

CADERNOS DE LINGUA

21

1.º SEMESTRE, 2000

REAL
ACADEMIA
GALEGA

R E A L
ACADEMIA
GALEGA

R(05)/3

CADERNOS DE LINGUA

1.º SEMESTRE. 2000

21

Director: Constantino García
Vicedirector: Manuel González González
Coordinador: Xosé Luís Regueira
Secretaria: María do Carme Pazos Balado

Consello de redacción:

Carlos Díaz Abraira, Xermán García Cancela, Antón López Dobao,
Miguel Pérez Pereira, Modesto A. Rodríguez Neira

Comité científico:

R. Álvarez Blanco (Un. Santiago), J.A. Argente Giralte (Un. Aut. Barcelona), Takekazu Asaka (Un. Azabu), Michel Contini (Un. Stendhal de Grenoble), F. Fernández Rei (Un. Santiago), P. García Mouton (CSIC Madrid), Taina Hämäläinen (Un. Helsinki), Johannes Kabatek (Un. Tübingen), R. Lorenzo Vázquez (Un. Santiago), C. de Azevedo Maia (Un. Coimbra), David Mackenzie (Un. Corcaigh), Lorenzo Massobrio (Un. Torino), Michael Metzeltin (Un. Viena), Boris Narumov (Un. San Petersburgo), A. Santamarina Fernández (Un. Santiago), M. Santos Rego (Un. Santiago)

Colaboracións e correspondencia:

Xosé Luís Regueira Fernández
r/. Hórreo, 31-2º
15702 Santiago de Compostela

Subscripción e intercambio: Dirixirse a

Editorial Galaxia, S. A.
r/. Reconquista, 1 - 36201 Vigo

© Real Academia Galega
A Coruña, 1990

Edita: Real Academia Galega
r/. Tabernas, 11 - 15001 A Coruña

I.S.S.N.: 1130-5924

Título clave: Cadernos de Lingua
Título abreviado: Cad. Ling.

Depósito Legal: C-1.642-1992

Deseño: M. Janeiro

Imprime: Obradoiro Gráfico, S. L.
Avda. Rebullón, 49 - Mos

ÍNDICE

ARTIGOS

- X. GONZÁLEZ MILLÁN, *O século XIX no Dicionario Enciclopédico de Eladio Rodríguez* 5
- Mª X. BUGARÍN LÓPEZ, B. GONZÁLEZ REI, *O Dicionario gallego-castellano de Porto Rey* 25
- D. SUÁREZ VÁZQUEZ, *As autoridades no Dicionario gallego-castellano (1913-1928) da Real Academia Galega* 67
- X. R. VARELA PÉREZ, *O estatus do galego na bibliografía lingüística escrita en inglés* 103
- A. B. VÁZQUEZ PARDAL, *Edición dun texto medieval: o testamento de Fernán Beserra (1423)* 123
- M. CONTINI, *Presentación do Atlas Lingüístico Galego, vol. III: Fonética* 145

RECENSIONS

- Estudios de sociolingüística románica. Linguas e variedades minorizadas*, F. FERNÁNDEZ REI e A. SANTAMARINA FERNÁNDEZ (Mª D. Sánchez Palomino) 151
- Diccionario das Ciencias da Natureza e da Saúde*, L. DAVIÑA FACAL (Mª C. Pazos Balado) 161
- Diccionario elemental inglés-galego, galego-inglés*, B. F. SALGADO (M^a dos A. Sobrino Pérez, B. Varela Vázquez) 166
- Diccionario fraseolóxico galego*, R. A. MARTÍNEZ SEIXO (Mª Álvarez de la Granja) 173

O SÉCULO XIX NO *DICCIONARIO ENCICLOPÉDICO DE ELADIO RODRÍGUEZ*

XOÁN GONZÁLEZ MILLÁN

"Muchas de las costumbre peculiares de Galicia van desapareciendo en nuestras aldeas desde comienzos del actual siglo XX, porque su antecesor pretendió someterlo todo a moldes únicos como si cada región o país o comarca no tuviese sus especiales características" (*Costumes*, DEGC)

1. O significado do "Eladio" no contexto sociocultural galego

O *Diccionario Enciclopédico Gallego-Castellano* (DEGC) de Eladio Rodríguez González representa na historia da lexicografía galega moderna un fito que, se ben foi recoñecido xa dende os primeiros momentos da súa publicación por Galaxia en 1958 (os volumes II e III serían publicados en 1960 e 1961, respectivamente) como un proxecto de dimensións case épicas polo seu esforzo individual, non foi referendado polo éxito editorial que soe acompañar a este tipo de libros de referencia (tivo unha soa reimpresión en 1980). Paradoxos da vida (frecuentes na historia da lexicografía, tan necesariamente pragada de plaxios e préstamos), moitos dos dicionarios que leva ofrecendo o mercado editorial galego nas últimas décadas son debedores, en gran medida, do DEGC. Como lembraba Antón Santamarina, non hai moitos meses, nun acto de homenaxe a "Don Eladio": "É verdade que no día de hoxe hai moitos dicionarios, feitos se cadra con criterios máis modernos e rigorosos có 'Eladio'. Pero quéirano ou non, con máis ou menos lusitanismos, a fonte principal de todos eles é o esquecido

ribeirao. Sen D. Eladio non había os dicionarios 'Xerais', 'Galaxia', 'Ir Indo', 'Sotelo', 'Obradoiro' ... nin sequera o da Academia".

Non é este o momento de perfilar o significado ou a contribución do DEGC á historia interna da lexicografía galega. Este breve traballo ten un propósito necesariamente máis modesto e *irreverente* (o autor admira pero non profesa a lexicografía): trátase de repertoriar as entradas do DEGC (unhas setenta), case todas de carácter enciclopédico, nas que se fai referencia ás transformacións experimentadas pola sociedade galega no século XIX. Otero Pedrayo, na súa emotiva introducción á edición do dicionario, insistía na "calada, impersoal, forma e maneira do Dicionario de Don Eladio, [que] non envolve chisco de teoría nin antiga nin nova; non ofrece o máis cativo eixe a unha discusión, nin xiquer a unha afirmación teórica ou de principios" (1958:xi). Hoxe, esta *inxenua* lectura non só é difícil de manter senón que obstaculiza unha avaliación do proxecto lexicográfico de Eladio Rodríguez en toda a súa complexidade como un dicionario *nacional*, é dicir, cargado de autoridade lexicográfica e lexitimación ideolóxica¹.

Sinalaba Otero Pedrayo na mencionada introducción ó dicionario que Eladio Rodríguez iniciou o seu proxecto lexicográfico "de neno, e rematouno co derradeiro alento" (xi). Este alento autobiográfico que parece alimentar a elaboración do DEGC, referendado por moitos datos socioculturais e económicos en relación directa cos espazos vivenciais do autor (a comarca do Ribeiro e A Coruña), explicaría a paciente monumentalidade do dicionario; pero non debe facer esquecer que previamente, é dicir, antes de 1958, houbera varios intentos de dalo ó prelo. Nalgúns números de *A Nosa Terra* do ano 1928 xa aparecen noticias, a primeira da man de Vicente Risco, quen fala da inminente publicación do "Dicionario gallego-castellano", descrito nos seguintes termos: "N-il recolheu non somentes un enorme material lexicográfico, senon cantas noticias históricas, etnográficas, folklóricas, geográficas e literarias pudo apañar" (252:7). Máis

¹ Esta cuestión, que me parece fundamental para entender a historia lexicográfica galega, é o tema de investigación dun proxecto en elaboración no que se analizan ambas dimensións do DEGC a partir das súas citas de autoridade. Tampouco se pode atender aquí á súa condición de dicionario bilingüe (¿diglósico?), ás cuestións que podería ou debería suscitar o ter sido un dicionario ordenado para o prelo trala morte do autor, un fenómeno este último que caracteriza moitos dos proxectos lexicográficos europeos dos séculos XVIII e XIX, ó tipo de *lector ideal* a quen ía dirixido o dicionario, ou ós posibles cambios que foi experimentando na súa concepción, dado o extenso período cronolóxico da súa elaboración.

informativa (e sorprendentemente reveladora) é a “nota cultural” publicada no número 254, do mesmo ano, na que se informa ó lector do proxecto de editar “por coadernos” quincenais este diccionario enciclopédico (“a nosa primeira Enciclopedia” sinala enfaticamente a nota), e da campaña de “conquerimento do número preciso de suscritores para vermos xá en marcha e axiña esta obra tantos anos agardada cuxa necesidade maniféstase cada día máis palpablemente” (6). Documentáanse nesta e noutras publicacións periódicas outras referencias a este proxecto lexicográfico nos anos seguintes. Otero Pedrayo alude tamén no seu “Prólogo” a un compromiso de apoio á súa publicación en 1933 por parte do Concello da Coruña²:

Houbo un momento de esperanza, case de certidume, pra Don Eladio. Maxinou, tiña dereito a maxinar, os volumes podentes e ricaces da nosa obra nas mesas dos eruditos, nas vidreiras das librerías. Aquil día – ¡qué cinzas, de quente ollada de fada, houbera acendido pra Don Eladio, aquil día, o ceo atlántico! – non chegou. Ficarán cecáis pra sempre no silencio e xentileza e desintrés de Don Eladio, cando xa acordos firmes do Concello da Cruña–por os derradeiros do 1933–aseguraban a publicación.(xxi)

Como o seu mesmo título indica, o DEGC reúne dúas modalidades, a de diccionario da lingua e a de enciclopedia. Curiosamente, é esta segunda condición a que atrae a atención dos interesados e dos círculos galeguistas, como se observa nos ‘anuncios’ de *A Nosa Terra*. A “nota editorial” que preside a primeira edición do diccionario é xa reveladora da privilexiada condición de determinados discursos sociais, e de como estes se ven asociados coa expresión da “verdadeira” identidade galega: “ademáis da súa gran riqueza de voces, refráns e modismos populares, conta con unha riqueza extraordinaria de datos etnográficos, históricos, xeográficos, arqueolóxicos, etc. que poñen ó lector en contaíto íntimo coa persoaalidade verdadeira de Galicia nas súas diversas manifestacións” (vii). Efectivamente, un repaso polas entradas enciclopédicas do DEGC (nalgúns casos parece

² Algun día haberá que documentar todo este proceso, e non polo prurito da curiosidade erudita, senón para analizar os factores socioeconómicos, culturais, ideolóxicos e políticos que interviñeron na configuración do proxecto lexicográfico de Eladio Rodríguez, os obstáculos de todo tipo que puideron condicionar algunhas das súas eleccións e seleccións léxicas, e os posibles cambios de dirección ou orientación ó longo dos anos. Un estudio sistemático dos materiais arquivados na Fundación Penzol sería un primeiro e moi importante paso nesta dirección.

máis apropiado falar de artigos) permite configurar un repertorio de discursos, e a súa implícita xerarquía, en relación directa cos presupostos ideolóxicos que alimentan o proxecto léxico-enciclopédico de Eladio Rodríguez. Sobresae o discurso etno-antropolóxico (a cultura popular, sobre todo a referida ó mundo rural e ó mariñeiro), o historiográfico (datos socioeconómicos, culturais e arqueolóxicos), o literario (representado por unha serie de citas de autoridade extraídas de determinados textos literarios, pero tamén por múltiples referencias á lenta e difícil constitución e institucionalización do que hoxe poderíamos denominar, coas necesarias matizacións, sistema literario galego), e xa logo, o especificamente lingüístico-normativo³.

2. *A representación do século XIX*

Como se indicaba anteriormente, o propósito deste traballo é demostrar, a partir das referencias ó século XIX, que o DEGC é un diccionario marcado por unha clara conciencia de crise e pola negativa percepción das transformacións da sociedade galega neste período. A entrada dedicada a *costumes* sintetiza mellor ca ningunha outra o talante e o horizonte de reflexión que anima a selección informativa de moitos aspectos enciclopédicos do diccionario, sobre todo os relacionados co século XIX. Despois de sinalar algunhas das acepcións do termo definido, Eladio Rodríguez engade a seguinte reflexión avaliativa: "Muchas de las costumbres peculiares de Galicia van desapareciendo en nuestras aldeas desde comienzos del actual siglo XX, porque su antecesor pretendió someterlo todo a moldes únicos como si cada región o país o comarca no tuviese sus especiales características". Neste acelerado proceso de perda de identidade colectiva, cifrada nas "costumbres peculiares de Galicia" (fundamentalmente a rural), as acusacións caen sobre as múltiples forzas asociadas cos profundos cambios sociais, económicos, políticos e culturais do século XIX, que é sintetizado, de forma excesivamente esquemática (e inxustamente deformadora), como un período social e culturalmente reductor, causante da perda de identidade (e de especificidade) da sociedade galega, que é un dos temas recorrentes en

³ Neste artigo non se estudian as referencias ó discurso literario (autores, títulos, xéneros, movementos, etc.), porque, dada a súa magnitude, serán obxecto de análise nun futuro traballo monográfico.

moitas das entradas nas que se alude a aspectos culturais, etnográficos ou históricos. Habería que matizar, sen embargo, as referencias cronolóxicas aquí sinaladas porque o dicionario, en contradición coa afirmación do autor, demostra, como se verá na descrición dalgunhas das entradas, que este proceso de rápida transformación xa se viña desenvolvendo con máis ou menos efectividade dende a primeira metade do século XIX.

Documéntanse máis de 70 entradas con alusións directas ou indirectas a este século ou a algún aspecto relacionado con el. É este un período da historia galega que aparece referido de forma insistente no DEGC: faise referencia a anos específicos (1853, o “ano da fame”; 1809 e 1851, en relación co botafumeiro da Catedral de Santiago; ou 1846, ano no que son “silenciados” os “graxos da Burga” de Ourense, entre outros); pero predominan as fórmulas cronolóxicas máis xerais e abstractas: “principios del siglo”, “primera mitad del siglo”, “hasta el primer tercio del siglo”, “ya muy entrado el siglo”, “mediados del siglo”, “en la mitad del siglo”, “segunda mitad del siglo”, “bien mediado el siglo”, “finales del siglo”, “penúltima decena del siglo”, “hasta los últimos años del siglo” ou “a últimos del siglo”. Curiosamente, en moitas das entradas relacionadas cos séculos anteriores ó XIX Eladio Rodríguez sinala as súas fontes de información (Pérez Constanti, Murguía ou López Ferreiro, entre outros). É menos xeneroso coas utilizadas cando se trata do XIX, en parte porque moitos dos datos e observacións, sobre todo os da segunda metade do século, derivan, moi probablemente, da súa experiencia persoal.

En todas estas entradas prevalece unha visión nostálgica, na que o sentido de perda, ou desuso, de determinados costumes e hábitos (sobre todo os pertencentes á cultura popular) silencia hipotéticas melloras sociais. O dicionario parece funcionar nestas entradas como un intento por rexistrar un mundo sociocultural a punto de desaparecer; Eladio Rodríguez, o lexicógrafo, convértese, consecuentemente, nun anticuario ou no arquiteiro dunha sociedade, a galega, sometida a unha serie de procesos desintegradores da súa identidade colectiva. Ás veces o autor informa sobre as causas do desuso dunha determinada tradición, outras simplemente constata a súa desaparición, obrigando ó lector a imaxinar o peso dunha determinada corrente de (negativa) “modernización” das estruturas sociais galegas.

Unha tensión-eixe, o pasado idealizado fronte a un presente desintegrador, recorre todo o dicionario. Este enfrontamento tradúcese

nun desigual tratamento das referencias enciclopédicas relacionadas cos séculos XIX e XX (un período que o mesmo Eladio Rodríguez se encarga de delimitar e caracterizar na xa mencionada entrada *costumes*) e co pasado histórico anterior, na idealización do mundo rural, tan amplamente representado no diccionario (en correspondencia cunha determinada concepción do galeguismo do autor) e na limitadísima información dedicada, por exemplo, a determinados ámbitos do mundo industrial (ver, como exemplos emblemáticos, algunhas entradas emblemáticas: *obreiro*, *proletario*, *fábrica* ou *compañía*). Na análise específica dalgunhas das que se estudian a continuación insistírase máis polo miúdo nesta notable desproporción.

3. Clasificación das entradas por categorías das citas referidas ó século XIX

A ordenación epistémica ou discursiva do repertorio que se ofrece a continuación ten moito de provisional; outros lectores suxerirían, sen dúbida, diferentes esquemas como marcos de organización e clasificación das entradas aquí seleccionadas, ou colocarían algunhas (ou moitas) delas en diferentes apartados. Como se trata dun tipo de lectura que busca fundamentalmente documentar e tipificar as referencias ó século XIX ó longo do DEGC, para ver como está representado este período no diccionario e como é percibido por Eladio Rodríguez, as obxeccións que puidese suscitar o esquema de clasificación epistémica utilizado deberían pasar a un segundo nivel. Semella máis relevante, polo menos nesta fase preliminar, a visión de conxunto á que contribúen en maior ou menor medida cada unha das entradas seleccionadas. A ordenación proposta non ten outro obxectivo.

Os apartados aquí utilizados configuran tres grandes bloques: o discurso histórico (a historia sociourbana, a socioeconómica e a cultural); a etnoantropoloxía (a cultura popular, representada fundamentalmente polo mundo rural e o mariñeiro); finalmente, a arqueoloxía e a xeoloxía. Todos eles están tan estreitamente relacionados que non deberían sorprender as frecuentes referencias cruzadas entre entradas pertencentes a diferentes apartados. A orde de presentación é, neste caso, tan aleatoria como a alfabética utilizada no espacio-diccionario.

3.1. Discurso histórico

3.1.1. Historia sociourbana

Neste apartado recóllense varios aspectos relacionados coa experiencia urbana galega decimonónica: dende a desaparición dun barrio da Coruña ata determinadas manifestacións de marxinalidade social en Ourense, ou a abolición duns ritos funerarios en Santiago. Así, na entrada *arra-biada* o lector é informado sobre unha das antigas seccións da cidade herculina, transformada (topónimo incluído) no centro urbano. Esta nota é interesante porque corrobora os efectos da expansión dos grandes espacios urbanos galegos, sobre todo A Coruña e Vigo, un fenómeno que se produce a finais do XIX e principios do XX.

Eladio Rodríguez inclúe outras dúas entradas, *bando* e *crarineiro*, que ofrecen, de novo, datos significativos sobre a estrutura e a transformación das cidades galegas no século XIX, e sobre a persistencia de antigas tradicións asociadas cos reducidos niveis demográficos das cidades na época, costumes que aseguraran a súa vixencia ata a segunda metade deste período, cando houbo necesidade de utilizar outros medios de comunicación para difundir anuncios de interese público; na primeira entrada, *bando*, lese: "Hasta la segunda mitad del siglo XIX los bandos de los alcaldes se proclamaban a toque de clarín en La Coruña"; a segunda, *crarineiro*, é unha réplica da anterior: "El ayuntamiento de La Coruña tuvo hasta la segunda mitad del siglo XIX un clarinero que a toque de clarín anunciaba los bandos y pregones de la Alcaldía".

A experiencia urbana está tamén representada cunha referencia ás actividades delictuosas dun determinado colectivo, os "graxos da Burga" de Ourense; a nota, tomada de Lamas Carvajal, conta como uns "pilluelos, muchachos vagabundos y desvergonzados [...] hacían frecuentes trastadas en la ciudad de Orense" e como a "afortunada" intervención armada do provincial de Ourense en 1846 supuxo a súa desaparición, ó facelos "cornetas y tambores". É esta unha das poucas mostras no DEGC de actividades sociais relacionadas coa delincuencia e a marxinalidade social urbanas da Galicia decimonónica.

A cultura da morte conta, loxicamente, cunha ampla representación no diccionario. O autor fai múltiples referencias ás súas distintas manifestacións no ámbito rural, pero engade na entrada *enterro* información sobre

determinados rituais en dous espacios urbanos; un deles é Santiago, onde “hasta fines del siglo XIX los entierros se realizaban en las primeras horas de la noche, entre silenciosa comitiva que rendía homenaje funerario al difunto alumbrando con antorchas de cera”, unha procesión que polo seu carácter “tétrico” foi suprimida polo Concello compostelano despois de 1886. O outro é a cidade herculina onde ata os anos cincuenta os enterros ían “acompañados por los acogidos en los establecimientos de la beneficencia oficial”⁴.

Outras dúas entradas (*colación e refresco*), encadradas neste apartado da historia social urbana, están relacionadas cos hábitos da comida. Trátase dun mesmo fenómeno descrito simultaneamente dende a costume que cae en desuso (*colación*) e a que xorde para substituíla (*refresco*); obsérvase en ambas, como en tantas outras entradas ó longo do DEGC, a insistencia de Eladio Rodríguez nas referencias cronolóxicas á aparición ou desaparición dos hábitos sinalados: “La antigua colación fue sustituida por un ‘refresco’ que a su vez desapareció ya muy entrado el siglo XIX”; este último, que “perseveró hasta muy entrado el siglo XIX”, consistía, segundo descrición do autor, en “chocolate, dulce de Genova y de Granada, empapelados, bizcochos, esponjados, agua de limón, bebida fría o atemperante”. Sería necesario documentar máis estes datos para determinar en que medida estas transformacións son aplicables a toda Galicia ou só a algúns ámbitos concretos e, máis concretamente, cales podían ser as diferencias entre o medio rural e o espacio urbano⁵.

3.1.2. Historia socioeconómica

A cambiante historia socioeconómica galega do século XIX está ben representada ó longo de todo o DEGC. Na entrada *algo* aproveita Eladio Rodríguez para falar da crise social, económica e política da fidalguía e da progresiva eliminación de exencións de que gozara este grupo social ata esta época. Na dedicada ó onomástico *Clodio* inclúe unha nota sobre o Mosteiro

⁴ Como con tantas outras entradas, os aspectos sinalados por Eladio Rodríguez corren o perigo de quedar reducidos ó anecdótico no DEGC polo lector do diccionario; trátase, sen embargo, de procesos socioculturais dunha incuestionable complexidade, ós que aquí, dadas as limitacións de espacio, non se lles pode dar unha adecuada contextualización.

⁵ Un recente estudio de Xavier Castro sobre a historia social da alimentación en Galicia, *A lume manso. Estudios sobre historia social da alimentación en Galicia* (1998), achega datos de interese.

de San Clodio, cunha referencia á exclaustación pola que “el edificio pasó a manos del gobierno”; obsérvase nesta entrada, como en tantas outras, un interese por deixar constancia das transformacións (case sempre presentadas en termos negativos) ocorridas ó longo do século XIX. A referencia ás grandes crises socioeconómicas de mediados de século quedan recollidas na entrada *ano*, na que se lle dedican bastantes liñas ó denominado “ano da fame”: “llamóse así por antonomasia el año 1853, debido a la miseria y a las grandes necesidades públicas que se registraron en Galicia en aquella fatídica fecha”; Eladio Rodríguez, tan detallista noutros momentos, silencia as causas desta situación, pero alude ás consecuencias, sobre todo ás revoltas e ás “iras populares de una gran parte del pueblo gallego”.

Na entrada dedicada ó *aceite* Eladio Rodríguez fala da súa produción a principios do século XIX, e das nefastas consecuencias derivadas dun exceso imposto con que foron gravados as oliveiras galegas, que obrigou a que se “talasen casi todos los [olivares] del país”, e fosen substituídos pola vide. Nesta nota socioeconómica déixase constancia dos perniciosos efectos que determinadas cargas fiscais exerceron sobre a precaria economía rural galega decimonónica; e ó mesmo tempo faise unha crítica implícita a unha política centralista que descoidaba por completo as condicións específicas dos ámbitos socioeconómicos e culturais da periferia estatal, un dos argumentos máis frecuentemente esgrimidos polos diversos movementos galeguistas dende o século XIX.

Un dato de interese, en aparencia puramente anecdótico, atópase na entrada dedicada á *asafétida*, na que se fala dunha *estratexia de transacción comercial*, utilizada por algúns pernileiros que a mediados do século XIX utilizaban as follas desta planta para “para producir momentáneo mal olor a los jamones y perniles, merced a lo cual compraban éstos más baratos, porque los vendedores se desprendían de ellos a cualquier precio, después de comprobar por sí mismos que estaban averiados”. Esta práctica evidencia outros posibles mecanismos de explotación a que eran sometidos os produtos rurais por parte dos intermediarios nun xa de por si moi débil proceso de comercialización. Unha nota moito máis positiva é a da referencia á “renda en saco”, un contrato consuetudinario de compravenda, considerado de orixe antiquísima xa a principios do XIX; esta última entrada é unha das poucas nas que se fai explícita referencia ó século XIX, non para lamentar a perda dunha determinada costume (que é o máis frecuente no dicionario) senón para constatar a súa persistencia.

Máis relevante para captar a percepción do século XIX no DEGC é a entrada *arteixana*, na que se informa sobre o cambio radical operado nos medios de transporte coa entrada en funcionamento dos automóviles e os camiós, que “acabó con la modesta industria aldeana, como acabó con el tráfico por conducción animal”. No autor parece pesar máis a desaparición da “modesta industria aldeana” ca as innovacións socioeconómicas producidas polos novos medios de transporte e os seus potenciais beneficios para o despegue da sociedade galega no século XX. Son reveladoras desta actitude as brevísimas entradas dedicadas ó ámbito léxico dos medios de transporte; por exemplo, o *ferrocarril*, un dos grandes inventos do século XIX, e quizais un dos instrumentos que dinamizaron os cambios socioeconómicos e culturais que Eladio Rodríguez lamenta en moitas das entradas, é definido (e simplificado) nos seguintes termos: “Camino con dos barras de hierro paralelas, en las que encajan las ruedas de los vagones del tren, arrastrados por una locomotora. *Camiño de ferro*”; co *automóvil* non é Eladio Rodríguez moito máis xeneroso: “Automóvil, coche o vehículo que circula por sí solo mediante el mecanismo motor que lleva”; e o termo *camión* nin sequera é incluído no repertorio lexicográfico, a pesar de que este medio de transporte é mencionado na entrada aquí analizada. Igualmente sintomática é a entrada dedicada a *moeda* (“A mediados del siglo XIX aún se acuñaba moneda de cobre en la fábrica de Xubia, cercanías de Ferrol, conservándose algunas piezas muy estimadas”), na que parece adquirir máis relevancia o valor das moedas como obxectos coleccionables ca o feito mesmo do proceso de cunaxe e o seu significado para a historia socioeconómica galega moderna.

Eladio Rodríguez recolle no seu dicionario referencias á incipiente e débil industria galega decimonónica. Na entrada dedicada á *arxila* alude ó complexo industrial de Sargadelos: “las especiales arcillas de la comarca de Viveiro crearon en la parroquia de Sargadelos, Ayuntamiento de Cervo, a principio del siglo XIX, la fabricación de lozas que son inconfundibles por su dureza ... Desaparecida aquella famosa fábrica en la segunda mitad del siglo XIX ...”; pero siléncianse as forzas socioeconómicas que incidiron na instalación e na desaparición desta industria cerámica. O dicionario inclúe referencias a outros ámbitos industriais: por exemplo, a da *baeta*, que “hasta fines del siglo XIX, se tejía caseramente en Galicia”. Moito máis relevante foi a industria do liño, un produto que a pesar de que “los tiempos cambiaron, lo cierto es que todavía hoy se pagan a precios subidos, y se

tienen en gran estima y se conservan y guardan con cuidadoso esmero las piezas de ropa" confeccionadas con este material; certamente, a industria téxtil fora unha das máis activas no século XIX galego, e tamén unha das que máis sufriría as consecuencias das profundas transformacións económicas durante ese período. Da inestabilidade de ambas industrias téxtiles dá idea o seu compoñente doméstico e rural no proceso de fabricación. A entrada mesma dedicada á *industria* corrobora o minguado da atención que se lle concede no DEGC ós aspectos máis distintivos e innovadores do século XIX, ás súas contribucións máis significativas.

Un apartado final na secuencia de entradas dedicadas á historia socioeconómica galega é o das transformacións sufridas polos tradicionais gremios (o dos chocolateiros e o dos mareantes) e o das novas formas de asociacionismo de determinados sectores ou oficios (o dos mariñeiros, por exemplo). Sobre os primeiros coméntase que na Coruña houbera un gremio de chocolateiros ata a primeira metade do século XIX; do gremio dos mareantes, e tamén no contexto da cidade herculina, dise que construíra a capela de San Andrés, derruída a mediados do XIX, "para levantar en su mismo sitio la que ha construído el filántropo coruñés Eusebio da Guarda, con quien sostuvo pleito el gremio cuando ya éste no conservaba de su antiguo poderío más que el recuerdo". Á perda de prestixio e poder dos tradicionais gremios industriais hai que engadir a aparición de novas formas de asociacionismo, que xorden a finais do século XIX para responder ós desafíos das novas formas de articular a vida socioeconómica. A fórmula creada polos "mariñeiros" de Cambados, que non foi un caso excepcional, é recollida no diccionario: "A fines del siglo XIX se constituyó en Cambados (Pontevedra) una asociación de mariñeiros, con caja de socorros mutuos para asistencia médica, visita domiciliaria y cantidades en metálico en caso de enfermedad, y para gastos de entierro, funeral y un socorro a los herederos del asociado si este falleciese"; un dato relevante para a historia do asociacionismo obreiro galego moderno.

3.1.3. *Historia cultural*

Baixo esta categoría encádranse unha serie de referencias bastante dispares, algunhas anecdóticas, da dinámica cultural galega decimonónica: unha referencia a un costume infantil dos rapaces coruñeses, que improvisaban nas rúas da cidade un altariño o 3 de maio para recoller esmolas que

logo utilizaban no consumo de “confituras y golosinas”; outra alude a dúas datas en relación cos botafumeiros da catedral compostelá (en 1851 é substituído o que desaparecera en 1809); Eladio Rodríguez recolle tamén, na entrada *metamorfose*, un célebre proceso, na Galicia da segunda metade do XIX, contra “un individuo que, sintiéndose licántropo, cometió reiterados crímenes”. Outro dato, este xa menos anecdótico, é o recollido na entrada *aviación*, na que se alude a Tomás Mariño como “uno de los precursores de la moderna aviación” e na que se observa a incuestionable proxección *patriótica* do DEGC; unha función semellante cumpre outra entrada, *colombino*, na que se informa sobre a iniciativa que aparece a finais do século XIX, “encaminada a probar la tesis de Colón, gallego”.

Un significado xa claramente galeguista é o que preside a entrada *idioma*, na que se inclúe unha visión sintética da historia sociolingüística do galego:

[Nuestra lengua] después del siglo XVI viose oficialmente reemplazada por la castellana, quedando reducida casi exclusivamente al uso oral entre las gentes del país ... hasta mediados del siglo XIX, que volvió a renacer ennoblecida por los poetas de la época, adquiriendo una gran difusión en los últimos años de dicha centuria, y los primeros de la vigésima, período en el cual se aumentó considerablemente su propagación.

Pero non é só a lírica, que figura xa dende o século XIX como o xénero distintivo do imaxinario colectivo galego, a que anima a expansión e lexitimación do galego; tamén xorde o teatro, do que se di na entrada homónima que inicia a súa andaina na segunda metade do século XIX. Curioso e significativo é o tratamento da narrativa, representada de forma emblemática e xenerosa na entrada *conto*, que contrasta coa brevísimas definición-descripción ofrecida na dedicada á ‘novela’.

Igualmente significativa é a información que Eladio Rodríguez ofrece na entrada *ex libris*, para ver como a conciencia galeguista vai estendéndose por determinados espazos culturais, sobre todo no mundo do libro:

Durante la segunda mitad del siglo XIX se inició en el extranjero y en España la difusión de las colecciones de *exlibris*; y este afán coleccionista también despertó en Galicia la afición a esa nueva modalidad artística, no sólo entre los dueños de los volúmenes sino también entre los autores y los editores de libros. Los caprichosos dibujos que para ello se emplean son generalmente motivos antiguos y modernos propios del país gallego [...].

Outra nota informativa sobre o mundo editorial é a que o autor inclúe na entrada *marcos*, na que se alude á publicación periódica *O Tío Marcos da Portela*.

3.2. *Discurso etnoantropológico*

3.2.1. *Cultura popular*

A cultura popular, en correspondencia coas preocupacións e os obxectivos do DEGC, atrae a atención do autor, especialmente as manifestacións socioculturais do mundo rural, que é onde se centra a preocupación arquivista e reivindicadora de Eladio Rodríguez. Na entrada *canción* inclúese unha nota sobre a literatura de cordel que distribuían (e moitas veces creaban e producían) os cegos da Porta Santa: “famosas canciones que hasta mediados del siglo XIX vinieron entonando unos coros de ciegos ante la Puerta Santa”; e, sen dúbida, a catedral compostelá non sería a excepción.

O diccionario recolle unha serie de referencias relacionadas coa expresión musical. Na entrada dedicada a *acordeón* obsérvase unha clara actitude *endoxenista* que preside todo o diccionario: “este monótono instrumento, de sonido sumamente desagradable, ha hecho su aparición en Galicia a mediados del siglo XIX, y se infiltró en nuestras aldeas, acompañado a veces de la flauta y redoblante, reemplazando en parte a la dulce gaita gallega en romerías, foliadas y otras diversiones campesinas”; a pexorativa descrición do acordeón contrasta coa idealización da gaita, á que se lle asigna a función privilexiada do instrumento musical que mellor responde á identidade colectiva do pobo galego. Nas entradas correspondentes a *gaita* e *gaiteiro* volve insistirse nesta mesma dimensión simbólica: “en los pasados tiempos la gaita era elemento indispensable en toda fiesta popular ... el cambio de las costumbres fue haciendo desaparecer el arcaico instrumento de los regocijos populares de nuestras aldeas” dise na primeira; na segunda faise referencia ó gaiteiro de Ventosela, “que en la segunda mitad del siglo XIX llevó en triunfo la gaita gallega a las Repúblicas Hispanoamericanas”. No diccionario alúdese a outro instrumento, o *pimporro*, que “hasta la primera decena del actual siglo XX, se empleó mucho en La Coruña, en la conducción de cadáveres al cementerio”.

Os “bailes” sofren unha evolución semellante ós instrumentos musicais “arcaicos” galegos. Nesta entrada, despois de facer unha significativa referencia ó “baile da patacada” (“baile público que se celebraba en el Teatro principal de La Coruña el lunes de Carnaval, hasta la segunda mitad del siglo XIX, y que estaba destinado principalmente al servicio doméstico”), o autor deixa constancia da súa propia voz *nostálgica* incorporando a seguinte anotación: “Galicia tuvo y aún tiene sus bailes propios ... todos ellos siguen bailándose al aire libre en las romerías campesinas ... pero desde la primera decena del actual siglo XX van siendo reemplazados por el ‘agarradiño’”.

O mundo do xogo, as múltiples manifestacións da cultura lúdica galega, chaman igualmente a atención de Eladio Rodríguez no seu esforzo por reivindicar (e gardar) un mundo a piques de desaparecer. Fala da “corrida [do galo]”, “juego o entretenimiento popular que se practicaba en pueblos, villas y ciudades de Galicia hasta fines del siglo XIX, y que consistía en colgar un gallo en el centro de la calle...”; inclúe información sobre as “chapras”, un xogo para homes e que “estuvo muy en boga en las aldeas, villas y ciudades gallegas, pero desde finales del siglo XIX ha decrecido mucho, y apenas se practica”, tamén sobre a “forcadela”, “un juego gimnástico de muchachos del campo, que fué común en muchas comarcas gallegas hasta mediado el siglo XIX, y aún sigue practicándose en algunas aldeas”. Non podía faltar a alusión ó mundo do carnaval e á figura do *choqueiro*, que “hasta fines del siglo XIX era tipo obligado e irrisorio en los carnavales de las villas y ciudades gallegas”; nin ó ámbito dos xogos de azar, máis concretamente a baralla: da *carteta* dise que era un “juego de naipes ... que actualmente está prohibido, lo han utilizado algunos truhanes en Galicia hasta finales del siglo XIX, sobre todo en las ciudades y en las ferias aldeanas para hacer fullerías y timar a los incautos”. A información recollida nestas entradas, como en tantas outras xa sinaladas, demostra, máis alá do valor individual e anecdótico de cada unha delas, a función desintegradora dos cambios asociados coa segunda metade do século XIX, que o autor documenta de forma tan reiterada ó longo das páxinas do DEGC.

No contexto deste programa arquivista-reivindicativo do pasado Eladio Rodríguez vese obrigado a recoller tamén algunhas manifestacións da cultura popular que el mesmo denomina “prácticas supersticiosas”: por exemplo, “cortala solta”, un costume que “estuvo en uso en algunas co-

marcas lucenses hasta los últimos años del siglo XIX". Máis significativa é a entrada 'escritos', definidos nos seguintes termos: "especie de amuletos, a veces manuscritos en parte ... algunas personas los traían cosidos a la ropa interior para substraerse a la acción del meigallo o de cualquier otro genio maléfico. A mediados del siglo XIX el arzobispo de Santiago prohibió la venta de estos escritos que algunas mujeres convertían en mercancía, pregónándola en las romerías tradicionales".

A este mesmo apartado da cultura popular pertencen outras notas relacionadas con determinadas costumes. Tal é o caso da *parranda*, unha entrada na que o autor incorpora unha referencia ás que se celebraron "desde tiempo inmemorial" en Corcubión polas festas de San Xoán e San Pedro ata o século XIX; ou a "extraña costumbre de hacer sonar de un modo especial las campanas ... para que los fieles elevasen al cielo sus plegarias, pidiendo el feliz alumbramiento; pero el concejo compostelano acordó en 1841 prohibir tal costumbre", vixente en Santiago ata o primeiro tercio do século XIX e que, segundo o autor, aínda persistía nalgúns comarcas rurais no momento de redactar a entrada (*parto*). Na extensísima nota sobre *herba* (á que se lle dedican case nove páxinas do diccionario, que é todo un dato significativo sobre o proxecto de Eladio Rodríguez, e sobre os criterios de selección lexicográfica) recóllese unha acepción "herba da rabia", na que se dá conta da restauración da antiga opinión sobre a súa utilidade contra esta doenza; é, por tanto, un dos poucos exemplos do DEGC no que se recoñece a recuperación dunha tradición antiga no século XIX.

3.2.2. *Mundo rural*

Ó mundo rural asígnaselle un lugar de privilexio no DEGC. Moitas das entradas enciclopédicas xa anotadas apuntaban nesta dirección *ruralista*, que foi criticada por algúns recensionistas cando apareceu a primeira edición do diccionario. F. Delgado Gurriarán constata o obvio nos seus apuntes publicados no primeiro e único número da revista *Compostela*: "Foi tímido Don Eladio na recolta de modernismos, cultismos e tecnicismos [...] Contrasta coísta probeza a beneditina minuciosidade con que recada toda a nomenclatura rural: pezas de carro, ferramentas, costumes, ditos, etc..." (1967:278), ou as xa mencionadas 9 páxinas dedicadas a *herba*.

Neste apartado, no que moi ben poderían figurar algunhas das entradas distribuídas por outras seccións, sobresaie información relacionada cos cambios operados na vestimenta do campesiño galego, todos eles experimentados ó longo do século XIX. Nuns casos trátase do *alzapón* ou *zapón*, que “fué substituído por la actual abertura de los pantalones; se usó mucho entre nuestros aldeanos hasta la segunda mitad del siglo XIX”; na variante *zapón* recóllese a mesma información: “Alzapón ... que usaron nuestros viejos campesinos hasta la segunda mitad del siglo XIX”. Tamén se alude ó uso xeneralizado do “calzón [curto]” por toda a Galicia rural, “hasta que a mediados del siglo XIX fue substituído por el pantalón”; e ó *mandil*, unha prenda que os campesiños vestiron ata finais do mesmo século.

Son igualmente significativas as normativas e restriccións que no seu momento lles foron impostas a determinadas pezas e incluso á aparencia física do home rural, e que recolle o diccionario na entrada *bigote*, onde se le: “En 1824 se dictó en Galicia una orden por la cual se prohibía a los paisanos el uso del bigote y de las gorras que llamaban ‘cachuchas’”; outra entrada enciclopédica relacionada coa normativa do corpo é *guedella*, na que Eladio Rodríguez confesa descoñecer se “nuestros aldeanos dejaban el pelo largo”, para logo engadir que “también lo dejaban crecer sobre la frente y aun se dice que a principios del siglo XIX había algunos que llevaban pelo en trenza”.

A vestimenta da muller rural sofre tamén algunhas transformacións; por exemplo, a *muradana*, que, segundo o DEGC, estivo moi “en boga hasta fines del siglo XIX, pero hoy está en completo olvido”; e na entrada sobre as *costureiras* alúdese ó vestido de rosel negro que, como outras tantas “especialidades [...] han desaparecido en nuestras aldeas a mediados del siglo XIX”. Este reducido número de entradas non permite formular, sen risco de manipulación ou terxiversación, hipóteses xeneralizadas sobre a evolución e transformación da vestimenta rural masculina e feminina na Galicia decimonónica; sen embargo, non sería atrevido conxecturar unha transformación máis pronunciada no vestido masculino ca no feminino. Ocasionalmente, o DEGC deixa constancia da desaparición, ou “desuso”, dunha prenda propia dunha zona específica, como é o caso dos *masidaus*, quen ata finais do século XIX “todavía usaban [...] su típica indumentaria.”;

tampouco é excesivamente aventurado xogar coa hipótese de cambios xeneralizados de vestimentas específicas noutros espacios urbanos e rurais⁶.

Eladio Rodríguez completa esta imaxe da vestimenta rural con outras pegadas costumistas, nas que se alude ó seu progresivo desuso ó longo do século XIX. Tal é o caso, por exemplo, do *borrallo* que “hasta la primera mitad del siglo XIX también servía para facilitar algunas brasas a los vecinos que venían en busca de ellas con objeto de encender la lumbre en sus viviendas”; ou a normativa do cortexo, que obrigaba ó *noivo* que buscaba noiva fora da súa parroquia a “avistarse y entenderse, ante todo, con los mozos vecinos de la novia para ganarse sus simpatías y obtener su licencia”, un costume que pervive ata finais do século XIX, segundo o diccionario.

Incluso determinadas prácticas entomolóxicas seguen esta mesma tendencia ó desuso, e á súa definitiva desaparición. Así a “cata [dos pedrolos]”, denominación coa que se describe unha faena practicada no Ribeiro de Avia (a comarca da infancia do autor) ata finais do século XIX “para exterminar de día y de noche a los insectos vulgarmente llamados pedrolos”; noutra entrada, *gurgullo* vólvese aludir ó pedrolo e ós seus efectos destrutivos nas follas, raíces, talos e semente das plantas. Finalmente, o DEGC non podía silenciar as múltiples e moi diversas tensións entre o mundo urbano e o mundo rural na Galicia da época; por eso, na entrada *chapurro* (“nombre burlesco”) recóllese a práctica lingüística denigrativa de utilizar esta denominación na cidade herculina ata finais do século XIX: “Llamábanles así los chiquillos porque muchos procedían de las aldeas: y como en estas se habla únicamente el gallego, ellos *chapurreaban* de modo lamentable el castellano”.

3.2.3. Mundo mariñeiro

Tamén o mundo mariñeiro é documentado nas páxinas do DEGC como un espacio socioeconómico e cultural en proceso de acelerada transformación. Isto obsérvase xa na serie de regulacións que desaparecen e nas que se instauran para normativizar determinadas prácticas de captura. Así, na entrada *apurar* descríbese un convenio estipulado polos armadores e patróns de pesca da ría de Pontevedra, na segunda metade do século XIX,

⁶ Manuel Murguía, a quen refire sistematicamente Eladio Rodríguez no seu diccionario, achega algúns datos sobre este aspecto sociocultural na súa monumental *Historia de Galicia*.

que “media hora antes de la que fija el calendario para salir el sol: no podrá quitarse lance ni ‘apurar’ a la mar al arte que tenga lance primero”. Noutra entrada, *caiaxe*, alúdese á participación que os mariñeiros teñen na pesca captada, e que “hasta fines del siglo XIX en Cariño, comarca de Ortigueira, consistía aproximadamente en un tercio de la pesca”. Unha regulación que cae en total desuso a principios do XIX, pola simultánea perda de poder do antigo gremio de mareantes, é o “dereito [de visita]” que ó longo de varios séculos se lle concedera a esta institución.

En relación coa reorganización das normas de pesca o diccionario de Eladio Rodríguez incorpora tamén catro entradas nas que se alude á desaparición de determinadas artes e á súa substitución por outras. O *cedazo*, por exemplo, usouse ata a segunda metade do século XIX na baía da Coruña para a pesca da sardiña; do *cerco* dise que “a últimos del siglo XIX fue vencido definitivamente por los ‘xeitos’ y otras artes más rápidas y de más amplio radio de acción, después de cinco o seis siglos de existencia”; tamén se recolle a desaparición do *miño* na segunda metade do século XIX en Marín e noutros portos galegos; finalmente documéntase a implantación do sistema de pesca das “parellas” que comeza a funcionar nas costas galegas a finais do mesmo século.

Eladio Rodríguez constata nalgunhas das entradas os efectos que estas transformacións tiveron na estrutura tradicional dos oficios mariñeiros; na entrada *lulo*, coa que se denomina ó pescador de oficio, especialmente o que se dedicaba á pesca da sardiña por medio do cedazo, infórmase de como os da comarca de Sada deixaron de ir (“venir” di deicticamente o autor) á Coruña na segunda metade do século XIX, “cuando fueron cerrándose las fábricas de salazón de la sardina, y cuando el cedazo fué sustituido por otras artes de pesca menos pesadas y más rápidas y modernas”. A crecente pero inestable industrialización do mundo mariñeiro galego aparece recollida noutra entrada, *escabeche*, na que se indica que na segunda metade do século XIX “citábanse con elogio las fábricas de escabeche que existían en [varias vilas e cidades]”. A intervención feminina nun mundo socio-económico que seguía sendo maioritariamente de ámbito familiar queda recollido na entrada *ama*, que é a denominación da muller que ata mediados do século XIX se facía cargo no peirao do peixe e que despois “vendía directamente en lotes a las revendedoras y regateiras”. Xa se aludiu anteriormente ás novas formas de asociacionismo que experimenta o mundo mariñeiro galego a finais do XIX.

3.3. Arqueoloxía e xeoloxía

O DEGC permite documentar igualmente o crecente interese que adquire o discurso arqueolóxico galego dende o século XIX, e que obedece a unha preocupación por consolidar unha imaxe transhistórica da identidade nacional galega, e ó esforzo por crear e lexitimar, como noutros ámbitos socioculturais europeos contemporáneos, un *patrimonio cultural nacional* galego. Os múltiples descubrimentos arqueolóxicos que aparecen citados en varias das entradas, todos eles efectuados no XIX, responden á mesma preocupación arquivística que preside a elaboración dos compendios lexicográficos desta época.

Alúdese ó “altar [dos bicos]”, nas inmediacións da Torre de Hércules, un penedo con “grabados rupestres [...] descuberto en la segunda mitad del siglo XIX”. Outro xacemento arqueolóxico recollido no dicionario é o “campo [da matanza]”, no concello de Melide, onde a finais do século XIX “se hallaron allí sepulturas con restos humanos y fragmentos de viejas armaduras y acicates o espuelas”. Igual sucede coa entrada dedicada ó antigo pobo dos *Cáporos*, que se estendía “desde las fuentes de los ríos Tambre y Ulla hasta Padrón y la península del Barbanza”; nas inmediacións de Lampai e Teo atopáronse na segunda metade do século XIX “ladrillos romanos, piedras pulimentadas y otros restos prehistóricos”. Finalmente, na entrada ‘caurelao’ alúdese ás minas de ferro do Caurel que foran explotadas antes da dominación romana, e nas que apareceu “una figura humana de mayor tamaño que el natural, suponiéndose que era un ídolo, destruído a fines del siglo XIX”.

Igualmente significativas son as catro entradas dedicadas á *xeoloxía* galega, un ámbito de estudio que, segundo se recolle na entrada homónima, “puede decirse que empezó en los años 1834 y 1835 con las obras de Guillermo Schulz”, xeólogo alemán autor da *Descripción geognóstica del Reino de Galicia, acompañada de un mapa petrográfico de este país* (1835). Noutra entrada, *eurita*, aparece unha segunda referencia a Schulz, por ter descuberto esta “roca ... en Galicia a mediados del siglo XIX”. Alúdese tamén á *arxila* na parroquia de Sargadelos, que deu pé, a principios do século XIX, a “la fabricación de lozas que son inconfundibles por su dureza”; Eladio Rodríguez lamentase da desaparición de “aquella famosa fábrica en la segunda mitad del siglo XIX”, sen aludir ás causas socioeconómicas da súa extinción; a mesma información é utilizada na entrada

Sargadelos, na que se narra como “a fines del siglo XIX salieron las últimas lozas y esculturas de aquella que fue, y todavía sigue siendo, famosa fábrica aún después de su total desaparición”.

4. *Nota final*

O propósito fundamentalmente enumerativo e descritivo deste breve traballo, como xa queda indicado, non permitía entrar nunha análise máis detida dos complexos fenómenos socioculturais e económicos recollidos, con maior ou menor profusión de detalles, nas páxinas do DEGC. Algúns traballos monográficos xa existentes e varias visións de conxunto sobre o século XIX galego deberían confirmar, nalgúns casos, ou refutar, noutros, moitas das observacións que Eladio Rodríguez documenta no seu proxecto lexicográfico sobre este período, tan determinante, como el mesmo constata, para a evolución sociocultural galega contemporánea.

A aproximación aquí bosquexada límitase a (ou ten como obxectivo prioritario) subliñar a necesidade de articular sistematicamente, dentro dun marco sociocultural e historiográfico interdisciplinario, as múltiples dimensións (sociais, culturais, ideolóxicas, económicas e políticas) que condicionaron e determinaron as configuracións concretas de cada un dos proxectos lexicográficos galegos. Noutras palabras, a avaliación específica dun determinado glosario ou dicionario en termos da súa contribución á preservación, enriquecemento e normativización de determinados campos léxicos debería ir acompañada do estudo sobre a súa significación como *monumento* sociocultural dunha época, dun colectivo e dunha proposta ideolóxica específica. O *Diccionario Enciclopédico Gallego-Castellano* é, sen dúbida, un ámbito privilexiado para traballar nesta dirección.

O DICCIONARIO GALLEGO-CASTELLANO de PORTO REY

Mª XESÚS BUGARÍN LÓPEZ
BEGOÑA GONZÁLEZ REI
Universidade de Santiago de Compostela

1. *Introducción*

O *Diccionario gallego-castellano* (1900) de Porto Rey é un produto do seu tempo. A situación de dominación do idioma, durante moitos séculos en condicións de inferioridade con respecto ó castelán, motivara a súa exclusión da lingua escrita. Durante a segunda metade do século XIX a maior parte dos esforzos realizados a prol do galego concentráronse na súa recuperación pública e literaria, pero foron moi poucos os estudos filolóxicos. Desde Sarmiento os avances neste sentido incrementáronse en cantidade pero en poucas ocasións en calidade. Este feito reflíctese claramente nos dicionarios galegos deste período, que van incorporando dunha maneira pouco crítica tódalas contribucións anteriores. Deste xeito, ó igual ca Rodríguez recolle gran parte do léxico de Sarmiento, ou Cuveiro "plaxia" a Rodríguez, Porto reproduce nun grao moi alto, ás veces mesmo literalmente, o dicionario de Cuveiro. A ausencia dun modelo normativo maniféstase na pouca uniformidade da lingua usada na literatura e nos dicionarios anteriores. Nesta situación lingüística tan caótica, a carencia dunha formación filolóxica sólida dos lexicógrafos contribúe a que os erros contidos nun dicionario se propaguen con facilidade e acriticamente ós outros. O dicionario de Porto Rey non pretende ser máis ca unha recompilación en senso amplo do léxico galego, e en ningún momento se percibe unha vontade de proceder a unha selección léxica que contribúa á formación dun estándar léxico do idioma. Esta recollida faise máis a partir de textos escritos e obras lexicográficas anteriores ca directamente da fala do pobo, o que de ningún modo significa que non haxa un número considerable de voces recollidas directamente da fala. Ademais, non podemos esquecer que a lingua oral do momento era a fonte directa dos autores contemporáneos, xa que o galego aínda non acadara un status firme de lingua literaria nin contaba cunha norma escrita canonizada. Isto explica que Porto Rey lles dea cabida ós vulgarismos e ás vacilacións e deformacións propias da fala, e a variantes dialectais, non só no plano léxico, senón tamén de tipo morfolóxico e fonético.

Por outra banda, o afán por inventariar tódalas manifestacións lingüísticas sen criterio selectivo, lévao a incluír tamén léxico arcaico e, por suposto, as voces literarias que tirou das súas fontes. Porto non pretende elaborar un dicionario normativo, senón descritivo, un dicionario que reflecta a riqueza léxica do galego máis cá depuración das deturpacións derivadas de tanto tempo sen cultivo.

Á parte dunha recollida do patrimonio lingüístico galego, Porto Rey reflecte outros aspectos propios da cultura galega. A súa obra está próxima do que hoxe chamariamos un dicionario enciclopédico e nel, amais de léxico común, inclúe tamén como entradas topónimos, antroponimos e outros nomes propios. Unha característica fundamental é polo tanto o seu carácter enciclopédico, que se reflecte, amais de na incorporación deste tipo de entradas, no tipo de definicións que presenta. Nelas non só proporciona información sobre o signo lingüístico, senón tamén sobre o referente, é dicir, á parte do significado das palabras, explícanse as cousas que designan e o lugar que ocupan na sociedade galega. O seu interese por abranger todo lévao a incluír unha gran cantidade de información propia dos dicionarios especializados, centrada sobre todo no ámbito da historia natural, campo ó que pertence un elevado número de entradas. Esta tendencia é común a tódolos autores desde a época de Sarmiento, e Porto hérdaa directamente de Cuveiro e Valladares.

Como se deduce do seu propio título, estamos ante un dicionario bilingüe. Durante a maior parte do século XIX o estudio do galego aborouse desde o punto de vista do castelán, e, aínda que nos últimos anos o interese dalgúns cambiou de perspectiva, no campo da lexicografía os traballos non se chegaron a liberar desta dependencia. De feito non se procedeu á elaboración dun dicionario unilingüe ata datas moi recentes. Como no de Rodríguez, Cuveiro ou Valladares, no dicionario de Porto Rey as definicións están en castelán. Pero ademais o léxico non está concibido de maneira autónoma, senón que ten sempre como referente o castelán. Así, na entrada *compór* indícase que pertence a unha cuarta conxugación “que no hay en castellano”, ou en *combusto* que se trata dun termo antigo que “en castellano se usa todavía”. Por outra banda, exclúense sistematicamente do dicionario os termos galegos comúns co castelán, óbvianse as acepcións nas que coinciden, e insístese nos aspectos nos que as dúas linguas se diferencian. Este afán de salientalo diferenciador con respecto ó castelán favorece a selección como lemas de formas dialectais minoritarias ou de deformacións coloquiais. Por exemplo, no dicionario existen as entradas *botonciño*, *botoneiro*, *abotoar* ou *abotoadura*, pero non unha coa palabra *botón*, base destes derivados. O lema que Porto selecciona para este concepto é a variante palatalizada *beton*, pois é a forma distinta da do castelán, aínda que sexa *botón* a forma máis habitual e polo tanto a que se usa nun exemplo: *a dez botons por camisa* (s.v. *á*). Esta exclusión de todo o común vai ser unha constante ó

longo do dicionario, como o foi tamén en moitos escritores da época. A causa pode estar nunha reacción ós castelanismos que inzaran as obras dos primeiros autores literarios, ou ben nun intento de demostra-la autonomía do galego para designar tódolos conceptos co léxico máis enxebre, e é produto, en calquera caso, da situación diglósica desta época.

Un dato fundamental para entender da maneira xusta este dicionario é que estamos diante dun proxecto que quedou incompleto. As diferencias entre a primeira parte, que chegou a publicarse, e as partes máis avanzadas do dicionario son moi evidentes. Os primeiros artigos están moi elaborados, teñen unha aparencia coidada e neles recórrese con frecuencia a exemplos literarios. A medida que avanzamos aumentan os lemas sen definición, e os artigos non presentan unha redacción definitiva. Moitas veces a información está incompleta, e o autor engade á marxe unha autochamada para completa-la definición posteriormente. O dicionario está ordenado alfabeticamente, e tan só hai algúns casos illados de malas colocacións alfabéticas no manuscrito, debidas unhas veces ós lóxicos despistes, e outras á inclusión de novos lemas que non estaban previstos na primeira redacción ou á confusión orixinada por lemas compostos. Este carácter provisional, de borrador, de gran parte do dicionario é a causa de moitas das incoherencias que presenta.

2. Fontes do dicionario

Di Porto Rey na portada do seu Dicionario: "El más completo en su clase, de los publicados hasta la fecha y redactado en vista de los de Don Francisco Javier Rodríguez, Don Juan Cuveiro Piñol y de Don Marcial Valladares Núñez y de gran número de obras de los más acreditados escritores antiguos y modernos." Trátase polo tanto dun dicionario no que predomina o léxico procedente de fontes escritas, sobre todo de dicionarios. Non significa isto que non teñan cabida os máis diversos fenómenos propios da lingua oral, que unhas veces están tomados directamente da fala, pero outras proceden da presenza destas formas na lingua literaria ou noutros dicionarios anteriores, sobre todo no de Cuveiro. Aínda que Porto Rey confesa o inicio da obra as súas fontes, non as reitera ó longo do dicionario. Fóra dalgúns casos nos que explicita que unha determinada información procede dalgún autor en concreto ou, máis vagamente, que ese é o significado "según algunos autores" (véxanse, por exemplo, as voces *atoción*, *Coeliobriga*), con frecuencia toma as definicións doutros sen remitir a eles. Os dicionarios cópanse os uns ós outros sen comprobacións rigorosas, e esta é a causa da transmisión de numerosos erros (cf. Pensado, 1976). Trátase dunha práctica lexicográfica habitual na época. Observemos, a modo ilustrativo, o que ocorre coa entrada *canga-*

lleira nos dicionarios de F. J. Rodríguez, Cuveiro, Valladares e Porto Rey.

Cangalleira. Canaleja ó canal pequena colocada debaixo de la tolva (v. moega) para recibir el grano y dirixirlos al ojo de la corredera. [Rodríguez, 1863]

Cangalleira. Canaleja ó canal pequena colocada debaixo de la tolva para recibir el grano y dirixirlo al ojo de la corredera del molino. [Cuveiro, 1876]

Cangalleira. Canaleja, ó canal pequena, de madera, colocada debaixo de la teña del molino, para recibir el grano y dirixirle al ojo de la corredera. [Valladares, 1884]

Cangalleira f. Canal o canaleja pequena que está situada debaixo de la tolva, y sirve para recibir el grano y dirixirlo al ojo de la corredera del molino. [Porto, 1900]

A primeira fonte que nomea Porto é o dicionario de Rodríguez, cita obrigada por se-lo primeiro *Diccionario gallego-castellano*. Sen embargo o certo é que non sempre debeu consultar directamente este dicionario, aínda que de xeito indirecto constituíse a súa fonte por ser seguido polos lexicógrafos posteriores (Cuveiro e Valladares), principais fontes de Porto Rey. Cuveiro recolleu gran parte do léxico de Rodríguez, pero reelaborouno e prescindiu de moitos datos que non considerou pertinentes. Boa proba de que Porto non sempre empregou o dicionario de Rodríguez é que nas entradas en que Cuveiro seguiu a Rodríguez, pero eliminando algún tipo de información, como por exemplo a etimoloxía da palabra, esta información eliminada tampouco aparece en Porto, aínda que este último lle dea cabida tamén a etimoloxía noutras entradas. É máis, nos dous únicos casos nos que Porto atribúe un significado a Rodríguez, tomou o dato do dicionario de Cuveiro [ex. a) e b)], e en casos nos que a definición que dá coincide exactamente tanto coa de Rodríguez coma coa de Cuveiro, é a este último a quen cita [ex. c)]:

a) *Amorrar v. Según Rodríguez, abundar. [Porto, 1900]*

Amorrar Abundar, según Rodríguez. [Cuveiro, 1876]

b) *Habitahora "A ver que traes", "al momento", según Rodríguez. [Porto, 1900]*

Habitahora Según Rodríguez, es lo mismo que 'á ver qué llevas ó traes', 'enseñámo', 'veremos lo que es', 'al momento', 'ahora que hai proporcion', etc. [Cuveiro, 1876]

c) *Alabarda La punta de la caña del maíz. [Rodríguez, 1863]*

Alabarda La punta de la caña del maíz. [Cuveiro, 1876]

Alabarda f. La punta de la caña del maíz, según Piñol. [Porto, 1900]

A principal fonte de Porto Rey foi, sen dúbida, o *Diccionario gallego* de Cuveiro Piñol. Coinciden moitísimas das entradas e hai defini-

ción do dicionario de Porto que son reproducións case exactas do de Cuveiro¹. Correspóndense sobre todo as entradas orixinais do manuscrito e as primeiras acepcións. Nalgúns casos incluíu tamén algunha entrada do seu “Suplemento y Adiciones”, pero sen chegar a completalas coa definición (*ande, angeu*). En certas ocasións, Porto remite a este autor (ó que se dirixe como Cuveiro ou Piñol indistintamente) nas propias definicións (*alabarda, alpey, asado, ate, atoción, azon, bésar, camisada, cedra, condoma, crenesni, encrecer, ensuyar, espiramento, fallador e fosqueiro*).

Condoma f. Según Cuveiro, animal namiante y de cuernos.

Ensuyar v. a. des. Comprender, según Cuveiro

Azon m. Ala pequeña, según Piñol.

A terceira fonte que cita é o *Diccionario gallego-castellano* de Valladares. En moitos casos, a partir da información que lle proporciona esta obra, completa o significado de entradas sacadas de Cuveiro, engadíndolles novas acepcións (ex. *cachas*).

Cachas Pómulos. - Castillejo ó castillo roquero; especie de calabaza en que se envuelve la hilaza: por estension ó analogía se dice de toda cosa redonda, hueca y de piezas, como la cabeza, la empuñadura de un cuchillo, espada, etc. Viene de *Caphis*. [Cuveiro, 1876]

Cachas Las dos piezas del mango de la navaja. - Castillejo, ó castillo roquero, especie de calabaza en que se envuelve la hilaza. Por extensión, ó analogía, se dice de toda cosa redonda, hueca y de piezas, como la cabeza, la empuñadura de una espada, etc. - *Nalgas*. [Valladares, 1884]

Cachas f. pl. Nalgas, asentaderas, trasero. 2. Pómulos. 3. Especie de calabaza en que se envuelve la hilaza. 4. Las dos piezas de que se compone el mango de una navaja, o el puño de una espada, el mango de un cuchillo, etc. *Etim. caphis*. [Porto, 1900]

Do *Diccionario* de Valladares e do “Suplemento y Adiciones” proceden case tódalas entradas non incluídas no manuscrito ata o último momento (á marxe, entre liñas...) e sen definición (*aboujar, abrollos, abrideirño, aburarse, acadamar, acipillarse, acrequenarse, achacia, adeféseo, afujentar, ñamadríña, ñaprenda...*). Entre estas entradas hai algunhas tan peculiares e de atribución inconfundible como *afemiña, a-ia-ia*, ou *jaind'a mona!* Nalgunhas ocasións deixa constancia da procedencia da información, engadindo á marxe (da entrada ou dunha acepción) enunciados do tipo “V. adición de Valladares”, como anotación para completar posteriormente as definicións. Exemplos deste tipo atopámoslos en palabras

¹ Porto reproduce mesmo moitos erros que Cuveiro corrixiu despois na súa “Fé de erratas”. Exemplo disto é a forma *laureoladas* por *lancoeladas* aplicada ás follas do *alelí* nesta entrada.

como *ardentía*, *argallada*, *arrebolar*, *arriar*, *arrupiar*, *arrupiar*, *arrupiar*, *arrupiar*, *asollar*...

Porto tamén utiliza como fonte obras literarias de autores contemporáneos (Murguía, Rosalía de Castro, Lamas Carvajal, Francisco Añón, Benito Amado, Benito Losada, Victoriano Abente ou Luís Corral), tanto para buscar léxico novo como para exemplificar-lo uso das entradas. Recorre así mesmo ás cantigas populares e, con maior frecuencia, á fraseoloxía, principalmente para ilustrar-los significados. Tamén coñece os textos medievais, dos que bota man tanto para recompilar léxico arcaico e dar exemplos, como para explicar-lo uso antigo, como el mesmo recoñece no prólogo e nalgũa ocasión no propio dicionario. Así, por exemplo, na entrada *a* comenta: "en algunos documentos antiguos la hemos encontrado frecuentemente usada, sin que podamos explicar con certeza la razón por la que se empleaba, si no era la de dar más fuerza a la palabra a que se unía". Entre estes textos destacan os documentos notariais, como por ex. "un pergamino presentado por el monasterio de Sobrado en un pleito existente en el Archivo General de Galicia" (s.v. *á*).

Documentábase tamén nas obras dalgúns naturistas. As entradas de botánica e zooloxía saíñas basicamente de Cuveiro (ex. *aleli/aleli de Mahon/aleli marelo/aleli mariño; bubela/abubela*), pero tamén recorre ás veces ó dicionario de Valladares para completa-las definicións, e, por suposto, extrae deste algunha das entradas deste eido (*adalia, abrótnano macho*). Probablemente emprega tamén algunha das versións castelás do Dioscórides latino (a quen cita nun só caso, s.v. *belladonna*), xa que engade moita información científica que non toma de ningún dicionario anterior. Outras citas como as referentes a Palau, Planellas, Gil e Martínez Servida (s.v. *aleli*) ou a Cornide (s.v. *escarapote*) non se deben a unha consulta directa das súas obras senón á reprodución das citas que dá na mesma entrada Cuveiro no seu dicionario. Sen embargo é interesante a remisión a Carlos Mendoza (s.v. *abêlaira*), autor dun libro titulado *La leyenda de las plantas*, publicado na mesma época que Porto preparaba o dicionario (ca 1900), que, segundo o seu propio subtítulo, trata dos *Mitos, tradiciones, creencias y teorías relativos á los vegetales*, e do que Porto puido extraer información complementaria á científica, como claramente fixo na entrada *abêlaira*.

A fonte básica dos termos xeográficos é o *Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de Ultramar* (1845) de P. Madoz. De aquí extrae topónimos galegos (e ocasionalmente algún da xeografía española) e de xeografía antiga, e reproduce mesmo o formato de presentación do lema. En ocasións, a partir dos datos enciclopédicos que lle proporciona esta obra crea novas entradas xeográficas e reelabora a información para introducir apuntamentos históricos. Por exemplo, a partir dos datos proporcionados por Madoz sobre a historia civil de *Denia*,

Porto redacta as entradas *Diánuum*, identificada como do campo da xeografía, e *Dianio*, como entrada con contido histórico.

Diánuum Geog. Nombre que los romanos daban a un cabo de la España tarraconense, próximo a la ciudad de Denio, hoy conocido por cabo de San Martín.

Dianio m. Hist. Llamaban así los romanos al lugar en que Diana tenía templo, obelisco o estatua, y, por lo tanto, lugar consagrado a esta diosa.

2. Geog. Antiguo nombre de Denia.

Porto manexa tamén material xornalístico, do que pensamos que tira parte da información biográfica que inclúe no Dicionario, xa que entre os seus papeis se atoparon numerosos recortes de prensa do apartado de "Efemérides gallegas" do *Faro de Vigo* e da *Revista Ilustrada*². Moitas destas biografías de personaxes famosos recompiladas non chegou a incorporalas no Dicionario, pero pode que esta fose unha das súas tarefas pendentes para completa-lo contido da obra.

3. Entradas

O dicionario de Porto é o máis ambicioso de tódolos publicados ata ese momento en canto ó número de entradas. Contén preto de 15.000 lemas, a pesar de que carece de varias letras³. Dise na propia portada do Dicionario: "Contiene infinidad de voces desusadas, tomadas de un sin-número de documentos antiguos, gran cantidad de etimologías, modismos, refranes, historiografías, nombres de plantas, animales y el de casi todas las feligresías y aldeas de la región". Non se trata, pois, dun dicionario selectivo, senón que a intención de Porto é recolle-lo maior número de palabras e dar delas toda a información posible. Ten un marcado carácter enciclopédico, que se reflicte na inclusión de nomes propios de lugar e de personaxes famosos, e de léxico especializado, particularmente amplo no caso da flora e da fauna. Trátase tamén dun dicionario pan-crónico, xa que non ten só léxico moderno senón que recolle unha gran cantidade de vocabulario arcaico. Doutra banda, non é un dicionario da lingua escrita, non ofrece unha selección do léxico culto e supradialectal, senón que nel hai unha grande influencia da lingua oral que se manifesta na recollida de variantes dialectais e populares, xiros e frases feitas, expresións populares, onomatopeas, etc. Finalmente, na selección das entradas non rexe o principio de abstracción das palabras, polo que tamén se inclúen lemas provistos de marcas gramaticais, é dicir, formas flexivas e de-

² *Revista Ilustrada*. Publicación científica, financiera é industrial, Madrid, 1896.

³ Estimamos que debe faltar aproximadamente un tercio da obra.

rivativas e tempos conxugados do verbo. Esta escasa uniformidade léxica leva a un número moi alto de entradas.

As variantes dunha mesma palabra (ortográficas, fonéticas, morfolóxicas, diacrónicas...) dan lugar á proliferación de lemas diversos que se remiten entre si. Pero, en ocasións, varios lemas encabezan o mesmo artigo separados por unha conxunción disxuntiva (*acarón o á carón, acanchaperna o á canchaperna, certanidade o certanedá, cochilada o cochillada, fumazgo o fumazga...*). Un aspecto salientable da obra de Porto Rey é a proliferación de sinapses: o autor non segue o criterio máis usual da unidade gráfica na selección dos lemas. Por iso forman entrada as palabras de máis dun compoñente (*aceixa ratos, abróitano macho, arco da vella...*), as locucións adverbiais (*a escuras, á montons...*), as siglas (*Xpo, A.U.C.*), as frases feitas (*arrecuar o zapato, andar po l'oficio, andar consigo, andar pô la eirexa, andas é volandas...*) e outras expresións (*jaind'a mona!, ei da puja...*). Tamén é habitual atopar algunhas destas fórmulas de varias palabras escritas como se fosen unha soa (*afeniña, comamin, comati, conodevella, cincoerna-ma*). Son moi comúns as entradas complexas nas denominacións de plantas (*acacia falsa, alamo branco, albaca silvestre, aleli mariño, amores d'hortelán, asa de cántaro, avêa louca, barba cabrúna, barrilla borde, bolas de neve, botón d'ouro, bolsa do pastorê, cabaceira de orzas, cardencha silvestre...*) e animais (*abêlla maestra, abrota afaixada, becerro mariño, bode seixo, cabalo d'o demo, cabalo mariño, cadela de frade...*). Tamén abundan nos nomes de personaxes (*Aranalde y Gosvidete, Croix y Vidal...*) e sobre todo de lugares (*Augas Mestas, Anxeles de Boente, Iria Flavia, Fofo Corbelle...*). Pero non se segue sempre o mesmo criterio á hora de decidir se unha palabra e os seus complementos forman unha entrada autónoma ou ben son parte da microestrutura da palabra chave. Así, por exemplo, o modismo *axexar á papuda* inclúese baixo a entrada *axexar*, como unha das súas acepcións, mentres que *arrecuar o zapato* forma parte da macroestrutura do dicionario ó mesmo nivel có lema *arrecuar*. Aínda hai outra opción, que é seleccionar como lema unha palabra do modismo e adxuntarlle os complementos entre parénteses, creando unha entrada simple pero independente das outras acepcións do lema; este é o xeito de presentación de *cabaliño (ir ó)*. Esta asistematicidade dáse na organización de tódalas clases de nomes complexos, pero chama a atención especialmente no caso dos nomes propios. Por outra banda, cando o nome dun personaxe coincide co dun lugar, ás veces trátaos nunha mesma entrada (así, o capitán de fragata *Pedro Agar* e a freguesía *Santa Maria de Agar* forman parte do mesmo artigo, baixo o lema *Agar*), pero noutros casos sepáraos en entradas diferentes (é o caso de *Juan de Betanzos* e a vila coruñesa *Betanzos*). A distribución dos nomes de lugar tamén varía. Mentres que *Campo de Becerros* é unha das acepcións de *campo*, *Chao de Castro* é independente da entrada *chao*, baixo a que si se inclúe por exemplo a definición biográfica de *Eduardo Chao*; mentres que *San Esteban de Castrelo do Miño* aparece

baixo a entrada simple *castrelo*, *San Salvador de Chao d'as donas* está baixo a entrada complexa *Chao d'as donas*, etc. Ás veces incluso describe varios lugares na mesma acepción (s.v. *Eire*, *Entines*, *Franco*, *Grou...*). Outras variantes na disposición gráfica dos nomes de lugar (por exemplo, a súa enumeración entre parénteses) reproducen na maioría dos casos a propia presentación que fai no seu diccionario xeográfico P. Madoz, fonte principal de Porto no referente á toponimia.

3.1. Variantes gráficas

A situación sociolingüística do galego, lingua ágrafa durante moito tempo, impedira a canonización dunha norma escrita. Esta ausencia de normativización leva a que os autores que no tempo de Porto Rey escriben en galego, empregasen criterios diversos á hora de representa-los sons da lingua, especialmente aqueles que non existían no castelán. Na adopción duns criterios ou doutros influíron sen dúbida os coñecementos lingüísticos que posuía cada un, e a escolarización en castelán pola que todos pasaran. A necesidade dunha norma escrita para o galego xa fora expresada por varios autores, pero as posturas concretas sobre a ortografía axeitada foron varias e mesmo deron lugar a polémicas, como a que xurdiu a finais do século XIX sobre a representación da fricativa prepalatal xorda. Porto non toma partido neste intento de unificación gráfica, senón que xeralmente recolle as diversas representacións dun son que empregan distintos autores. Así, no diccionario constitúen entradas autónomas variantes gráficas como *acólá/acôlá*, *alconbe/alconxe*, *c'a/c-a...*

Para a representación do fonema /b/, Porto usa as dúas grafías consagradas pola tradición escrita castelá, o e o <v>. Sen embargo, non hai un intento de sistematizalo seu uso, senón que reflicte a inestabilidade da época. Non se decanta polo criterio etimolóxico que xa propuxera Sarmiento, e así, por exemplo, recolle a forma *abô* (<AVUS>, cun antietimolóxico por imitación do castelán, por se-la documentada pola maioría dos autores. Só ocasionalmente usa estas grafías con valor diacrítico (*abalar/avalar...*). Así, en moitos casos desdobra a mesma palabra coas dúas grafías (*ababo/abavo*; *abafar/avafar*; *aceviche/acibèche*; *carballo/carvallo*, *berce/verse*, *ceiba/ceiva*, *barolo/varolo*; *costribo/costrivo*; *belida/velida*; *silbido/silvido*; *Rivadavia/Rivadavia*, *Villalba/Villaha...*). Isto non lle impide por veces opinar sobre a ortografía das palabras, mesmo dunha maneira equivocada e pintoresca como a que se pode ver na entrada *avalar*.

Avalar v. Moverse, temblar la tierra, commoverse a causa de algún terremoto.

2. Algunos autores, que no saben mucha ortografía, substituyen este verbo por el *abalar*, que significa "mecer, balancear o acimar, etc."

A representación do fonema fricativo prepalatal xordo é unha das máis inestables durante o século XIX. Por unha banda, o fonema /ʃ/ non existía en castelán, referencia ortográfica fundamental da época. Os lexicógrafos de finais do XIX, conscientes deste feito, senten a necesidade de explicala a súa pronuncia. Así, ó igual que fixeran antes Valladares ou Cuveiro, explica Porto nas "Advertencias" previas ó dicionario: "La letra x, se pronuncia en todos los casos como la *ch* francesa o como la *x* catalana, y lo mismo las letras *g* y *j* cuando llevan acento circunflejo (^)".⁴ Por outra banda, a perda da oposición fonolóxica entre as fricativas prepalatal xorda /ʃ/ e a sonora /ʒ/ xa desde había séculos, provoca a inestabilidade na utilización das grafías etimolóxicas <g>, <j> e <x>. Algúns autores (o cura de Fruime, o Tío Marcos da Portela, Saco y Arce) decantáronse por unha única grafía <x>, pero durante moito tempo a maioría deles, debido sobre todo á influencia de Sarmiento, mantiveron a oposición das tres grafías, aínda que cada vez con menos acerto. A preocupación por establecer unhas regras para a representación deste son foi a causa da polémica que xurdiu en 1888, na que participaron lexicógrafos como Valladares. A publicación do dicionario de Porto é posterior a esta polémica (aínda que posiblemente a súa redacción non), pero Porto non comparte este interese pola sistematicidade, senón que se limita a facer un inventario de tódalas variantes ortográficas empregadas polos autores e lexicógrafos anteriores. Reflicte a inestabilidade gráfica, que dá lugar a varios lemas para a mesma palabra (*xente*/*gente*, *xerga*/*ferga*, *gorxa*/*gorja*...), ó igual que facía Cuveiro, e emprega a grafía <x> non só nos casos nos que o <g> ou o <j> non aparecen no étimo ou no equivalente castelán (como en liñas xerais fan Pintos no seu glosario e Valladares no seu dicionario, respectivamente), senón tamén noutros casos. Xoga polo tanto coas tres grafías tradicionais pero sen precisión etimolóxica e sen sistematicidade na colocación do circunflexo. Non obstante, a orixe etimolóxica das grafías <ɰ> e <g̃> reflíctese na súa distribución parcial fronte a <x> que aparece en calquera contexto:

- <ɰ> seguido de calquera vocal: *ɰilgueiro*, *ɰavenco*, *ɰarrete*
- <x> seguido de calquera vocal: *xato*, *xerga*, *xibia*, *xoya*, *xuntoira*
- <g> seguido de <a, e, i> (sobre todo <e, i>): *gaɰate*, *gorɰa*, *gerno*,
geito, *giar*, *gigante*

O fonema fricativo interdental xordo /θ/ represéntase maioritariamente coa grafía <ç> ante *e, i*, e <z> ante *a, o, u*. Pero tamén se rexis-

⁴ Na entrada *x* reproduce as palabras de Cuveiro, cando di que "La pronunciación de esta letra en todos los casos igual a la *j* francesa o la *x* catalana". Aquí identifica a pronuncia do <x> coa pronuncia do <j> francés, aínda que nas "Advertencias" a identificara co <ch> francés. Non é polo tanto consciente da pronuncia sonora deste <j> en francés.

tran bastantes termos nos que este son se representa con <z> ante as vocais palatais. Así temos *azenoria*, *azite*, *arzibispo*, *acibeche*, fronte a *azebeche*, ou *boceiro* fronte a *andaluzeiro*..., e mesmo formas dobres homófonas como *berce* e *berze*.

A representación da consoante nasal velar en posición medial intervocálica era aínda a finais do século XIX un problema ortográfico non resolto de xeito unánime. A solución máis empregada fora a do dígrafo <nh>, que se documenta na maioría dos autores. Porto recolle esta solución e a súa variante cun trazo entre as letras que representa a separación silábica, é dicir, marca o /ŋ/ como consoante implosiva (*unha*, *algunha*, *algunho*, *degunha* pero tamén *un-ha* e *con-ha*).

A vacilación ortográfica no dicionario de Porto reflíctese tamén no uso do <h> mudo (*erba/herba*, *inchir/hencher*, *ispir/hispir*...). Igual ca outras grafías, o uso do <h> non é sistemático aínda a finais do século XIX, e Porto limitáase a recolle-las palabras documentadas, que frecuentemente presentan unha forma antietimolóxica.

Con respecto á grafía <y> Porto emprégaa en distintos contextos. É a grafía maioritaria para representa-la semiconsoante palatal en posición final de palabra (*aday*, *asy*, *boy*, *fay*, *hay*, *grey*, *vay*, *Aldrey*, *Bermuy*, *Aso-rey*...) aínda que se rexistran casos moi puntuais co <i> latino nesta posición (*cai*, *frai*...), sobre todo en topónimos (*Aspai*, *Candai*, *Fanoi*, *Ferroi*) e exemplos (*o conto vai n'ó amaño, quero a meu pai*). Nos ditongos decrecentes en posición medial de palabra, a semiconsoante represéntase na maioría dos casos coa grafía <i>, aínda que se recollen tamén casos concretos con <y> e ás veces mesmo conviven as dúas posibilidades (*abayxado/abaixado*...). En posición intervocálica a grafía case única é <y> (*moyo*, *abrayar*, *xoya*, *baya*, *ayere*, *aboyar*, *arayar*, *croyo*, *gayola*, *layarse*, *acreyo*, *aglayo*, *albayaca*...), aínda que hai algún caso coa grafía <i>. A maioría dos casos en que aparece <i> nesta posición trátase de voces medievais nas que o <i> representa o son fricativo prepalatal sonoro (véxase, por exemplo, *amoiado*, *ienoio*, etc.).

En canto á acentuación, Porto emprega tres tipos de acentos gráficos (agudo, grave e circunflexo) que, á parte de indicadores de tonicidade, funcionan como marca do timbre das vocais medias. El mesmo di nas "Advertencias": "Las vocales cuyo acento sea de izquierda a derecha (´) son abiertas. Las letras ê, ô con acento circunflejo son cerradas". Emprega polo tanto o til tamén como diacrítico (*bolo/bôlô*, *ferve/fervê*, *abô/abò*, *fora/fôra*...). Por iso non só aparece sobre as vocais tónicas, senón en ocasións tamén sobre as átonas. Sen embargo, non usa a acentuación dun xeito constante. Esquécese do til de intensidade en numerosas ocasións, repite a mesma palabra con acentuacións gráficas diferentes (*catru-zón/catruazon*, *xabega/xábega*, *acolá/acôlà*), e non marca o timbre das vocais con sistematicidade (así, por exemplo, acentúa *nève* ou *dêmo* pero non

vello). A acentuación das palabras, fóra dos naturais despistes, reflicte a da fonte da que tomou o termo.

Finalmente, no dicionario úsanse tamén apóstrofos e trazos. Os trazos separan os dous compoñentes das palabras compostas (*galo-crista*, *fouce-gata*, *bôlô-ardo*, *aguza-nève...*) ou as sílabas dalgunhas expresións (*a-ia-iai*, *cas-qui-to...*). Serven tamén para separa-la segunda forma do artigo na contracción *po-l'o* e nos verbos (*ri-l'as cachas*, *face-l'a añagota*, *bota-l'as augas...*) e para marca-lo carácter implosivo do /ŋ/ (*un-ha*, *con-ha...*). As contraccións vocálicas dos diversos tipos representáanse xeralmente por medio dun apóstrofo (*com'a*, *co'el*, *co'ela*, *co'eles*, *c'un*, *com'el*, *d'o*, *n'o*, *c'a*, *par'os*, *morreull'aboa*, *jque m'aforquen!* ...) pero, como di o propio autor na entrada *c'a* para sinala-la variante gráfica *c-a*, "en vez de la comita que se para a las dos letras, puede también hacer su oficio un guión" (*n-a*, *d-a*, *po-l'o*, *d-acâ*). Ás veces mesmo non se marca a crase (*dô*, *desta*, *dalgo*, *dali*, *das*, *dél*, *esoutro...*) e outras simplemente déixase un espacio (*po l'o*, *w lô...*). Unha mesma palabra pode representarse tamén con todas estas variantes gráficas (*ca/c'a/c-a*, *dâ/d'a/d-a*, *dacâ/d'acá*, *dôs/d'os...*). Porto, polo tanto, non se decanta por unha solución concreta para a representación das contraccións, outro dos aspectos ortográficos nos que reinaba maior confusión na época.

A recompilación de todas estas variantes que se dan na representación gráfica da lingua ten como consecuencia inmediata o aumento do número de artigos do dicionario.

3.2. Variantes morfolóxicas

No dicionario non se recollen só as formas non marcadas das palabras, senón tamén as súas variantes, e por veces as súas posibles combinacións morfolóxicas. Estas variantes gramaticais poden aparecer como entradas independentes. No tocante ó nome e ó adxectivo teñen cabida algunhas das súas variantes flexivas e derivativas, é dicir, plurais e algúns femininos, diminutivos e aumentativos, e adxectivos en grao superlativo. No caso do verbo, poden aparecer á parte do infinitivo, outras formas nominais e tempos conxugados.

3.2.1. Variantes flexivas

O frecuente nos dicionarios é que os termos con dobre xénero, sempre e cando manteñan unha correspondencia semántica, é dicir, sempre que se refiran á mesma realidade, teñan unha única entrada. Así acontece en xeral no dicionario de Porto, no cal os nomes femininos só aparecen como entrada independente cando non son comúns tódalas súas acepcións co do correspondente masculino (*barqueiro/barqueira*, *carcelei-*

ro/carceleira, caseiro/caseira) ou cando hai algunha irregularidade na formación do feminino (*abadê/abadesa*).

Carceleira f. La mujer del alcaide o carceleiro.

Carceleiro m. Carcelero. El que tiene cuidado de los presos. 2. Alcaide.

Hai ocasións nas que a marca de plural non lle engade ó singular simplemente o compoñente de “pluralidade”, senón que dá lugar a un significado distinto ó da forma en singular (total ou parcialmente). Pero no dicionario de Porto non se inclúen simplemente estes plurais lexicalizados, senón que hai entradas nas que o plural é unha simple variación flexiva da forma singular. A razón principal é a reprodución indiscriminada da maioría das entradas do dicionario de Cuveiro. Porto é consciente da identidade de significado coa forma singular, pero comparte con Cuveiro o interese por mostra-las diferentes variantes dialectais na formación do plural (*camarons/camaros, cans/cas*). Noutros casos aparece o plural e non o singular porque este coincide na forma co castelán, e o plural en galego fórmase de distinto xeito e ten un significado diferente (*cañons*).

Cañón Geog. (San Lorenzo) Feligresía en la provincia y a 18 kilómetros de Orense, en el partido judicial de Celanova.

Cañons m. pl. En Compostela, rillotes, pillos, rapazotes.

3.2.2. Variantes derivativas

No dicionario abundan os aumentativos e sobre todo os diminutivos. Nalgúns casos trátase de formas lexicalizadas, como *abellón* ou *caixón*, de xeito que sobre elas se forman outros diminutivos e aumentativos (*caixonciño, caixonazo*). Pero na maioría dos casos os sufixos só modifican o termo base nun aspecto, o tamaño (*barreñonciño, barreñonazo*). Cómpre sinalar, non obstante, que os diminutivos na lingua galega teñen un importante compoñente afectivo, e Porto pono de manifesto, xa que á parte do cualificativo de ‘pequeno’, engádelles habitualmente o de ‘agradable’ nas súas definicións. Este matiz afectivo é o que permite a derivación de formas invariables como os adverbios (*acaronciño*) ou a sufixación dos adxectivos (*caladiño*). A súa forte presenza na lingua falada é en última instancia a razón da incorporación ó dicionario.

A representación habitual do adxectivo nos dicionarios é no grao positivo. Sen embargo neste son moi frecuentes tamén os adxectivos en grao superlativo (*caladísimo, compridísimo, crarísimo...*). Por veces o adxectivo base dos adverbios en -mente está en grao superlativo (*compridísimamente, dereitísimamente, descamiñadísimamente...*).

3.2.3. *Tempos do verbo*

O infinitivo é a forma do verbo que máis se semella a un nome, e polo tanto é a que se escolle tradicionalmente nos dicionarios como lema para representar todo o paradigma, tódalas posibles combinacións morfolóxicas. Neste dicionario non sempre se engloban tódalas formas conxugadas baixo o infinitivo, e tampouco se segue un criterio único na elección do lema cando o infinitivo pode presenta-la forma reflexiva. Hai algúns casos nos que a forma reflexiva do verbo é a única que se recolle (*espiollarse, endeudarse...*). Cando o infinitivo ten tanto a forma activa como reflexiva, ás veces esta última inclúese na macroestrutura do dicionario como entrada independente (*atopar-atoparse, chifrar-chifrase, deter-deterse, encoller-encollerse, folgar-folgarse, gabar-gabarse...*). Outras, selecciónase como entrada só o infinitivo na forma simple e sepáranse as acepcións en función do modo do verbo (*afincar, depender, desenfaiar, guindar...*). Hai ocasións nas que nin sequera se separan estes usos sintácticos en acepcións diferentes e simplemente se adxunta unha información adicional que indica que o verbo se pode usar opcional ou preferentemente como reflexivo (*abanar, avêzar, eibar, enfurriñar, venenar, vingar...*). Esta variación na organización non está relacionada co cambio de significado da forma reflexiva ou pronominal do verbo.

Á parte do infinitivo, neste dicionario teñen cabida tamén algunhas outras formas nominais do verbo, e así os participios non só constitúen entrada cando teñen un uso adxectivo que os condiciona semanticamente, senón que se recollen de maneira sistemática. Tamén hai numerosos xerundios, que se definen coa indicación do tempo do verbo e o equivalente castelán.

En ocasións mesmo introduce como entradas formas conxugadas do verbo, que define, iso si, remitindo ó infinitivo (galego ou castelán). A selección destes verbos conxugados semella aleatoria. Isto evidénciase na colocación do refrán “ó que afôra bota fora” baixo a entrada *afôrar*. Neste caso o propio autor non ten presente que pouco antes incluíra unha entrada coa forma conxugada *afôra*.

Afôra 3ª pers. de pl. del pres. de ind. del v. *afôrar*.

Afôrar v. Tomar o dar a foro alguna heredad o terreno. 2. Pesar o medir las mercancías para pagar los derechos. 3. ant. Indagar, buscar antecedentes.
Ó que afôra bota fora. Equivale a decir que el que da una heredad a foro, es como si la vendiese o regalase, puesto que sólo le queda el dominio sobre ella.

Unhas veces estas formas da conxugación son formalmente idénticas a outras palabras de distinta categoría, e Porto dá a información verbal nunha das acepcións da entrada (*baralla, ceiba, dea, é, garda, vide, ual...*). Outras veces trátase de formas exclusivamente verbais (*afôra, cala,*

cobre, din, xogo...). Hai formas arcaicas (*acoiga, disseren, vaa, vala...*), formas pertencentes a paradigmas irregulares (sobre todo dos verbos *facen, ser, vir*), outras co pronome enclítico (*farme, deitoola* [sic], *filleo, funme*), etc. Porto recolle tamén variantes dialectais, morfolóxicas ou fonéticas: pretéritos do tipo *certano, colleno, chimpano, dixeno, fono*, ou imperfectos como *iña*, e nalgúns ocasións atopamos variantes como *vide/vinde, valéu/valiu, ia/iña, fuches/fuche/fôche, fis/fiz, fa/fay, é/ye*. Tamén pon de manifesto de xeito gráfico a diferente calidade vocálica dalgunhas formas verbais pertencentes a tempos distintos, como o presente e o imperativo (*ferve/fervê, ven/vén*). As definicións das formas conxugadas non atenden ó contido, senón que achegan información exclusivamente gramatical. Case sempre dan o tempo equivalente en castelán e, en ocasións, remiten a outra variante. Porto, unha vez máis, non é exhaustivo. Ás veces proporciona o modo, tempo e persoa do verbo, outras non indica máis ca que se trata dunha forma conxugada, e outras limítase a da-la base, é dicir, o infinitivo.

4. O tratamento da zooloxía e da botánica

Ó igual cá maioría dos dicionarios galegos precedentes, desde Sarmiento ata Valladares, o de Porto Rey caracterízase por incluír un gran número de termos de botánica e zooloxía. Coas correspondentes remisións⁵ hai un total de 481 entradas pertencentes ó eido da historia natural (369 de *Bot.* e 112 de *Zool.*), que constitúen un 3% do total. As definicións son xeralmente moi longas (*andoriña, becafigo, alمندreiro, belladona*), aínda que a medida que avanza o dicionario están menos elaboradas e incrementanse as entradas sen definición, cunha simple abreviatura que indica o campo temático. Moitos dos datos que proporcionan as definicións son de carácter científico, máis propios dun manual ou dicionario especializado ca dun de léxico xeral. Así, a descrición física das plantas e animais faise moi polo miúdo, e inclúese a súa denominación científica, o xénero ou familia, a procedencia e o hábitat natural, os costumes, etc. Incorpora ademais outro tipo de información de tipo antropolóxico (supersticións populares, usos culinarios e medicinais, datos anecdóticos, etc.).

Ababa *f. Bot.* Amapola. Planta que nace y muere en el año. Tiene sus flores generalmente compuestas de cuatro pétalos, las que nacen en las sumidades de los tallos, y son de color rojo encendido. La cápsula es más pequeña que la de la adormidera, pero muy parecida a ésta, guar-

⁵ En certos casos neste tipo de entradas non se indica o campo do saber ó que pertencen, ben por esquecemento do autor, ou ben por pertenceren ó léxico común.

dando en su interior una semilla negruzca. Crece espontáneamente en casi toda Galicia. Los pétalos de su flor son emolientes y anodinos.

Acacia falsa Bot. (*Robinia pseudo acácia*) Árbol de la subtribu galágeas, familia de las leguminosas, de hojas compuestas, pinadas, hojuelas aovadas, de las que salen unas espinas formando tres cada una; ramas mimbradas; las flores blancas dispuestas en racimos colgantes y fruto en forma de vaina. Procede de la América Septentrional y es muy cultivada en los paseos públicos.

Berberecho m. Zool. (*Cardium edule*) Marisco bivalvo, más redondo que la almeja y casi esférico, de color negro unas veces y otras blanco, según viva en el fango o en la playa de arena; su concha tiene estriaciones profundas. Es de una importancia suma y los pobres de los puertos de mar en que este marisco abunda, no pasan hambre jamás, porque su comida cruda es muy rica y cuando no se tiene qué comer, se va a la playa, se escarba la arena un poco, y ya hay alimento para todo el día. Podríamos decir de este marisco, que es la cocina económica de los pobres marineros gallegos. **Berbericho, berbiricho, bérbiricho.**

Arnau m. Zool. (*Lagarto*) Lagarto de grandes dimensiones, azulado y negro por el lomo y amarillo por el vientre, garganta y patas. Los niños, para matarlos, dicen junto al agujero en que saben que los hay: "*Lagarto arnau, sale d'o teu buracau*" y lo repiten muchas veces hasta que sale.

5. Os nomes propios, topónimos e antropónimos

Os nomes propios son entradas características dos dicionarios enciclopédicos, e os dicionarios estrictamente lingüísticos descártanos sistemáticamente. Sen embargo, o dicionario de Porto é, como xa dixemos, un dicionario híbrido, xa que ó lado da información referente ó signo propiamente dito incorpora información do mundo. De aí que inclúa entradas que remiten a un obxecto específico, como os nomes propios de persoa e lugares, e non a unha clase de obxectos. O criterio de selección dos nomes propios é facilmente identificable, xa que todos eles se insiren nun sistema cultural moi determinado, o galego.

5.1. Xeografía

A inclusión de nomes propios xeográficos dun xeito sistemático constitúe unha das novidades máis grandes do Dicionario de Porto. Xa Rodríguez incluíra no seu Dicionario algúns topónimos (*Arnois, Balderiz, Fisterra, Montecelo, Ribeiro...*), pero a maioría deles non chegaron á versión impresa, suprimidos ou convertidos en nomes comúns polo editor A. de la Iglesia. Posteriormente Cuveiro e Valladares non lles deron entrada nos seus dicionarios.

No dicionario de Porto o número de entradas deste tipo é moi elevado, cun total de 2058 lugares rexistrados. Practicamente todos eles se

corresponden coa realidade xeográfica contemporánea ó autor e se atopan no territorio galego. Só ocasionalmente se rexistran lugares pertencentes a outros puntos da xeografía española (*Guadalaxara*). Non obstante, hai un pequeno número de entradas pertencentes á xeografía antiga, e, nestes casos, a localización é máis ampla.

É habitual que baixo a mesma entrada se agrupen varios topónimos. Se estes topónimos se diferencian parcialmente na súa denominación, inclúese entre parénteses o nome do patrón ou modificador que lle corresponde a cada lugar. Así, por exemplo, baixo a voz *castro* hai 30 acepcións, das cales 27 corresponden a lugares diferentes.

A estrutura das definicións das poboacións é bastante fixa. Na maior parte dos casos indícase a categoría da localidade (lugar, aldea, vila, freguesía, concello...), a provincia á que pertence, os quilómetros que a separan da capital, o seu termo municipal, o partido xudicial, ou o número dos seus habitantes (poden aparecer todos estes datos ou só algúns deles). A maior parte da información que achega o dicionario é de tipo administrativo, pero en ocasións engádense tamén datos de tipo histórico (s.v. *Viana del Bollo*), sobre as actividades económicas da zona (s.v. *Betanzos*, *Corcubión*, *Fene*) ou información anecdótica (s.v. *Villagarcía*).

Adina *Geog.* Adigna. Feligresía en la provincia y a 17 km. de Pontevedra, partido judicial de Cambados, con 911 habitantes.

Viana [*Geog.*] (del Bollo) Villa de la provincia de Orense, cabeza del partido judicial de su nombre, situada en una colina de poca altura que se levanta cerca del río Bibey. Felipe II erigió esta villa en cabeza de marquesado, que dio a D. Pedro Pimentel, hijo del Conde de Benavente. Más tarde pasó a la casa de Medinaceli. 2. [*Geog.*] (San Agustín de) Aldea en la provincia de Orense, partido judicial de Viana del Bollo. [...]

Fene *Geog.* Ayuntamiento en la provincia de la Coruña, partido judicial de Puentevedra. Produce ganado vacuno y de cerda, maíz, patatas, legumbres, pinos y mariscos. Fabricación de harinas.

Villagarcía [*Geog.*] (Santa Eulalia de) Villa de la provincia de Pontevedra, partido judicial de Cambados, situada en la costa oriental de la ría de Arosa. Es capital de la provincia marítima y cabeza de ayuntamiento de su nombre. Sus mejores calles son Mama, Comercio, Iglesia y Calderón. Tiene unos pequeños pero bonitos jardines, un precioso muelle para paseo, y una casa consistorial de contrucción moderna y elegante; plaza de abastos.

Á parte de nomes de localidades, inclúe no Dicionario o nome doutros lugares xeográficos, como montes (*Alvelá*, *Facho*, *Farelo*, *Faro*, *Gesteiro*, *Jurita*...), ríos (*Allones*, *Araufo*, *Arnego*, *Arnoya*, *Baruela*, *Con*, *Eo*, *Esmelle*, *Eume*, *Francelos*, *Ibias*, *Iso*, *Jares*, *Jubia*, *Ulla*, *Umia*...), rías (*Vigo*, *Arousa*, *Barés*, *Betanzos*, *Corcubión*), cabos (*Fisterra*, *Diánium*), illas

(Anzarón, San Antón, Cies, Estelas, Fidoiro, Filgueira, Gabeira...), lagoas (Esteiro), etc., que tamén acompaña de descricións enciclopédicas.

Faro [...] 2. [Geog.] Montaña de las provincia[s] de Pontevedra y Lugo, continuación de la cordillera del Miño. Tiene bastante elevación y en su cima hay ruinas de un santuario.

Eo Geog. Río de la provincia de Lugo, que abunda en truchas y salmones. Desemboca en la ría de Rivadeo.

Arousa Geog. (Ría de) Ría situada al O de Galicia, formada por el Océano Atlántico a la desembocadura del río Ulla, y entre los términos de los partidos judiciales de Noya, Padrón y Cambados. Los pueblos que baña de más importancia son Carril, Villagarcía, y Puebla del Caramiñal.

Gabeira Geog. Isla próxima a la ensenada de Cariño, en la costa N de la Coruña. Es muy escarpada, y está tan cerca de la costa que no pueden ni aun pequeñas embarcaciones pasar entre ésta y aquella.

Porto dálles cabida a uns cantos nomes da xeografía antiga, tanto de localidades como doutras entidades xeográficas. Así temos como entrada antigas denominacións de Galicia (*Galecia*, *Celto-Galacia*), de vilas de Galicia (*Aurens*, *Dúos pontes*, *Fláviun Brigantium*, *Iria Flavia*, *Vicus Spacónum*, *Voeca*...) e de illas, cabos, ríos e montes galegos (*Casitérides*, *Corticata*, *Artabnum promontorium*, *Allones*, *Vindio*...). Pero Porto inclúe tamén nomes pertencentes a outros puntos da xeografía antiga peninsular (*Diánum*, *Caesaraugusta*, *Epora*, *Ilerda*, *Illum*, *Itálica*, *Urbiaca*, *Urso*, *Vallislonga*, *Xera*...), e mesmo extrapeninsular (*Ilium*). Se no tocante á xeografía moderna as características máis sobresaíntes son a abundancia na recompilación e a precisión na localización dos lugares (agás nuns poucos casos), a introducción de nomes xeográficos antigos é menos copiosa e nalgúns casos a definición pouco precisa (*Iturisa*, *Uttaris*, *Xera*...). Xeralmente as definicións proporcionan o nome castelán moderno destes topónimos e reflicten a distribución administrativa romana. Pero amais destes datos Porto en ocasións engade notas históricas (*Casitérides*, *Ilíberis*, *Ugia*, *Vindio*), e inclúe baixo a remisión *Geog.* pobos antigos (*Arretrebas*, *Iadonios*).

5.2. Antropónimos e biografías

A introducción de nomes propios é habitual nos dicionarios desta época. No de Porto unha clase de entradas é a dos antropónimos, apelidos e hipocorísticos. A categoría indícase xeralmente de xeito abreviado á dereita do lema (véx. *Caeta*), aínda que tamén é habitual atopar esta información gramatical desenvolvida de xeito perifrástico formando parte da definición (véx. *Cristiña*). Só se inclúen os nomes que en galego non coinciden co castelán, e defínense co equivalente nesta lingua. Por iso teñen cabida algúns hipocorísticos (*Xepe*) e nomes abreviados (*Bartolo*),

que constitúen formas diferenciais: non existe a entrada *Francisco*, pero si *Chuco*, *Fuco*, *Farruco* e *Fanchuco*. No caso dos apelidos, a entrada adoita ser un nome común, e o seu uso como apelido de familia restrínxese a unha das acepcións (véx. *Cabaleiro*, *Cabirta*, *Fabeiro*). Ás veces, sinálase a evolución do termo, mostrando o seu significado antigo (nome propio ou apelativo) e indicando a súa pervivencia só como apelido (*Eans*, *Gonzalez*, *Gutierrez*, *Vazquez*). O número de nomes propios é elevadísimo. Contribúe a aumentalos lemas a recollida de distintas variantes de cada un dos nomes, que poden ser fonéticas (*Grigorio*/*Guirgorio*/*Xilgorio*, *Freilán*/*Froilán*, *Bento*/*Bieito*, *Blasco*/*Brasco*...), gráficas (*Estebo*/*Estevo*, *Xiao*/*ñiao*, *Joan*/*Johan*...) ou diacrónicas (*Eans*/*Ibán*/*Joans*/*Xan*..).

A inclusión de personaxes famosos no dicionario reforza o seu carácter enciclopédico, xa que baixo estas entradas a información que se proporciona ten que ver coa persoa e non coa palabra. Baixo as entradas que Porto identifica como *Biog.* inclúese toda unha serie de personaxes galegos ou con algún vínculo con Galicia. Trátase de personaxes destacados socialmente, ou que desempeñaron un papel importante dentro da comunidade cultural galega. Así, hai médicos, avogados, políticos, militares, xornalistas e escritores contemporáneos do autor, e outros personaxes históricos que foron reis, santos, aventureiros... Inclúense entre eles figuras tan relevantes como *Aureliano Aguirre*, *Francisco Añón*, *Antolín Faraldo*, *Benito Feijóo*, *Alfonso de Fonseca*, *Diego Gelmiñez*, *Inés de Castro* ou *Concepción Arenal*.

6. Fraseoloxía

O dicionario recolle material fraseolóxico, é dicir, refráns e expresións fixas ou modismos.⁶ Os refráns aparecen case todos nas primeiras letras do dicionario, na parte máis coidada, formando parte da microestructura do artigo. Son bastante escasos e case todos populares. Algúns deles aparecen xa documentados nos *Refranes o Proverbios en romance*⁷ do Comendador Hernán Núñez, de 1555 (*cuíta faz velha choutar; alá me leve Deus, onde ache d'os meus; cregos, frades, picazas é choyas dou á demotas catro xoyas*). A definición nalgúns casos proporciona a explicación do significado ou do contexto de uso, pero na maioría dos casos consiste simplemente na tradución literal ó castelán.

Abundan os modismos: *cara de abadê*, *cabeza de cholrito*, *monton fariñeiro*, *mal amañado*, *andar po l'oficio*, *comer arolas*, *axexar á papuda*, *ir ó*

⁶ Gracias a Xesús Ferro Ruibal, soubemos do manuscrito conservado na Real Academia Galega co prólogo do *Refraneiro Galego* que preparaba Fermín Bouza Brey, no que se sinala a posesión por parte deste autor do orixinal dunha colección inédita de 171 refráns de Porto Rey. Isto demostra o interese do autor pola fraseoloxía.

⁷ Cf. edición de López Navia (1992).

cabaliño, non ter agallas, andar á cordobana, ter pouca chola, estar de fommigos, ser mal escorrido, ter mala fada, ¡cata que deño!, ¡dalle que dalle!, etc. Inclúense tamén neste grupo fraseoloxismos que funcionan como adverbios e que Porto caracteriza como modalidade adverbial: *á veira, por intuïto, de vero, á yurras, o desús, bó choyo, mal choyo, alá por cima, por intuïto, á gatiñas, as caladas, a desgrado...*

A organización dos fraseoloxismos non é metódica. Por unha banda os modismos poden aparecer tanto na macroestrutura do dicionario (*andas é volandas, arrecuar o zapato, dentes de angazo, ri-las cachas...*), é dicir, constituíndo entrada independente, como baixo a entrada dalgúns dos seus compoñentes (*cara de abadê, carreiriña d'un cán...*). Neste caso os refráns teñen unha colocación fixa na microestrutura do artigo, sempre detrás de tódalas acepcións do lema⁸. En canto á selección da palabra clave baixo a que se presenta o fraseoloxismo, séguese na maioría dos casos un criterio gramatical (que establece unha xerarquización de categorías: substantivo, verbo, adxectivo, adverbio...): *ter bo callo* (s.v. *callo*), *faguer cachizas* (s.v. *cachizas*), *comer arolas* (s.v. *arolas*), *alá por cima* (s.v. *cima*), *mal choyo* (s.v. *choyo*). Sen embargo Porto tampouco é sistemático neste aspecto, e este criterio non se verifica en exemplos como *axexar á papuda* (s.v. *axexar*), *axudarse da ocasión* (s.v. *axudarse*), *¡cata que deño!* (s.v. *cata*). E nos casos de varios compoñentes pertencentes á categoría de substantivo, selecciona arbitrariamente a palabra significativa, pois non segue nin un criterio formal (de selección do primeiro elemento) nin alfabético, como se aprecia nos modismos *cara de abadê* (s.v. *abadê*) e *carreiriña d'un cán* (s.v. *carreiriña*). Tamén se observan vacilacións na disposición gráfica: unhas veces reproducense entre parénteses os compoñentes do fraseoloxismo, (*ir á*), (*estar á*), que non coinciden coa entrada (s.v. *cachapemas*); pero outras veces reproducese o texto íntegro (*ter bo callo* s.v. *callo*, *faguer cachizas* s.v. *cachizas*).

7. Fidelidade á fala espontánea

O dicionario de Porto tenta reproducir a lingua falada, e polo tanto recolle as vacilacións e deturpacións características da oralidade.

7.1. Vacilacións vocálicas

As vacilacións máis frecuentes na lingua popular danse no voca-lismo átono: asimilacións, disimilacións, harmonizacións vocálicas, sínco-pes, etc. Estes fenómenos recollíanse con frecuencia na lingua escrita, de-bido ó ton popularizante dos textos. Porto inclúe no dicionario entradas

⁸ Hai algún caso no que isto non se cumpre, pero como consecuencia de adicións posteriores que alteran a orde lóxica prevista no manuscrito.

que reflicten todos estes fenómenos. Algúns son de adición vocálica, como a prótese (*alacayo, alayarse, acolada, alevantar, alaguna, asufrir, Aguadelupa, adispacio, atentación...*), a epéntese (*adeprender, feyo...*), reflec-tindo mesmo o *i* epentético fóra de contexto sintáctico (*yabna, ye...*), ou a paragoxe (*andare, folgare, dactile...*). Moitas veces recóllense as dúas va-riantes (*abubela/bubela, adumir/dumir, adeixar/deixar, alimpar/limpar, adeversión/divirtición, azenoria/zenoria; alaudare/alaudar; crabuña/ carabu-ña, frangulla/farangulla...*).

Outros fenómenos son de reducción vocálica, como a aférese (*ze-quia, Bastian, ña/miña, Nicolás/Colás...*) ou a moi habitual síncope (*abri-guar, crabina, dèreiro/dreito, aturuxo/atruxo, vèpera/vespra...*).

Finalmente abundan os lemas que representan as múltiples altera-cións que se producen no vocalismo átono por harmonización, asimila-ción, disimilación ou palatalización (*aducado, astragar, antre, asperanza, za-rrazón, endolencia, endrómena, acasión, vevir...*). Neste caso son especial-mente abundantes as formas dobres (*azareña/azereña, derradei-ro/derredeiro, xantar/xentar, xilgaro/xilguero, verdasca/wardasca, inten-ción/entención, esper/espir, velida/vilida, vencemento/vincimento, vendi-ma/vindima, hencher/inchir, adiviño/adeviño, vòsté/vusté, alogar/alugar, vo-luntade/veluntade...*).

Ocasionalmente reflíctense tamén certas alteracións no vocalismo tónico, que teñen un carácter máis dialectal ca popular, coma por exem-plo a crase do hiato <oa> en [ɔ], característica dos dialectos surocciden-tais galegos, entre eles a fala arousá de Porto (*aboa/abò...*).

7.2. Vacilacións consonánticas

En canto ó consonantismo, cómpre sinalar outros fenómenos fo-néticos que se poñen de manifesto nas formas recollidas no diccionario: vacilacións entre bilabiais (*estepa/esteva, Jacobe/Jacome...*), entre velares (*almástica/almástiga...*), entre dentais (*coita/coeda, vilorte/vilordo*), entre la-biodentais e bilabiais (*breixa/freixa*) e entre líquidas nos grupos de con-soante + líquidas (*ingrés*). Son especialmente frecuentes os casos de me-táteses (*frol, Grabiél, craba, bertón/bretón, gammalleira/gramalleira...*).

7.3. Tratamento dos grupos consonánticos cultos

Nos cultismos, Porto non selecciona só as palabras que manteñen os grupos consonánticos latinos, senón que reflicte tamén as solucións propias do rexistro popular. No caso dos grupos heterosilábicos é fre-cuente na lingua oral a caída (*aflicción, atividade, Benino, complisión, dinidad, impugnar/impunar, inagne/inane...*) ou a vocalización da consoante implo-siva (*afeuto, aitude, eceuto, eceución...*), ou ben a introducción dunha vocal de apoio (*adeministración, adquirido, atrocemente, ademirar...*). A recollida

de varias destas solucións xera un gran polimorfismo no dicionario (*actual/actual, aitividá/atividade...*)

En canto ó tratamento dos grupos consonánticos homosilábicos formados por oclusiva e líquida, hai un predominio bastante amplo das solucións semicultas *pr-*, *br-* e *fr-*, maioritarias na lingua (*afroxar, anubrar, abrandar, branco, craridade, almiscre, afroxar...*), aínda que moitas veces conviven coa solución culta *pl-*, *bl-* e *fl-* (*brandura/blandura, combrueza/comblueza, asoprar/asoplar, afretar/afletar, afrexemento/afligimento...*).

En relación co tratamento destes grupos está o dos resultados do sufixo *-BILE*, que ten diferentes solucións no galego falado. Porto recólleas todas elas: a maioría das veces elixe o sufixo *-ble* (*afondable, aplacible, asinable, condenible, consellable, consonable, contemptible, contraninable, coñecible, damnable, defensible, desabatible, diviñable, dourable, ecuable, empecible, imbricable, imponible, importable, invenible, invincible...*), pero tamén recolle en bastantes casos a solución *-bre*, moi usada nos textos escritos da época (*aborrecible, aconsellable, admirabile, adquirible, afroxable, agradabile, apacible, delectable, demonstrable, denostable, desaproveitable, desareable, desfiable, desmellorable, despicable, deznable...*). Só nun caso reflicte as solucións antigas *-bel* (*ignobel*) e *-bil* (*ignobil*).

7.4. Terminacións *-ón/-ión, -zón/-ción*

A finais do século XIX aínda moitos autores lle dan preferencia ó sufixo patrimonial *-zón* fronte ós cultos *-ción* e *-sión*. Ámbalas solucións existen no galego, pero cunha distribución complementaria. En Porto atopamos *-zón* (*admirazón, adeviñazón, barazón, benzón, canzón, conclanazón, criazón, considerazón, donazón, incantazón, zarrazón, gamisión...*), *-ción* (*abanación, abriguación, aducación, aflición, apartación, aución, autuación, aviltación, branqueación, eceución, emendación, enetración, imbibición, inbricación, incepción, incusación, insimulación, intricación*), *-ceón* (*adiantaceón, dadiquisiceón, adunaceón*) e *-sión* (*amisión, acasión, distensión, egresión, envisión, eversión, interción, interclusión...*), sen máis criterio có de rexistrar tódalas formas usadas nalgún momento. Ó recorrer a diversas fontes adoita rexistrar palabras documentadas con distintas solucións: *divirtición/divirtizón, cargación/cargazón, cativación/cativazón, adeministración/adeministraceón, beizón/beneición...*

7.5. Terminacións *-cio/-zo, -cia/-za*

No tocante ás terminacións *-zo/-cio* e *-za/-cia*, o galego tamén presenta as dúas solucións, unha propia do léxico patrimonial e outra do culto. O autor recolle indiscriminadamente as dúas. Do masculino hai moi poucos casos, pero que reflicten a alternancia (*desprezo, iuizo, iudizo/iudicio, despazo/adispacio...*). No feminino os casos son moito máis

abundantes, tanto de -za (*abundanza, eleganza, avariza, bonestanza, bar-danza, egualanza, erranza, fereza, figuranza...*) como de -cia (*aborrancia, agudencia, abelencia, alabancia, añadencia, aparencia, atrevencia, benemencia, benquerencia, enforca, escollencia, esperencia, esquencia, estreencia, ficancia, franquencia, Galicia*). Tamén estas terminacións provocan en moitas oca-sións a duplicación dos lemas (*avenenza/avinencia, brandeza/brandicia, fol-ganza/folgancia, entienza/entencia*).

Estas alternancias -zón/-ción, -zo/-cio que alternan no dicciona-rio de Porto non se deben tanto á súa presenza na fala viva como a un afán diferencialista ou a un recurso á lingua medieval.

7.6. Terminacións -ude/-ú, -ade/-á

É suficientemente coñecida na fala de hoxe a alternancia das solu-cións -ude/-ú e -ade/-á en palabras como *virtude/virtú* ou *verdade/verdá*. Porto Rey dálles cabida no seu dicionario tanto ás formas plenas como ás reducidas (*incertitude, consimilitú, autualidade, calamidade, craridade, da-divosidade, entegredade, amablidá, asiduidá, brutedá, craridá...*). No caso do sufixo -dade recolle ás veces tamén a variante castelanizada -dad (*corredad, crminosidad, curialidad, desteridad, dinidad, enfermidad, escuridad, establidad, impropriedad, impuridad*) e mesmo -dat (*ciudat*). Todas estas alteracións dos sufixos provocan o aumento das entradas do dicionario debido a que moitas palabras dan lugar a varios lemas con diversas variantes mor-f fonolóxicas (*amplitude/amplitú, vertude/vertú, esclavitude/esclavítú, agosi-dade/agosidá, amorosidade/amorosidá, ascosidade/ascosidá, atividade/atitvidá, atrocidade/atrocidá, autoridade/autoridá, calamidade/calamidá, cidade/cidad/ciudat, eguadad/egualdade, idade/edá/eidad/idad, verdade/verdá...*).

8. A variedade dialectal

Porto non ten ningunha intención de reducir á unidade a varie-dade. Carece de criterio supradialectal na selección das entradas. Carácter dialectal do dicionario percíbese no plano léxico pero tamén nas solu-cións fonéticas e morfolóxicas. Porto reflicte a fala de distintos dominios, non exclusivamente a propia da Ría de Arousa.

8.1. Dialectalismos fonéticos

No plano fonético, o máis rechamante é a representación do se-seo, fenómeno característico das zonas costeiras occidentais. Porto reco-lle formas con seseo explosivo (*balansa, cuesa...*) e implosivo (*arrós, carís, atrás, fusgar...*), e frecuentemente tanto a forma seseante como a que pre-

senta o fonema interdental (*berce/berse, cueza/cuesa, arroaz/arroas, cruz/crus...*).

O fenómeno da gheada non se recolle no dicionario, debido a que é un fenómeno lingüístico que xeralmente foi excluído dos textos escritos. Sen embargo, nalgúns casos Porto faise eco da súa existencia, como cando afirma: "En algunos puertos llaman **jamela** a lo que es **gamel**a".

Non cremos que se intente representa-la pronunciación con gheada nas representacións gráficas *Gindar* ou *Gincho*. Aínda que non se poida descartar esta interpretación, quizais se trate de formas tomadas de textos históricos dun momento en que a ortografía utilizada polo castelán para a representación de /g/ ante vocal palatal non estaba aínda totalmente asentada.

8.2. Dialectalismos morfolóxicos

Entre os dialectalismos morfolóxicos, recóllense diversas variantes dos pronomes. Na serie tónica dos pronomes persoais, a terceira persoa defínese baixo dúas entradas, que son as correspondentes a *el* (característica do galego suroccidental antigo) e á variante diatópica ourensá *il*, que aparece tamén na forma contracta *dil*. Non ten entrada a forma *el*, maioritaria do galego, pero é a máis usada nos exemplos e aparece como elemento de varias contraccións (*dél, com'el...*). Recolle as mesmas variantes dialectais no caso dos demostrativos masculinos, é dicir, dálles entrada ás variantes orientais (*iste* e *isti*, e *aquil*), pero reflicte tamén as maioritarias (*este, ese, aquel* e *aquele*). *Aquel* e *aquele* teñen entradas autónomas, pero as formas da primeira e segunda persoas só aparecen nos exemplos ou ben a través das amálgamas *deste, estoutro, des, esoutro*. Actúa do mesmo xeito no caso dos demostrativos neutros: contan con entrada os neutros hiper caracterizados *isto* e *aquilo*, e do paradigma maioritario só a diferencial *aquelo*, mentres que *esto* se atopa só como elemento dunha contracción (*desto*). En conclusión, aínda que Porto delata a súa procedencia ó privilexia-las variantes propias nas contraccións (*deste, desta, desto*) e nos exemplos (*este bocoy está deitando, aquilo xa está aquelado...*), procura recolle-las variantes doutras áreas do galego, que no caso dos pronomes de terceira persoa e dos demostrativos son as que se seleccionan como lema en máis ocasións polo seu carácter diferencial con respecto ó castelán.

No caso do pronome suxeito de segunda persoa, que tamén ten unha distribución xeográfica complementaria no galego entre as formas *ti* e *tu*, ó carecermos da letra T do dicionario, non sabemos a cal delas daría entrada o autor. É probable que neste caso non recollese a variante oriental, por te-la mesma forma có pronome castelán. O certo é que a forma empregada nas partes conservadas do dicionario como parte dal-

gún lema (*comati*) ou nos exemplos (*ti non sirves para nada...*) é a acorde coa procedencia do autor.

Como pronome tónico de segunda persoa plural inclúe tanto *vos*, coma *vosoutros*, pero nos dous casos límitase a proporciona-lo equivalente castelán, sen precisar se se diferencian ou non polos seus significados respectivamente inclusivo e exclusivo. Para o tratamento de cortesía, á parte doutras formas antigas, inclúe os lemas *vostí*, *vusté*, *vusted*, variantes apocopadas de *vustede* e *vostede*, forma esta última que sen embargo rexistra nun exemplo (*po-l'o visto vostede coida que todos somos uns?* s.v. *cuidar*).

Na serie átona, non se recollen os pronomes acusativos ou reflexivos *me*, *te*, *o* e *se* xa que as súas letras iniciais non están entre as conservadas do dicionario, pero si os pronomes dativos *che* e *lle*. Na entrada correspondente ó pronome de segunda persoa identifica co *te* do castelán, sen engadir ningunha información morfosintáctica que delimite o seu uso, pero sen identificalo tampouco co pronome acusativo galego. No caso do pronome *lle* tampouco se indica o caso, pero sen embargo si que se diferencia claramente do acusativo de terceira persoa *o* baixo a entrada correspondente á contracción *llo* que se caracteriza como "dat. y acus. del pronombre personal él". No caso de *cho* ou *cha* non se proporciona unha información equivalente, e polo tanto non podemos saber se Porto mantén a distribución *che/te* da maioría do galego, ou ben unha postura cheísta.

Con respecto ós pronomes tónicos precedidos da preposición *con* recolle as formas sintéticas *comigo*, *comosco/conosco* e *comusco*, amais das formas antigas *commusco/conusco* e *comusco*.

Nos indefinidos, aparecen as entradas *alguén*, *algo*, *algún*, *algunha*, *ningún* (s.v. *degún*), *calisquer* e *calisqueira*. Non se recolle ningunha outra variante fonética dialectal moderna, agás *algunho*⁹, da que indica que é unha forma pouco usada.

Tamén reflicte a variación diatópica dos adverbios de lugar absolutos. Recolle as tres variantes que se corresponden cos tipos en *-á*, *-ó* e *-í*. As variantes propias das provincias da Coruña e Lugo (*acó*, *aló*) e as de Ourense e Pontevedra (*acá*, *alá*) teñen unha distribución complementaria no galego, e no dicionario recóllense todas. No caso dos adverbios de proximidade, os lemas son *acó* e *ca*, mentres que *aquí* e a forma plena *acá*, por coincidiren cos adverbios casteláns, non constitúen entradas independentes e recóllense só nas contraccións e locucións (*d'acá*, *dacá*, *daquí*, *desaquí*, e as antigas *es aquí*, *enes aquí*; *fasta en aquí*). No caso dos adverbios de afastamento as tres variantes *alá*, *aló* e *alí* son lemas en artigos autónomos, amais de formaren parte de contraccións (*dalá*, *daló*, *d'alí*). Sen embargo, aínda que recolle tódalas variantes, privilexia absolutamente a propia (tipo *alá*) cando o adverbio de lugar aparece nalgún exemplo (*a banda*

⁹ Probablemente, Porto reconstruíu esta forma inexistente **algunho* a partir do plural dialectal *algunhos*.

d'alá d'o rio, cara alá, alá por cima...). Tamén recolle outros adverbios de lugar característicos como *acólá, algures*, ou *alén, aquén, aquende* e a antiga *alende*, e contraccións como *dalen...* Con respecto ós adverbios de tempo, rexístrase a forma *onte* non como entrada pero si no derivado *antronte*. Recóllense co significado do 'día antes' os lemas *aer* e *ayere*, claros castellanismos bastante difundidos na fala de Vilagarcía. Dá multitude de variantes para o adverbio de tempo *despois*, xa que, á parte desta forma maioritaria, recolle outras moitas como *denpois* ou *dinpois* (característica do occidente costeiro de Galicia) ou *depoes, dipois, despós* e *depós*. No caso de *entón*, rexistra esta forma de ampla difusión xeográfica. Non recolle a variedade *entonces* (que ademais convive con *entón* nas falas de Vilagarcía), pero dálles cabida a variantes diatópicas máis minoritarias como *estonce*, *estonces* ou *estoncia*. O adverbio *así* tampouco ten unha entrada propia, aínda que se dá conta da súa existencia en locucións adverbiais como *asílogo* ou *asimesmo*. Neste caso selecciónanse como lemas as formas diferenciais *ansi* (*ansimesmo*), *ansina*, *asina* e a forma antiga *asin*.

Asina *adv. m.* Así, *asín*.

Ansina *adv. m.* (de pouco uso) Así, *ansi*.

Con respecto ó adxectivo 'bo', Porto recolle as dúas variantes maioritarias do galego, *bô* (ou *bôô*) no occidente galego, e *bôn*, practicamente en toda a metade oriental. As dúas presentan o timbre pechado, que tamén se estende á forma feminina *bôa*. O seu comparativo só o coñecemos a partir de derivados, que na maior parte das ocasións teñen como base *mellor* (*mellorar, amellorado, desmellora...*), fronte a un único caso coa base *millor* (*amillorar*, que remite a *amellorar*).

A maior parte das formas recollidas no dicionario que tiveron os grupos latinos -ÜLT-, -ÜCT-, -ÖCT-, -ÖRĪ- e -ÖRĪ- presentan a solución -oi-, maioritaria do galego (*oitenta, abasoirar, adoito, agoiro, loitar, anoitecer, dentoira, baloira, biscoito, coiro, coita, coidado, moito, encoirar, enxoiro, escoitar, afiridoiro, afungadoiro, apeladoira, balsadoiro, cadoiro, cargadoiro, corre-doira, devadoira, peadoira...*), pero tamén se reflicten outras solucións dialectais para algún destes grupos, que semella que se corresponden coas propias do centro e sur de Pontevedra (coma o nome da punta *Encoradouro*, sita nesta provincia). Na maioría dos casos, ó lado destas variantes, rexístrase tamén a solución maioritaria (*abêsoiro/abêsoiro, antroido/antruido, basoira/basoura, bêsadoiro/bêsadoiro, coidar/cuidar, coite-lo/cuitelo/coutelo...*).

As terminacións latinas -ANU(M), -ANA(M), -ANOS, -ANAS deron lugar, trala perda da nasalidade en posición tónica, a diferentes terminacións galegas, distribuídas dialectalmente. A solución que recolle para os derivados de -ANU(M) é preferentemente -án (*aldeán, american, cacabelán, bausán, benracesán, gémán, hirmán, hortelán...*), que é a terminación ca-

racterística de toda a parte máis occidental de Galicia, e polo tanto do seu lugar de orixe. Sen embargo tamén recolle moitos masculinos en *-ao* ou *-au* (*avelao, vrau...*) evolución propia dos dialectos central e oriental. Porto Rey dálles cabida ás distintas variantes morfolóxicas (*avelán/avelao, bacallán/bacallao, castelán/castelao, Cibrán/Cibrau, cummán/cummao, gran/grao/grau, vran/vrau...*). En canto ás terminacións derivadas do feminino *-ANA(M)*, é difícil estima-la solución preferida por Porto, xa que os femininos non son xeralmente seleccionados como lemas. Así e todo, tanto a terminación patrimonial *-á* nunha entrada (*aldeá*) como *-án* nun exemplo (*c'a himán*) están presentes no dicionario. En calquera caso os exemplos rexistrados serven para constatar que Porto non selecciona unha variante dialectal concreta, aínda que loxicamente as súas preferencias na escolla delatan a súa procedencia, nin busca unha solución supradialectal.

Non faltan tampouco casos do resultado *-ano, -ana*, mesmo en voces que hoxe se prefiren coa solución patrimonial: *bausana; castelana; bentracesana; adegano, na; cotiano, na; bayano, na; cidadano, na...*

Aínda que en medida menor a outros fenómenos, no dicionario rexístrase algún caso no que a duplicación das entradas vén motivada pola inserción de plurais e, entre eles, de diversas solucións dialectais. Así, nos plurais das palabras agudas rematadas en *-n*, non rexe un criterio supradialectal, senón que se alternan solucións en *-ns* con outras en *-s*: por unha banda *-áns, -óns* (*cans, camaróns*) e por outra *-ás, -ós* (*cas/camarós*). Os plurais en *-ois, -ais*, típicos do bloque oriental, non están recollidos en ningún caso no dicionario. Para as solucións documentadas, aínda que como lemas de artigos ámbolos plurais están equilibrados, o certo é que, se recorremos ós exemplos, o plural en *-ns* é o máis representado (*alacrás, saltóns, tallons, botons...*). No tocante ó plural das palabras rematadas en *-l*, son moi poucos os casos documentados (*garrafales, azues, reás*), polo que non é posible deducir por qué solución se decanta o autor.

A concepción deste dicionario como un inventario total da lingua fai que tamén algunhas formas verbais conxugadas sexan a base de varios artigos lexicográficos. A maioría destas formas foron tomadas directamente do dicionario de Cuveiro, que as introduciu con afán explicativo dalgunhas formas ou usos que non consideraba comúns. Non son o froito polo tanto da recollida directa de material dialectal por parte do autor. Porto simplemente se limita a recompilalo.

Entre estes lemas hai varios correspondentes a tempos en desuso (*fõr, disseren*) ou a tempos de verbos irregulares (de *ser, ir, vir, valer* ou *facer*), pero outros reflicten solucións dialectais minoritarias que alternan con outras de maior difusión.

Recóllense dúas variantes para a segunda persoa do plural, unha formada coa desinencia *-des* e outra con *-s* (*facedes/facés*); a solución con caída do *-d-* intervocálico debía estar xa bastante estendida a finais do século pasado. No presente do verbo *ser* o lema baixo o que se representa a

segunda persoa correspóndese coa variante maioritaria *es*, aínda que como se reflicte nun exemplo, non parece se-la propia do autor (*eres un cheiren-to*). Reflictese tamén o uso tanto de *ven* coma de *veñen* para a terceira persoa do plural do verbo *vir*; a solución sen a nasal palatal debía ser tamén habitual noutros verbos como *ter* ou *poñer* (*tén*, *pón*). No presente e imperativo do verbo *vir* recolle para a segunda persoa de plural tanto as variantes que manteñen o -N- latino, como as que o perderon (*vinde/vidé, vñdes/vidé*). Esta alternancia entre as dúas solucións dáse tamén noutras palabras, que tamén se recollen por partida dobre no dicionario (*comezo/comenzo, gado/gando, esquecer/esquencer...*). Por outra banda, no imperfecto do verbo *ir* conviven dúas variantes que encabezan cadanseu artigo, *ía* e *iña*, a primeira propia dalgunhas áreas pontevedresas e a segunda, analóxica doutros imperfectos como *tiña*, característica das falas coruñesas máis occidentais.

Moitas das solucións dialectais documentadas danse na formación do perfecto, como a desinencia -*iu*, propia do occidente da Coruña, para a terceira persoa dos perfectos dos verbos da segunda conjugación, que se recolle ó lado da maioritaria do galego -*eu* (de *valer*: *valéu/valíu*); como a forma *veu*, propia do sur de Pontevedra, para o verbo *ver*, o único da segunda conjugación no que a terminación -*iu* é a maioritaria (de *ver*: *viu/veu*); ou a forma *din* propia da Ría de Arousa fronte á maioritaria *dei* para a primeira persoa do perfecto do verbo *dar*. Outros tres lemas correspóndense con tres variantes para a segunda persoa do perfecto do verbo *ir*, nas que se mostra a alternancia entre as desinencias -*che* e -*ches* e a aparición do -*o*- para esta forma (*foches*). Finalmente, recolle varios casos do perfecto dialectal minoritario con solución -*no(n)* no canto da maioritaria -*ron* (*certano, colleno, dixeno, escusano, fono* e *chimpano* ou *chimpanon*).

9. Arcaísmos

Na obra de Porto está presente unha gran cantidade de voces arcaicas, como el mesmo di “tomadas de un sinnúmero de documentos antigos”, é dicir, tomadas do fondo medieval (*fadigua, abce, abcemala, abdeencea, abdencea...*), e alternaas con formas propias do seu tempo (*butillo/amarelo, cipdat/cidade, aceviche/acibèche/azevache, enateza/enatia...*). A maioría dos arcaísmos tomounos do dicionario de Cuveiro, que, en palabras do autor, inclúe “las voces antiguas que figuran en códices, escrituras y documentos antiguos”, aínda que probablemente se baseou tamén nalgũa das edicións do *Diccionario de la Lengua Castellana* da Real Academia Española. Non elabora polo tanto un dicionario sincrónico, do galego do seu tempo, como si fixera Valladares, senón un dicionario pancrónico que abarca tódolos estadios da lingua.

10. Formas diferenciais

O único caso no que Porto tende a excluír e non a incluír material léxico no seu dicionario é no das palabras galegas coincidentes co castelán (agás nuns poucos casos, tomados ás veces do dicionario de Valladares: *amistar*, *abotargado*, *adrede*...). Por esta razón é tamén difícil que confunda as formas propias coas espurias. Sen embargo ocasionalmente atopamos algúns castelanismos máis ou menos deturpados (*ayere/aèr*, *abujeiro*, *cochilo*) que debían estar bastante estendidos na fala.

11. Definición

Non estamos ante un dicionario sistemático na selección nin na organización da información. Por unha banda, ó lado de entradas moi simples, que achegan moi poucos datos, atopamos outras de enorme extensión, moi completas (*billarda*), nas que o autor acumula información dispersa e, desde o punto de vista estritamente lingüístico, irrelevante. Isto débese fundamentalmente a que o proxecto lexicográfico de Porto Rey quedou incompleto. Nas entradas das primeiras letras percíbese a intención de facer máis un *Tesouro* lexicográfico ca un dicionario selectivo, con indicacións que van máis alá da definición (etimoloxías, referencias históricas, apuntamentos gramaticais, exemplos literarios, descrições minuciosas, copiosa fraseoloxía...). A medida que avanza o alfabeto, as definicións breves van impoñéndose a estas descrições enciclopédicas.

Bodo m. Voto o cantidad de fruto que se pagaba al Apóstol Santiago, en reconocimiento de su patronazgo. Los bodos eran siempre poco más o menos de medio ferrado de fruto.

Bolo m. Pedazo de madera esférico que se tira a otros que se llaman también bolos y que están colocados en una piedra un poco inclinada y perfectamente plana. El jugador gana o apunta los bolos que tira.

Por outra banda, no tocante á elaboración das definicións, a tipoloxía é moi variada, debido tanto á gran diversidade de entradas, como á escasa sistematicidade do autor: en ocasións, ó lado da entrada, temos simplemente o equivalente castelán; outras veces as definicións son de tipo sinonímico, é dicir, proporcionan sinónimos ou variantes da entrada; noutros casos, as definicións son perifrásticas. Xeralmente os tres tipos mestúranse.

11.1. Método de elaboración

As definicións responden ó modelo habitual nos dicionarios galegos da época, é dicir, atópanse a medio camiño entre as dos vocabularios bilingües, xa que proporcionan a equivalencia castelá, e as dos dicio-

narios comúns da lingua, pois tamén explican o significado da entrada e achegan sinónimos galegos. Non sempre se reproduce o mesmo esquema, de xeito que hai definicións exclusivamente sinonímicas (*achêga, afrixido, agasallar...*) e outras exclusivamente perifrásticas (*cabirta, cachopo, cachirulo...*). Esta asistematicidade advírtese tamén na xustaposición intercalada de perífrases e sinónimos, que non teñen un lugar fixo na microestrutura da entrada, ou na inclusión de palabras galegas no interior da definición en castelán (*afusado, achantar, acibèche...*). Así mesmo, a pouca precisión na expresión dos significados leva á frecuente xustaposición de varias definicións equivalentes (*agueirar, admirar, afiar, afroxar...*).

Acibèche *m. Miner.* Variedad de lignito muy negro y brillante con el que se fabrican las figas y otro sin número de objetos.

Afroxar *v.* Poner menos tirante una cosa, soltar, disminuir la presión o tensión de algo que está apretado. Laxar, aflojar.

En canto á forma da definición perifrástica, segue modelos fixados xa desde antigo. No caso dos adxectivos as definicións adoitan comezar co pronome relativo *que*, cun introductor preposicional *de* ou *en*, ou coas consabidas fórmulas introductoras para esta categoría fortemente estereotipadas (*se dice de, perteneciente a, relativo a, calificación que, natural de...*). Na definición dos substantivos segue os modelos tradicionais de definición, empregando un definidor xenérico do tipo *cosa, persona*, un sinónimo perifrástico, estruturas relativas do tipo *o que...*, ou recorrendo a fórmulas como a de *acción y efecto de* para os substantivos verbais. Os verbos defínense con outros verbos ou sintagmas verbais. En canto ás conxuncións e ós adverbios, por norma xeral, Porto limitáase a da-la equivalencia castelá, sen engadir información gramatical. Nas interxeccións, pola contra, as definicións son variadas: dá a equivalencia castelá pero adoita engadir información pragmática, funcional, sobre os contextos de uso. Dentro da tipoloxía das definicións, rexístranse tamén casos de definición negativa, é dicir, mediante unha expresión antónima: *ben*, nunha das súas acepcións, defínese como a “contraposición de mal”, *anteponer* como “lo contrario de pospoñer”, etc.

As deficiencias máis salientables na redacción das definicións son as derivadas da falta de respecto ó principio de equivalencia categorial (*aceso, acochonado, abarillar, abastamento, aforcadizo, chupeta, chocar, aceso, acochado, apacibre, apalabrado*). Unhas veces os sinónimos dunha entrada non pertencen á súa mesma categoría gramatical (*apacibre > quietud, calma, bonanza, reposo; abastamento > copiosamente*), e outras veces é o nome xenérico ou a fórmula que encabeza a definición a que non é apropiada á entrada: *cosa* ou *persona* aplicado a un adxectivo (*apalabrado, aforcadizo*), *se dice de* a un verbo (*abarillar*), etc.

No tocante á información que proporcionan, moitas definicións son híbridas. Ás veces a categoría (*nombre que, verbo que, interjección que...*) encabeza a definición, e a información gramatical mestúrase coa conceptual (*andola, alxofre, bicho, cousa, fou*). Outras veces é a información sintáctica a que condiciona o significado (*abaixo, aconsellado, cen*) e, máis frecuentemente, o que se adxunta é información funcional (*desaquelar, zarrouco, ei, ¡ba!¡ba!*).

Alxofre *m.* Nombre que se da a las perlas pequeñas e irregulares, más oscuras que las finas.

Cousa *f.* Nombre que conviene a todo lo existente. 2. Se usa como apelativo cuando los objetos no quieren llamarse por su propio nombre.

Non a tódalas entradas lles corresponde unha definición perifrástica. Ás veces Porto límitase a remitir a outra entrada á cal si corresponde unha definición elaborada. Isto acontece moi a miúdo nas voces arcaicas, que remiten á equivalente moderna, aínda que tampouco neste aspecto é coherente. Ás veces é a voz máis inusual a definida cunha perífrase, e desde outras máis usuais remítese a ela. Existen remisións en sentido estricto, a través dun *Véase* (s.v. *boas V. vixigas loucas*; s.v. *abofellas V. abofê*), pero nalgunha ocasión remite a outra entrada simplemente por medio de sinónimos. Dado o gran número de variantes do mesmo lema que Porto recolle de xeito independente, as remisións son continuas. Son habituais as definicións sinonímicas, con longas listas de variantes galegas (morfolóxicas, fonéticas, diacrónicas...) e equivalencias castelás que o autor non sistematiza: en dúas entradas consecutivas que corresponden ó mesmo lema, é frecuente atopármolos con diferentes ordenacións dos sinónimos; as equivalencias castelás aparecen intercaladas entre as variantes galegas, etc. Esta confusión é seguramente o motivo de que haxa remisións a formas galegas que carecen de entrada (por ex. baixo *certedumbre* e *certidume* dáse o sinónimo *certidume* que non ten entrada no dicionario; en *boas* remítese a *vixigas loucas*, que tampouco ten entrada), e a explicación de frecuentes casos de circularidade nas entradas, é dicir, de remisións mutuas (*carpaza/carpazo*).

Carpaza *f. Bot.* Carpazo.

Carpazo *f. Bot.* Carpaza.

Os sinónimos non teñen unha colocación fixa na microestrutura da entrada: unhas veces aparecen ó principio, outras ó final e outras intercalados, e estas variacións non se dan só entre entradas diferentes, senón que é frecuente atopar varios sinónimos en distintas posicións baixo a mesma entrada (*caballero*). Esta colocación aleatoria dos sinónimos leva a que sexa difícil identificar a qué acepcións equivalen. Algunhas veces atopámonos con sinónimos perfectos, pero noutros casos os sinónimos

sono só dunha das acepcións do termo, e esta distinción case nunca se reflicte na organización formal. Por exemplo, na entrada *borralla*, que ten tres acepcións, o sinónimo *borrallo* aparece detrás da terceira, mentres que baixo a entrada *borrallo* só se dá o sinónimo *borralla* no sentido das súas dúas primeiras acepcións.

Borralla f. Ceniza que queda de la leña que ha ardido. 2. Rescoldo. 3. Bot. Borra 1ª acep. *Borrallo*.

Borrallo m. Rescoldo. 2. Ceniza caliente. *Borralla* 1ª y 2ª acep.

Cómpre non esquecer-lo carácter manuscrito do dicionario, que complica considerablemente a tarefa de organiza-la información, xa que o autor vai completándoa en distintos momentos e atopa dificultades tan triviais coma o espacio.

11.2. Separación das acepcións

Un dos aspectos máis descoidados no dicionario é a organización das acepcións cando son varias.

A separación das acepcións é en moitos casos arbitraria. Dunha banda, a colocación dos sinónimos perfectos do lema non segue unha norma fixa: unhas veces xustapóñense a unha das acepcións, e outras sepáranse no manuscrito por medio dun trazo coma se constituísen unha acepción independente. Esta variabilidade dificulta a identificación do sinónimo como perfecto ou parcial. Doutra, a delimitación dos significados é pouco precisa. Isto leva a que en entradas relacionadas, que deberían ter unha distribución semellante das acepcións, haxa distribucións diferentes: así, por exemplo, os conceptos que na entrada *brandicia* e *brandecer* se consideran dúas acepcións diferentes, xustapóñense baixo o lema *brandeza* como se fosen equivalentes perfectos. De igual maneira unhas veces inclúese dentro da mesma acepción a explicación das distintas variedades dunha mesma planta (*alelí de Mabón*) e outras explícase cada variedade como unha acepción distinta (*campánula*, *camidrión*).

Brandeza f. ant. Blandeza, lisonja, adulación, *brandicia*.

Brandicia f. ant. *Brandeza*, blandeza, delicadeza, molície. 2. Lisonja.

Brandecer v. Suavizar, ablandar. 2. Lisonjear, halagar. *Blandecer*.

O tratamento de cada acepción non é sempre independente do das outras do mesmo lema, senón que a miúdo se establece entre elas unha relación de dependencia. Unhas veces está motivada polo carácter manuscrito da obra (polo traballo que supón a súa redacción) e reflíctese no uso frecuente do adverbio *ídem*, sobre todo cando se suceden varias acepcións referidas a topónimos (*Beluso*, *Comba*), que repiten o mesmo esquema na definición. Outras deriva da non concepción de cada acep-

ción en si mesma: por iso abundan os elementos deícticos ou as omisións de partes do discurso presentes nas acepcións anteriores (véx. *cabaza*, *choca*).

Finalmente, outro aspecto pouco sistemático é o da ordenación das acepcións. Porto segue maioritariamente un criterio segundo o cal os nomes comúns preceden ós propios, os da lingua xeral ós das linguas especializadas, e os refráns ocupan o último lugar. Sen embargo non en todos os casos é así: por exemplo en *abada* o significado adxectivo vai detrás dunha acepción do campo da zooloxía. Moitas veces a desorde das acepcións débese a que o autor completou a información nun segundo momento: no manuscrito, en *brandeso* o topónimo precede á acepción lingüística e en *agulla* un significado común vai detrás dun do ámbito da zooloxía e dunha frase feita. Cando a entrada ten varios determinativos que lle proporcionan distintos significados, a orde que adoitan seguir as correspondentes acepcións é a alfabética (véx. *álbore*, *altramuz*); sen embargo no caso de que haxa varios topónimos ou nomes de personaxes baixo o mesmo lema, a ordenación non se rexe por ningún criterio, e xustapóñense de xeito aleatorio (cf. *Anllo*, *Cerbo*, *Coiro*, *Eiras*). Entre as acepcións correspondentes a unha voz común, séguese en xeral unha orde gramatical (adxectivo, participio, substantivo, verbo...) e vaise do significado máis moderno ó máis antigo, pero este criterio tampouco se aplica de xeito estrito.

Anllo [Geog.] (**San Esteban de**) Feligresía en la provincia y a 61 kilómetros de Lugo, en el partido judicial de Monforte. 2. [Geog.] (**Santiago de**) Feligresía en la provincia y a 23 kilómetros [de] Orense, partido judicial de Señorín de Carballiño. 3. [Geog.] (**San Martín de**) Feligresía en la provincia y a 61 kilómetros de Lugo, en el partido judicial de Monforte.

12. Tipos de indicacións

A información que se proporciona no dicionario é de moi diferentes tipos, xa que, á parte da estritamente conceptual, ten cabida información de tipo enciclopédico, ideolóxico, funcional ou gramatical. Os aspectos tratados de xeito máis sistemático normalízanse dentro da microestructura da entrada, é dicir, contan cunha denominación e unha colocación máis ou menos fixa. Esta nomenclatura especial informa sobre as características gramaticais, o uso no plano diacrónico, diastrático e estilístico, o campo do saber ou a orixe das palabras. Ó longo do dicionario é diferente o grao de fidelidade a un tipo de información e a sistematicidade na súa organización e presentación, dependendo do aspecto tratado e do lugar que ocupa o lema no dicionario.

12.1. *Categorías gramaticais*

A diferencia de Rodríguez, Cuveiro ou Valladares, Porto engade inmediatamente despois das entradas do dicionario a súa categoría gramatical. Emprega as divisións tradicionais (nome, pronome, adxectivo, adverbio, verbo, artigo, preposición, conxunción e interxección) e engádelle outras como participio presente e pasado ou xerundio, frase... en función das clases de palabra que admite como entrada. Cada categoría pode ir acompañada doutros trazos gramaticais: así, temos subclases que indican a flexión do nome, a subclase dos determinantes (indefinido, posesivo...), o caso dalgúns pronomes e o que rexen as preposicións, o grao comparativo ou superlativo, o tipo de adverbio (modo, lugar, tempo...), a natureza sintáctica do verbo (activo, neutro ou reflexivo), etc. Esta información, que xeralmente sistematiza presentándoa diante da definición coas correspondentes abreviaturas, en certos casos aparece mesturada coa información conceptual. Sinálanse tanto os aspectos morfolóxicos (*ama, abanar, abelorio, alongadeira...*) coma os sintácticos (*a, fablado, aquel...*) de maneira explícita. Nas definicións confúndense entón o significado léxico da entrada e a función que realiza na oración.

12.2. *Nivel de uso*

Porto engade con certa frecuencia información sobre o nivel de uso dunha determinada palabra, reflectindo a variabilidade diacrónica e a diatrática, e fai apreciacións estilísticas.

Dado que se trata dun dicionario pancrónico, inclúe léxico medieval e contemporáneo, e ofrécenos información sobre este aspecto, indicando trala categoría gramatical se se trata dun termo desaparecido da lingua, ou ben de escasa vixencia. Emprega para iso abreviaturas que indican se é arcaico (*ant.*), desusado (*des.*), ou pouco usado (*p.u.*), aínda que non é demasiado estrito nin preciso no seu uso. Moitas veces engade na definición información sobre a historia das palabras (*alcudía, cachimba, y...*) e indica a forma evolucionada ou o uso moderno dos termos arcaicos (*butillo, cipdat, corario...*).

Alcudía *f.* En algunas partes, alcaldía, jurisdicción en que gobierna un alcalde. Antiguamente usábase en este sentido en toda Galicia.

Butillo, *lla adj. ant.* Amarillo. Hoy, **amarelo**.

Porto reflecte, amais da variabilidade diatópica, a variabilidade diatrática, e alude en ocasións a que un termo ou expresión é propio dun grupo social determinado ou dunha determinada situación comunicativa. Así, cando considera que un termo ou modismo se afasta considerablemente do nivel da lingua común, sinálao coa abreviatura *poét.* para o uso máis culto ou literario (*dea, agora*), ou *fam.* para o rexistro máis popular

(*abrandabrevas, arrôallo, atouciñado, barroso, bebido, cachidemo, cacholas, cachopa, cagada, mal cabido, afiar as uñas, ter bo callo, tropa de Antelo, ¡que m'áforquen!...*). Pero non se refire a esta dialectoloxía social coa obxectividade desexable, senón que xulga o uso das palabras, non desde unha perspectiva sancionadora ou de corrección lingüística, senón desde o punto de vista da moral social (*caraño, amolar*). Por iso establece unha comparación entre certas palabras culturalmente consideradas tabú (*caraja, caraño*) e os eufemismos que as substitúen (*¡concho!*). Estas indicacións xa estaban presentes nos dicionarios anteriores, dos que ás veces as toma directamente, e perduran en obras lexicográficas posteriores.

¡Concho! *interj.* que suple a outra máis obscena.

Tamén incorpora información sobre os sentidos funcionais das palabras, indicando se se trata dunha acepción figurada ou un uso por extensión do significado orixinal (*ardente, cacarexar, conexa, espantallo, venduleira, xudio, zumezuga...*). No caso de tratarse do significado do termo nunha lingua particular, indica tamén o campo do saber no que se insire (*Bot., Zool., Hist., Blas., etc.*)

12.3. Dialectoloxía

En relación co nivel de uso está a información sobre o ámbito xeográfico das palabras. No dicionario recóllense multitude de dialectalismos. Moitos deles inclúense como entrada, e outros aparecen ó dárense como sinónimos dalgunhas entradas as súas variantes diatópicas. Pode tratarse de variantes léxicas (*caballeiro/trizó, cabezolos/culleres, cadelucha/ameixa, carabullos/chícharos, valde/sella, balansa/medio mundo...*) ou fonéticas (*bocareu/bucareu, bô/bôn...*). Sen embargo, non se proporciona moita información dialectolóxica, e xeralmente non se identifican estas voces como dialectalismos. Nalgúns casos si que se di de maneira explícita que non son termos comúns a todo o galego (*baloca, carabullos, chalanca, chichirico, fanchuco, foles, galiña d'o mar, indiñar...*) e ás veces indícase a súa procedencia ou lugar de uso (*banco, bola, cadelucha, cádiga, cañons, copêta, chuleta, enfotarse, fusgar, zalameiro...*). Esta información non se normaliza ó comezo da acepción de xeito abreviado, como se fai por norma xeral para a outra información gramatical e funcional, senón que se reproduce xeralmente ó final da acepción correspondente a través de fórmulas como *se llama también, en algunos lugares llaman así...*

12.4. Etimoloxía

Baixo a indicación de Etimoloxía o que se proporciona é ou o étimo da palabra ou a súa base nas palabras derivadas. Sen embargo, estes datos non se organizan dun único xeito.

En primeiro lugar, non sempre se proporciona esta información. Nas primeiras entradas da letra A do dicionario, Porto dá a etimoloxía da maioría das palabras e faino dun xeito normalizado, trala abreviatura *Etim.* colocada ó final do artigo lexicográfico. Unhas veces informa ademais da procedencia da palabra (latina, árabe, celta, grega, e mesmo escandinava) e do seu significado na lingua orixinaria, e outras simplemente dá o étimo, xeralmente latino, sen unifica-lo caso do que derivan. Ás veces reproduce o esquema tradicional 'nominativo + xenitivo' de presentación das palabras latinas (*abbas, ātis* > *abà*; *calīgo, īnis* > *caligo*; *abbas* y *comes, ītis* > *abacónita*), outras indica o nominativo (*ciunulus* > *coñreiro*; *apertus* > *aberto*; *avus* > *abô...*), e só ocasionalmente recorre ó acusativo, caso do que provén a maioría das palabras (*baleiūm* s.v. *abalear*).

A medida que avanza o dicionario, diminúe o número de veces que se proporcionan datos sobre a orixe das palabras. A base das palabras derivadas deixa de sinalarse como Etimoloxía e indicase á dereita da entrada. É de supoñer que Porto abandonou a fonte da que tiraba os étimos das primeiras entradas. Ocasionalmente atopámo-la etimoloxía no corpo da definición. Nestes casos a información procede do dicionario de Cuveiro, de onde non só toma a información, senón que tamén reproduce o seu formato. Apréciase no tratamento da orixe das palabras a gran diferenza que hai entre a primeira parte do dicionario, lista para publicar, e outra máis ampla e menos organizada, redactada a modo de borrador, con notas á marxe en vistas a ampliar-la información.

12.5. Información e denominación científica

Nas entradas correspondentes á área da historia natural, Porto proporcionáanos unha gran cantidade de información científica. O tecnicismo das definicións é moi elevado. No caso dos animais indicase a especie á que pertencen, e no das plantas o xénero, a familia, e con frecuencia as súas variedades. As descripcións son moi minuciosas. De aí que as entradas sexan de gran tamaño. Á parte da definición, dáse a denominación científica, pero a colocación deste dato no manuscrito non é uniforme: unhas veces preséntase ben individualizada, entre parénteses antes da definición ou ó final dela, pero outras forma parte do corpo da definición (*belladona*).

Bengranada *f. Bot.* (*Chenopodium botrys*) Planta anual de la familia de las salsoláceas; de hojas oblongas un poco vellosas; flores en racimos numerosos, axilares y vellosos como las hojas. Es de esta misma familia el *Chenopodium ambrosioides*, o sea, thé de España, que tanto abunda en los lugares incultos de Galicia.

12.6. Indicacións ortográficas e de pronuncia

Outro tipo de información que se proporciona nalgúns casos é de tipo ortográfico ou fonético. Nas "Advertencias" do principio da obra Porto explica brevemente a pronuncia correspondente a algunhas grafías que consideraba que podían ser confusas.

La letra x, se pronuncia en todos los casos como la ch francesa o como la x catalana, y lo mismo las letras g y j cuando llevan acento circunflejo (^).

Las vocales cuyo acento sea de izquierda a derecha (^) son abiertas.

Las letras ê, ô con acento circunflejo son cerradas.

Un dos aspectos tidos en conta foi o timbre das vocais medias do galego, e outro o da pronuncia da fricativa prepalatal xorda. A súa preocupación pola pronuncia deste fonema lévao a recordala na entrada *cache* ó falar da variante dialectal *cax*.

Cache Voz conque se habla a los cerdos para ahuyentarlos de algún sitio, o para que anden. En algunos lugares se usa cax, haciendo sonar la x como ya dijimos, y en otros gaxe, gache, y jaxe.

Nalgunha entrada do dicionario correspondente ás letras do alfabeto (*b, d*) engade información sobre o modo de articulación que lles corresponde na lingua oral.

B f. Segunda letra del alfabeto gallego y la primera de sus consonantes. Su pronunciación se obtiene arrojando suavemente el aliento al tiempo de separar los labios.

D Cuarta letra del abecedario gallego y la tercera de las consonantes. Se pronuncia De, cuyo sonido se obtiene juntando la parte anterior de la lengua con los dientes de arriba y separándola bruscamente y con aliento blando.

Outras veces dá indicacións de tipo ortográfico, pero non para recomendar unha determinada grafía, senón para reflectir tódalas posibles. En xeral estas indicacións redúcense á representación da fricativa prepalatal xorda, e das contraccións que se dan na lingua oral (*c'a/c-a, dá/d'a/d-a, dacá/d'acá, dacolá/d'acólá, co'nosco/conosco, jóya/xoya, caíña/caixa*). Só ocasionalmente recrimina algunha elección ortográfica, como a confusión dalgúns autores ó escribiren con *avalar*, sen ter en conta o valor diacrítico da oposición gráfica *b/v* neste caso.

Joya f. Joya. Se escribe también xoya.

Avalar v. Moverse, temblar la tierra, conmovirse a causa de algún terremoto.

2. Algunos autores, que no saben mucha ortografía, sustituyen este verbo por el abalar, que significa "mecer, balancear o acunar, etc."

12.7. Exemplos

O dicionario incorpora exemplos do uso das palabras, aínda que non en moitos casos. Xeralmente atópanse ó final da microestrutura do artigo, acompañados da tradución ó castelán. Algúns deles, sobre todo os das primeiras entradas, son citas de textos escritos ou reproducións de cantigas populares, pero outros moitos semellan creacións do propio autor. Estes exemplos axudan a comprender o significado das palabras e a inserilas no contexto no que adoitan aparecer. Desde a perspectiva de estudio actual resultan moi valiosos porque testemuñan a existencia e emprego real de voces galegas que Porto, por diferencialismo co castelán, non incluíu como lemas.

Callar v. Coagular, cuajar. Volverse sólido lo que antes era líquido, condensarse. 2. Cubrir una superficie de una cosa, de modo que aquella se vea apenas, v. gr. "o prado estaba callado d'alacrans é saltóns", es decir, "había tantos saltones y alacranes en el prado que apenas se veía éste".

12.8. Información ideolóxica

Ó longo do dicionario Porto reflicte a situación sociocultural da época, moitas veces de xeito involuntario, ó facer observacións sobre a urbanidade (así *arrotar* "es acción sólo de groseros"), ó facer comentarios acerca de conceptos 'repugnantes', ou ó reproducir nas definicións os seus prexuízos ideolóxicos (*cadela*, *zorra*, *andaluzeiro*). Transloce así a moral social do seu tempo no uso de certas formas que considera vulgares, ou fai comentarios verbo de conceptos noxentos ou repugnantes. Mostra a través das definicións a moral predominante do seu tempo e a estimación social das palabras.

Andaluzeiro m. Amigo de las costumbres, fanfarronadas, habitantes, etc. de Andalucía. 2. Embustero. Amigo de andaluzadas o exageraciones como los andaluces.

13. Conclusión

O dicionario de Porto Rey non tivo repercusión posterior, xa que a súa publicación en *Vilagarcía-Carril* quedou axiña interrompida por problemas tipográficos¹⁰, e a súa elaboración incompleta. Desde que

¹⁰ No periódico nº 7 de data 24 xuño de 1900 aparece a seguinte noticia na pág. 2: "Por haberse deslizado algunas erratas en el *Diccionario Gallego-Castellano* que veníamos publicando como folletín y contra la voluntad del autor, queda suspendido aquel hasta tanto no llegue el nuevo tipo de letra que encargó la imprenta en que se imprime este periódico".

Porto entrou como membro correspondente na Academia Galega, creada en 1905, o seu dicionario pasou a formar parte da biblioteca desta institución e nunca saíu á luz pública. Aínda que seguramente sería de axuda para a confección do dicionario bilingüe da RAG que comezou a publicarse en 1913¹¹, este proxecto xa parte doutra concepción lexicográfica que non entende os dicionarios como produto dun esforzo individual, senón colectivo, e polo tanto está suxeito a moitas máis influencias, e non concibe como procedemento a simple recompilación e reprodución dos dicionarios anteriores.

A finais do século XIX o estudio do galego xa non estaba enfocado desde unha perspectiva de simple erudición filolóxica, ou de complemento do estudio do castelán, senón que había unha verdadeira preocupación pola lingua galega desde o punto de vista da súa reivindicación social e literaria¹². A superación da situación diglósica na que o galego ocupaba o lugar de lingua baixa, a súa incorporación á vida pública e a usos para os que estaba vedado, pasaban necesariamente polo seu cultivo literario e pola súa dignificación. A produción de cada vez máis obras literarias por parte de autores moi diferentes puxo de manifesto a pouca uniformidade do idioma, e esta anarquía ortográfica e léxica existente foi un dos principais argumentos dos detractores do Rexurdimento. Neste panorama, unha vez demostrada a riqueza léxica do galego en composicións diversas e nos dicionarios de Rodríguez e Cuveiro, conseguí-la uniformidade da lingua e fixar unhas regras ortográficas, é dicir, elaborar un galego estándar, perfilouse como unha das necesidades máis urxentes de finais de século. Xa Valladares participara no debate sobre a norma ortográfica, e no seu dicionario procedera a unha certa selección léxica, é dicir, evitara a inclusión indiscriminada de todo o vocabulario dos dicionarios anteriores. O de Porto significou un retroceso nestes aspectos e non contribuíu á consecución dunha modalidade supradialectal. A concepción do dicionario como un gran repertorio léxico, coa inclusión de numerosas solucións dialectais, mesmo morfolóxicas e fonéticas, e a reprodución de vulgarismos e alteracións propias da fala, non supoñían unha contribución a esta normativización da lingua xa demandada por numerosos autores. No tocante á unificación da ortografía, desde que Pintos en 1853 se decantara polo emprego das grafías etimolóxicas para a representación do /j/, sucedéronse as propostas puntuais sobre os aspectos ortográficos máis conflictivos. Aínda que non houbo ningunha proposta global, nos últimos anos do século o tema da ortografía foi motivo de confrontación nalgunha ocasión, como por exemplo na polémica xurdida en 1888 a teor da devandita representación do fonema fricativo prepalatal xordo. A ausencia dunha institución ou autoridade consagrada que sancionase unha das propostas impediu resolve-lo problema, pero estes en-

¹¹ Para máis información sobre este tema *véase* Bugarín López (2000).

¹² Para máis información sobre este tema *véase* Hermida (1992).

frontamentos constataron a preocupación por establecer unhas regras comúns. Porto non participou nesta polémica nin adoptou ningunha das solucións achegadas por estes autores, senón que se limitou a recoller tódalas representacións documentadas en diferentes textos. O seu dicionario, polo tanto, non contribuíu á codificación do idioma nin ó establecemento da modalidade do galego que debía elevarse a nivel de lingua estándar.

Outro avance que se requiría na lexicografía galega era a superación da dependencia do castelán. Tamén neste aspecto o dicionario de Porto supuxo un retroceso con respecto ó de Valladares, ó volver á exclusión do léxico común co castelán. Esta exclusión, por unha banda, deixaba ós autores na mesma ignorancia con respecto a cales eran as voces espurias, ó equiparalas voces comúns cos castelanismos que se debían evitar, e por outra non potenciaba que o galego se convertese nunha lingua de cultura, ó privilexiar en moitas ocasións formas vulgares por diferencialismo sobre outras auténticas galegas, propias do rexistro medio, pero comúns co castelán.

O dicionario de Porto incluía algunhas novidades con respecto ós dicionarios anteriores, como a inserción sistematizada da categoría gramatical ó inicio das acepcións, ou a inclusión da etimoloxía, que podía estar motivada pola importancia que no momento tiña demostrar que o galego non era unha deformación do castelán, senón outra lingua neolatina. Sen embargo, en liñas xerais, tampouco desde o punto de vista metodolóxico supuxo un avance, sobre todo na delimitación do contido, pois a súa natureza panocrónica e enciclopédica non concorda co camiño que tomou a lexicografía posterior.

En conclusión, este dicionario caracterízase por ser unha reprodución pouco crítica das contribucións anteriores e pola forte dependencia do castelán. Desde o punto de vista das necesidades de comezos de século, non representa un progreso importante nin no camiño da normativización do galego nin no da creación lexicográfica, aínda que naquel momento, no que o cultivo do galego aínda é moi minoritario, calquera produción na ou sobre a lingua, contribúe á súa dignificación. En calquera caso, a realidade de ser unha obra inédita, independentemente da calidade do traballo, leva a que sexa mínima a súa repercusión posterior. Desde o punto de vista dos estudos actuais o dicionario de Porto Rey, a pesar da súa concepción panocrónica, ten o valor indubidable de tesouro lexical do galego da época.

14. Referencias bibliográficas

- BRAG = *Boletín da Real Academia Galega*. A Coruña, 1906-.
- Bugarín López, M. X e B. González Rei (ed.) (2000): *Diccionario gallego-castellano de Francisco Porto Rey*. A Coruña: Real Academia Galega.

- Bugarín López, M. X. (2000): "Algúns datos sobre o manuscrito do dicionario de Francisco Porto Rey", en *Actas do VI Congreso Internacional de Estudos Galegos (Universidade de La Habana, 17-21 de abril de 2000)*. (No prelo).
- Carré Aldao, E. (1907): "Biografía", *BRAG* 9, 215-216.
- Carré Aldao, E. (1911): *Literatura gallega*. Barcelona: Casa Editorial Maucci.
- Carré Aldao, E. (1922): "Biografía", *BRAG* 141, 322-323.
- Carré Alvarellos, L. (1928): *Diccionario galego-castelán*. A Coruña: Edición Lar.
- Carré, L. (1931): "Apontamentos para a Historia do teatro galego", *BRAG* 235, 213-224.
- Couceiro Freijomil, A. (1951-53): *Diccionario bio-bibliográfico de escritores*. Santiago de Compostela: Bibliófilos Gallegos (3 vols.).
- Cuveiro Piñol, J. (1876): *Diccionario gallego*. Barcelona: Tip. de N. Ramírez y Cía.
- Filgueira Valverde, J., L. Tobío Fernandes, A. Magariños Negreira e Cor-dal Carús (1926): *Vocabulario popular galego-castelan* (A-Treva). Vigo: Edición de "El Pueblo Gallego".
- García Ares, M. (1996): *Nuevo suplemento al diccionario gallego-castellano, publicado en 1884 por D. Marcial Valladares Núñez*. Edición e estudio. Memoria de licenciatura inédita. Universidade de Santiago.
- García Ares, M. (ed.) (2000): *Nuevo suplemento al diccionario gallego-castellano publicado en 1884 por Dn. M(arcial) V(alladares) N(úñez)*. Anexo 4 de *Cadernos de Lingua*. A Coruña: Real Academia Galega.
- González González, M. (1994): "Tratados gramaticais e lexicógrafos sobre o galego no séc. XX", en Mourelle de Lema, M. (ed.): *La lengua gallega en sus tratados*. Madrid: Grugalma, 34-45.
- González González, M. (1999): "Dúas décadas de lexicografía galega (1980-2000)", en Fernández, C. (coord.): *La llengua i la literatura gallegues als inicis del Tercer Ressorgiment (1976-2000)*. Terrassa-Barcelona, 32-37.
- Hermida, Carme (1987): "A polémica ortográfica a finais do século XIX (1888). A grafía do [j]", *Grial* 97, 299-316.
- Hermida Gulías, Carme (1992): *Os precursores da normalización. Defensa e reivindicación da lingua galega no Rexurdimento (1840-1891)*. Vigo: Xerais.
- Lanza Álvarez, F. (1950): *Dos mil nombres gallegos*. Buenos Aires: Ediciones Galicia.
- López Fernández, R. (1990): "Sobre os dicionarios galegos", *A Trabe de Ouro* 3, 395-409.
- López Navia, S. A. (1992): *O repertorio galego dos Refranes o proverbios en romance do Comendador Hernán Núñez (1555)*. Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega.

- Madoz, P. (1845-50): *Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de Ultramar*. Madrid: Est. Literario - Tipográfico de P. Madoz y L. Sagasti (16 vols.).
- Maure, X. (1991): "Un enfoque dos problemas ortográficos da lingua galega" en *Homenaxe ó profesor Constantino García*. Santiago de Compostela: Universidade. Vol. 2, 143.
- Mendoza, C. (ca 1900): *La leyenda de las plantas*. Barcelona: Editorial de Ramón Molina.
- Neira, M. e S. Riveiro (ed.) (2000): *Vocabulario gallego castellano de Juan Manuel Pintos*. Anexo 5 de *Cadernos de Lingua*, A Coruña: Real Academia Galega.
- Pensado, J. L. (1958): "Un vocabulario gallego del siglo XIX", en *Homenaxe a Ramón Otero Pedrayo no LXX aniversario do eu nacemento*. Vigo: Galaxia, 275-286.
- Pensado, J. L. (1976): *Contribución a la crítica de la lexicografía gallega. I: El Diccionario gallego-castellano de F. J. Rodríguez y su repercusión en la lexicografía gallega*. Salamanca: Universidad.
- Pensado, J. L. (1988), "La lexicografía gallega decimonónica", en Ramón Lorenzo (ed.): *Coloquio de Lexicografía (Santiago 1986)*. Anexo 29 de *Verba*. Santiago de Compostela: Universidade/Xunta de Galicia, Consellería de Cultura, 49-56.
- Pensado, J. L. (1979): *Papeletas de un diccionario gallego*. Orense: Instituto de Estudios Orensanos «Padre Feijoo».
- Real Academia Gallega (1913-28): *Diccionario gallego-castellano* (A-Cativo). A Coruña: RAG.
- Rivas Cid, X. (1990), "Confusión entre as grafías b/v no galego", *Cadernos de Lingua* 1, 155-159.
- Riveiro Costa, S. (1990) "Nota sobre o vocabulario inédito galego-castellán de X. M. Pintos", *Cadernos de Lingua* 1, 145-153.
- Rodríguez, F. J. (1863): *Diccionario gallego-castellano*. Coruña: Imprenta del Hospicio Provincial.
- Rodríguez González, E. (1958-62): *Diccionario enciclopédico gallego-castellano*. Vigo: Galaxia (3 vols.).
- Valladares Núñez, M. (1884): *Diccionario gallego-castellano*. Santiago de Compostela: Estab. Tip. del Seminario Conciliar Central.
- Valladares Núñez, M. (1970): *Elementos de gramática gallega* [Ms. de 1892]. Vigo: Galaxia.
- Vilaboi Freire, P. (1990), "Algunhas observacións da grafía *h* no galego", *Cadernos de Lingua* 3, 169-173.
- Villagarcía-Carril. *Periódico semanal-satírico-cómico etc. etc.* (1900), 2 (20 de maio), 5 (10 de xuño), 6 (17 de xuño), 7 (24 de xuño).

AS AUTORIDADES NO *DICCIONARIO GALLEGO-CASTELLANO* (1913-1928) DA REAL ACADEMIA GALEGA¹

DAMIÁN SUÁREZ VÁZQUEZ

1. O Dicionario gallego-castellano da Real Academia Galega

1.1. A súa orixe

En 1875 Lamas Carvajal lanzara a idea da creación dunha Academia da lingua para o perfeccionamento do galego e dende aquela foron varios os escritores que no último cuarto do século XIX se sumaron a esta reivindicación, algúns deles facendo explícita a necesidade dun dicionario (e dunha gramática) para levar a cabo tal angueira (Alonso Montero 1988). Sen embargo a proposta do ourensán non callou ata 1905 tralo frustrado intento do ano 1895 (Alonso Montero 1988: 15). Felizmente, gracias ó impulso do Centro Gallego de La Habana e a través da súa Asociación Iniciadora y Protectora de la Academia Gallega, a nova institución chegou a ser unha realidade. A súa inauguración, cun pequeno atraso, tivo lugar na Coruña o 30 de setembro de 1906 despois de que o 25 de agosto dese mesmo ano fosen aprobados os seus Estatutos por Real Decreto, pasando a ter deste xeito carácter oficial.

Segundo se recolle no "Reglamento de la Asociación Iniciadora y Protectora", a finalidade fundamental da Academia era a de "dar unidad al idioma gallego por medio de la publicación de una Gramática y un Diccionario" compaxinando este traballo co estudio das ciencias, o cultivo da literatura e das artes, a recolla do folclore, etc. (*Boletín de la Real Academia Gallega* 1906: 25).

¹ Queremos, primeiro de nada, deixar constancia do noso agradecemento ó profesor M. González González, que nos facilitou material imprescindible e de acceso complicado; tamén, de maneira especial, ó profesor R. Mariño Paz, director do traballo académico que reproduce fundamentalmente este artigo. A el lle debemos consellos e orientacións de gran valía, así como gratitude polo seu inestimable alento. Sen a axuda deles dous non daríamos feito o traballo que a continuación expoñemos.

Así, para dar cumprimento a unha parte da súa comisión, a Real Academia Gallega (RAG) comeza no 1913 a publicación por cadernos do seu *Diccionario gallego-castellano*². Emporiso no 1928, e tras publicar 27 cadernos, esta tarefa queda interrompida debido á escaseza dos medios económicos; a última páxina do caderno 27 remata na voz CATIVO.

O DRAG supuxo un claro avance cuantitativo con respecto ós tres dicionarios galegos que o precederon³, pero tamén de tipo cualitativo, xa que ó tentar abranguer todo o léxico galego (o arcaico, o dialectal e o literario, xunto co técnico e científico) inclúe o coincidente co castelán. Ademais é un dicionario de autoridades, xa que acompañando moitas voces aparecen textos literarios de diferentes épocas, así como outros escritos de diverso tipo⁴. Sen embargo continúa a liña dos dicionarios decimonónicos ó estar redactado en castelán, aspecto que se xustifica porque “su uso no ha de ser exclusivo de los gallegos sino también para facilitar todos el estudio y conocimiento de nuestra lengua” (BRAG 1909: 47). H. Monteagudo (1999: 379) ve outros desencadeantes para este acordo:

Coidamos que nas claves da decisión de emprego do castelán no dicionario, que no acordo académico se nos presenta en termos de facilidade de acceso e difusión, se agocha non só a vontade ou a pretensión de incluírse nun determinado ámbito de circulación das publicacións, senón tamén a mostrarse como formando parte dun dominio lingüístico-cultural concreto: o ámbito e o dominio da lingua castelá.

Sexa como fose, a elaboración e divulgación do DRAG estaba chamada a ser, de non quedar fanada, un punto de referencia na recuperación lingüístico-cultural galega xa que, á parte dos servicios de unificación e depuración que pretendía ofrecer para a lingua, un traballo de tal envergadura había de se converter en instrumento prestixiadador do galego e asemade contribuíría a palia-la deficiente tradición lexicográfica da nosa lingua⁵.

² De agora en diante empregaremos-la abreviatura DRAG para nos referir ó *Diccionario gallego-castellano* da Real Academia Gallega.

³ Referímonos ó *Diccionario gallego-castellano* (1863) de F. J. Rodríguez, ó *Diccionario gallego* (1876) de J. Cuveiro Piñol e ó *Diccionario gallego-castellano* (1884) de M. Valladares.

⁴ Podemos ver un precedente no traballo de Valladares, quen esporadicamente introduce coplas populares, refráns ou textos de autor para referendar algunhas palabras (véxanse, por exemplo, as entradas ABAIJO, ABOLIGAR, BONITURA, NIÑADA, REBULDAR, etc.).

⁵ A escaseza de repertorios lexicográficos galegos a comezos do séc. XX é grande, non só con respecto ás dúas linguas veciñas (portugués e castelán) senón tamén con outras linguas peninsulares de carácter non oficial (éuscaro e catalán) (Pensado 1976: 3).

1.2. O proceso de elaboración do DRAG⁶

Primeiro de nada debemos consigna-lo feito de que nos anos iniciais a elaboración do DRAG non foi a tarefa única central desenvolvida na Academia (aínda que si de especial importancia). Máis atención lle deberon prestar á publicación (mensual) do *Boletín de la Real Academia Gallega*, obra empregada como moeda de troco para recibir as publicacións doutras institucións estatais e estranxeiras.

No que, dende a súa orixe, se quixo traballo colectivo e non de autor (BRAG 1907: 246) participaron nun comezo catorce académicos numerarios (entre eles M. Murguía, presidente da Academia) e un correspondente (o arquiveiro-bibliotecario César Vaamonde Lores), todos eles residentes na Coruña. Sen embargo, as súas achegas foron de diferente tipo e magnitude.

Podemos falar de dúas fases claramente diferenciadas na elaboración do DRAG: unha de acumulación de material léxico e outra de redacción dese material reunido.

Na primeira delas participan os catorce académicos numerarios organizados en tres comisións de traballo (dende comezos de 1907) e contan coa colaboración doutras persoas que dende diferentes puntos da xeografía galega envían léxico de recolleita propia para a elaboración do dicionario.

M. Murguía é o único académico que participa en dúas comisións. Xubilado dende 1905 e retirado das actividades políticas e publicistas poderá dedicarse de cheo á Academia. Poderá, como non, supervisar persoalmente todo o proceso de elaboración do DRAG e exercer nel a súa influencia (cando non dirixilo directamente).

Debemos salientar tamén outro aspecto que vai afectar á calidade do traballo resultante: o feito de careceren as máis destas persoas dunha formación académica axeitada; mesmo os que podemos supoñer máis activos no traballo (o propio Murguía, Carré, Lugrís, E. Rodríguez ou F. Vaamonde) son fundamentalmente autodidactas. Ademais, boa parte da atención da Academia dedicábase a estudos de tipo historiográfico ou artístico, o que nos fai dubidar que estes homes tivesen en conta os avances que en diversas ramas da lingüística se viñeran producindo en Europa dende mediados do séc. XIX.

Despois de algo máis de catro anos de traballo en equipo, bastante ben organizado e non excesivamente arduo, chega o momento de acomete-la redacción dos borradores das papeletas (que fora preparando unha das tres co-

⁶ Recentemente I. Seoane Sánchez (1999) deu á luz un traballo no que se ocupa da cuestión; a el remitimos para completar informacións que nós só deixamos esbozadas. Non quixemos, sen embargo, renunciar a trata-lo tema para poder engadir algúns datos que consideramos de interese.

misións de traballo organizadas). En setembro de 1911 anúnciase que, en conformidade coa Asociación Iniciadora, será César Vaamonde quen se encargue de facelo. Temos pois que o DRAG vai ser redactado por unha única persoa, feito que ha favorece-la unidade formal e estilística da obra⁷.

En realidade, o inicio da colaboración de César Vaamonde témolo que retrotraer a xuño de 1911, momento no que percibe unha suba considerable na súa retribución mensual (pasa a cobrar de 60 a 100 pesetas), presumiblemente por un incremento no horario de traballo. Xa que logo queda patente a diferenza entre a participación dos académicos numerarios -non remunerada e abnegada- e a do arquivista-bibliotecario -remunerada, aínda que non menos abnegada-⁸.

O ritmo de redacción das papeletas debeu ser moi intenso xa que seguindo unha nota publicada na *Nosa Terra* (1916: 2) sabemos que o groso do traballo debía estar rematado en novembro de 1916, se non xa con anterioridade.

Sen dúbida o papel desempeñado por Vaamonde Lores na elaboración do DRAG foi dun indiscutible protagonismo. Non podemos, emporiso, obvia-la participación dos outros académicos; facelo sería terxiversa-los feitos.

1.2.1 Na procura de autoridades

Como dixemos máis arriba unha das peculiaridades da obra estudiada é a de ser un dicionario de autoridades, é dicir, moitas das palabras definidas aparecen referendadas mediante textos literarios de diferentes épocas e outros escritos de diverso tipo. Supoñemos que na decisión de incluír este aspecto exerceu notable influencia o feito de que o primeiro dicionario publicado pola Real Academia Española (entre 1726 e 1740) fose tamén de autoridades.

Descoñecemos en qué momento comeza a busca de textos autorizadores para inserir nas páxinas do DRAG e tamén qué persoas a levaron a cabo. É doado imaxinar que César Vaamonde non participase nela cando menos dende xuño de 1911, inmerso como estaba na redacción das papeletas. Posiblemente fose un traballo de equipo e nel puidéronse involucra-los membros das tres comisións organizadas en 1907 (agora só dez persoas) supostamente inoperantes dende que comezan os traballos de redacción.

⁷ Compárese isto coas vicisitudes polas que pasou o Dicionario de Autoridades (1726-1740) da Real Academia Española para tentar salva-la heteroxeneidade resultante da participación de quince redactores (Lázaro Carreter 1972: 63-65 e 69-70).

⁸ De tódolos xeitos, as 100 pesetas mensuais de César Vaamonde debían ser insignificantes; M. Murguía, xubilado sen soldo dende 1905, está a recibir do Centro Gallego de Buenos Aires unha pensión vitalicia de 300 pesetas mensuais.

O groso da busca de textos autorizadores debeuse facer tarde, cando César Vaamonde xa comezara o seu traballo, pois algúns erros notables (na atribución de textos a autores) parecen corrobora-lo suposto de que se fixo con présas, debido á inminente publicación (véxase infra pp. 11 e 14). Ademais, dous dos volumes antolóxicos máis socorridos para a extracción de textos literarios chegan tarde á Academia; referímonos á *Literatura Gallega* de Carré Aldao, publicada a finais de 1911, e mais ó *Album de la Caridad*, adquirido pola corporación en abril de 1913.

1.3. Problemas para a publicación do DRAG

Estaba claro que para executar unha obra de tales características e poder sufragalos custos da edición era necesaria a axuda administrativa; así o viu a Asociación Iniciadora, que se dirixiu á Academia na sesión inaugural do 30-IX-1906 con estas palabras:

deberéis solicitar el apoyo y protección del poder central, apoyo y protección que viene prestando, con excelente sentido nacional, a las Academias provinciales que florecen en Andalucía, Aragón, Valencia y Cataluña (*BRAG* 1906: 134).

Sen embargo o poder central, de xeito discriminatorio segundo perece, amosouse remiso á hora de facer realidade o proxecto da Academia, a pesar de posuír esta carácter oficial⁹. A clave disto seguramente haberá que buscala no nulo peso político do movemento rexionalista nos ámbitos galego e estatal, motivado por falta de apoio social.

Con todo, subvencións oficiais houbóas (pero escasas), complementando as axudas dos galegos da diáspora. Estas, que foron as máis cuantiosas, a penas cubrían a publicación do *Boletín* e os gastos fixos e ocasionais da institución.

O ritmo de publicación do dicionario, que dende 1913 levaba unha media de dous cadernos ó ano, diminúe en 1924 (ata 1928 saíu un só caderno por ano), cando parte dos ingresos se dedican á reimpresión do *Boletín*. En certa medida isto debeuno provocar a ausencia de Murguía (falecido en febreiro de 1923), quen con toda probabilidade foi o principal promotor do traballo. Fora el quen dirixira a finais de 1910 estas palabras á Asociación Iniciadora:

⁹ Nada que ver co Dicionario de Autoridades da RAE, que contou sempre co favor real (Lázaro Carreter 1972: 68, 70, 84).

la Real Academia Gallega que habeis iniciado y vive de vuestro amparo, no descansará hasta ver realizada la obra del supremo provincialismo que le habeis encomendado: esto es, la redacción y publicación del "Diccionario de la lengua gallega" (BRAG 1910: 119).

Debemos mencionar tamén o protagonismo que nestes anos están a acadar na RAG certas incorporacións provenientes do mundo social coruñés, alleas totalmente á cultura galega. Para H. Monteagudo (1999: 373-374) a influencia puxante destes persoeiros (en detrimento do "sector erudito") pesou negativamente no desenvolvemento da propia corporación. Nestas circunstancias é doado supoñer certo desánimo entre os académicos comprometidos, que vían como a dificultade de imprimi-lo DRAG estaba a frustra-la utilidade do seu cobizado proxecto. Ademais, por estes anos aparecen os primeiros intentos de paliar-la necesidade dun diccionario galego que non dá chegado: en 1926 publícase o *Vocabulario popular galego-castelán* de Filgueira, Tobío, Magariños e Cordal Carús e entre 1928 e 1931 o *Diccionario galego-castelán* de Leandro Carré¹⁰.

Agora sabemos tamén, gracias ó estudio de Seoane Sánchez (1999: 80-84), que existiron dende 1928 na RAG enfrontamentos persoais que entorpeceron máis aínda o dificultoso proceso de publicación da obra tratada.

A interrelación de tódolos factores apuntados debeu provocar que no 1928 o DRAG deixase de se publicar definitivamente.

1.4. A recepción pública do DRAG

Parece lóxico pensar que o restrinxido ámbito galeguista de primeiros de século se amosase especialmente receptivo e xeneroso en gabanças coa idea e resultado do DRAG, naquel panorama cativo de recuperación da lingua e cultura galegas. O resto da sociedade coidamos que había ser indiferente (cando non hostil) cun traballo desta índole.

Unha das primeiras valoracións do diccionario, cando aínda non é máis ca un proxecto, faina a *Revista Gallega* (1906: 1) de Galo Salinas nestes termos:

Con tan copioso arsenal [refírese ás doazóns de Leiras, Murguía e outros académicos e ó diccionario de Pintos] y con los trabajos que tiene en preparación

¹⁰ Hai que engadir que nos anos vinte Cotarelo Valledor está a traballar nun diccionario de autoridades (Santamarina 1974: 91) e contra finais desta década Eladio Rodríguez ten a súa obra preparada para o prelo.

la Academia, puede asegurarse que el diccionario gallego que se publicará será por su forma é indole el más completo de España.¹¹

Xa publicados algúns cadernos *A Nosa Terra* (1916: 2) acolle así o traballo :

Caladamente, con pacencia e método ten feito a Real Academia Gallega no discurso de cinco anos, unha labor que non gabaremos d'abondo.

E máis abaixo:

Fixo [a RAG] por fin, un dizonario rematado con escrúpalo e xeito que encerra moitos millares de voces gallegas, de ditos, refráns, cantigas e sentenzas. N'ese tesouro, que axuntaron non Xan nin Pedro, sinón toda Galicia pol-as más dos seus mais sesudos homes de letras, temos o material pra reconstruír a nosa fala.

Támén a RAG (por razóns que é doado comprender) recolle no seu *Boletín* diversos testemuños de recoñecemento cara á obra que ten en proceso de publicación (véxase por exemplo *BRAG* 1912: 54, 1913: 92 ou 1919: 312).

Pero non todo son parabéns. Ó DRAG vanlle chegar críticas dende o sector nacionalista do galeguismo, sendo unha das primeiras a que indirectamente lle dirixe A. Vilar Ponte nunha conferencia dictada en 1920 (reproducida nas páxinas da *Nosa Terra* o 25-V-1920) e na que se censura o carácter arcaizante da obra (citamos por Monteagudo 1999: 380):

Os galegos que mais galegos parecen -académicos, eruditos, arqueólogos- adícanse ó estudo das cousas vellas da nosa Terra com'as d'un país finado, morto, cúa persoa solagouse no castelanismo estéril. Si fan un diccionario danlle xeito de panteón da nosa lingua.

Máis acedas e directas son as críticas que contra a Academia en xeral e o DRAG en particular aparecen anonimamente en *A Nosa Terra* durante 1924 e 1925¹². Das dirixidas contra o diccionario hainas que se refiren ó desleixo na edición do texto (*A Nosa Terra* 1925a: 2), o que provoca a presenza de numerosas grallas, e tamén ó repertorio léxico da obra, que por unha

¹¹ Téñase en conta que a *Revista Gallega* está dirixida polo que daquela era bibliotecario da RAG e que os membros do equipo de redacción son académicos numerarios.

¹² Anos coincidentes coa presidencia de F. Ponte y Blanco, de quen a intelectualidade galeguista non era simpatizante (Monteagudo 1999: 381).

banda se considera incompleto (*A Nosa Terra* 1925b: 12) e por outra discriminatorio con certas formas "popularizantes" (*A Nosa Terra* 1924: 8):

Notamos noustante unha omisión imperdonable, a da contracción da proposición e artículo *ca* (con *la*) e a da conxusición [sic] comparativa *ca* (que).

Outro tipo de queixa emitida dende o voceiro nacionalista refírese á lentitude coa que se están a publica-los cadernos (*A Nosa Terra* 1924: 8, 1925b: 12, 1926: 12).

Por último, non podemos pechar este apartado sen nos referir á acollida do DRAG no ámbito académico. A única persoa que se ocupou del da que temos noticia foi W. Meyer Lübke, que no número nove (1921) da revista *Mitteilungen des deutsch-sudamerikanischen und iberischen Instituts* (Regueira Fernández 1996: 23) lle dedica á obra unha recensión crítica. Lamentablemente non demos localizado este texto.

2. *As autoridades no DRAG*

2.1. *Introducción*

Indicabamos máis arriba que entre os nosos primeiros dicionarios temos no de M. Valladares un precedente no aproveitamento de textos (literarios) cunha finalidade referendaria. Sen embargo, o anecdótico deste recurso non nos permite considerar esta obra un dicionario de autoridades en sentido pleno. Esta etiqueta reservámola para a obra que nos ocupa, para o *Diccionario gallego-castellano* da RAG, que imita neste aspecto ó primeiro dicionario da RAE. Entre un e outro observamos no tema das autoridades diferencias xerais que explicamos a continuación.

En primeiro lugar, á hora de configura-lo abano de textos autorizados, os autores do DRAG atoparon uns problemas que non tiveron os seus homólogos españois, motivados polas especiais vicisitudes que afectaron á lingua galega. Por unha parte, a inevitable carencia de testemuños escritos pertencentes á Idade Moderna; por outra, a dificultade de acceso a certas obras (textos antigos inéditos espallados pola xeografía española ou outros máis recentes publicados en xornais); e tamén, problema que consideramos de grande importancia, o feito de ter o groso da escrita galega non medieval unha

proximidade temporal e persoal extrema cos responsables do DRAG¹³. Isto provoca a excesiva ponderación dalgúns autores, convertidos en modelo de lingua por un recoñecemento literario que había esvaeirse co paso dos anos, e tamén a inclusión ou exclusión doutros literatos¹⁴ segundo a súa relación persoal con algúns académicos (especialmente Murguía, como veremos)¹⁵.

Conta emporiso o DRAG cun tipo de autoridade desaproveitado no dicionario da Academia Española; referímonos ós textos pertencentes á literatura popular de transmisión oral (coplas e romances, fundamentalmente). A explicación disto tal vez se atope na valoración e interese que por este tipo de obra esperta no XIX o romanticismo, provocando que no último cuarto de século varios eruditos peninsulares (tamén galegos) se dediquen a estudiala e divulgal¹⁶. A nova consideración da literatura popular, que evidentemente non tiñan os primeiros membros da RAE, posiblemente influíse á hora de decidir incluíla nun dicionario autorizando vocábulos. Podemos interpretar tamén que no caso do galego, á altura histórica de primeiros do séc. XX, se acudía ó material popular como complemento dunha literatura culta escrita non demasiado abundante; renunciar á produción popular supoñería renunciar a unha parte considerable do patrimonio literario galego, o que non ocorría co castelán do séc. XVIII.

Resulta tamén rechamante a distinta extensión concedida por un e outro dicionario ós textos autorizadores. Mentres o DRAE non soe pasar dos catro versos para a poesía e das tres ou catro liñas para a prosa, o DRAG pode chegar, respectivamente, ós vintedous versos (40.3)¹⁷ ou ás vinteseis liñas (150.2). Esta disimilitude se cadra vén motivada por pretenderen os dicionarios diferentes finalidades. Mentres o primeiro utiliza a autoridade para avala-lo significado dunha palabra e para exemplifica-la súa maneira de uso (fin pragmático), no DRAG tal vez se busca tamén divulga-la literatura galega

¹³ Pensemos que da nómina de sesenta autoridades literarias non medievais que figuran no DRAG (non incluímo-los dous autores anónimos) dezasete están vivas cando se publica o primeiro caderno (1913); esta cifra aumenta considerablemente (vintecinco persoas) se nos referimos ó ano en que comezan os traballos preparatorios (1906). Por outra banda algunhas destas autoridades son académicos involucrados na elaboración do DRAG.

¹⁴ Os textos autorizadores non medievais do DRAG son fundamentalmente literarios.

¹⁵ A Académie Française, na mesma situación cá RAG no tocante á contemporaneidade e proximidade de moitos autores, decidira finalmente non incluír autoridades no seu *Dictionnaire* (1694). Lázaro Carreter (1972: 43) interpreta, sen embargo, esta decisión como un subterfuxio para evitar un esforzo adicional.

¹⁶ Fixérono en Galicia persoas como Saco y Arce que cría que era "el mejor medio de conocer el carácter y la índole de un pueblo" (Saco y Arce 1987: 33) ou xa no ámbito da RAG Pérez Ballesteros ou Murguía. Tamén recollían literatura popular, seguindo o consello da Academia, as persoas que enviaban os cadernos con léxico dende distintas partes de Galicia.

¹⁷ A primeira cifra fai referencia ó numero de páxina do DRAG e a segunda á columna.

medieval e contemporánea, dirixíndose a un lector que ademais de se informar poida deleitarse coa lectura dos textos ofrecidos (fin divulgativo); posiblemente, ó editar abundante prosa notarial da Idade Media onde reis, bispos e nobres se expresan en galego, tamén se buscase prestixia-la lingua a nivel social.

Como se pode supoñer son de diverso tipo os textos empregados no DRAG para autorizar. Dende unha inscrición sepulcral ata un discurso, pasando por documentos notariais, poesía medieval e contemporánea, refráns, adiviñas, un diálogo teatral... parece que todo vale á hora de referendar unha palabra ou unha determinada acepción. Para facermos máis doado o estudio dos distintos textos recorreremos á seguinte clasificación: en primeiro lugar distinguiremo-las fontes que reproducen ou recollen o galego oral das fontes escritas. Nas primeiras, á súa vez, falaremos dos repertorios lexicográficos por unha banda e pola outra da literatura de transmisión oral. Nas fontes escritas artellaremos tamén dous grupos: o das fontes literarias (literatura de autor, de transmisión escrita) e o das fontes non literarias (onde ten cabida a prosa notarial, diversas inscricións, algún discurso, etc.).

Antes de seguir adiante, debemos advertir que o DRAG é unha obra que, por circunstancias xa vistas, quedou interrompida na súa publicación. Haberá que ter presente que o noso estudio se cingue ás autoridades aparecidas nos cadernos publicados e polo tanto toda conclusión deberá ser tomada con cautela.

2.2. *Fontes orais: Repertorios lexicográficos*

Entre as fontes lexicográficas que utilizan os académicos para fornecerlo corpus do DRAG a máis socorrida é a das *Papeletas de un diccionario gallego*, recompiladas no séc. XVIII polo P. Sobreira. Deste xeito, o nome do frade bieito vai aparecer constantemente nas páxinas do diccionario, aínda que noutras moitas ocasións se omite deliberadamente a orixe das definicións (Pensado 1979: XIV), práctica que debeu afectar tamén ás outras autoridades.

Cabe supoñer polo tanto, que boa parte do DRAG estea constituída polas *Papeletas* de Sobreira, aínda que non se aproveitasen exhaustivamente as da letra A, e as do B non fosen utilizadas, tal vez porque non se chegaron a copiar do manuscrito orixinal (Pensado 1979: XIV).

Sen embargo, e como curiosidade apuntaremos que non sempre se acepta o maxisterio do frade; na voz ABANAR dise que equivale a "ABANICAR, verbo castellano y no usado en Galicia, por mas que el P. Sobreira lo recoge en su Diccionario" (9.2). Nisto debeu influí-lo feito de que o ABANO (e non o ABANICO) viñese referendado por Sarmiento nas súas coplas (10.1-2).

Do P. Sobreira, a través do material lingüístico recollido e doado á RAG por Murguía¹⁸, tamén se aproveita a correspondencia (91.1, 103.2, 106.1, 108.3, 283.1-2, 299.1-2 e 429.2). Parece ser que se fixo de xeito pouco rigoroso e en moitas ocasións non se consignou a fonte (Pensado 1985: 12); mesmo se chega a atribuír a Sarmiento parte deste material (véxase a entrada BUGALLON) (Pensado 1983: 24).

Ó longo do dicionario tamén se consigna o nome doutros lexicógrafos, que aparecen timidamente na letra A e con máis frecuencia nas letras B e C, cando xa non se conta coa autoridade do P. Sobreira. Entre eles figuran os tres dicionaristas decimonónicos¹⁹: Rodríguez (AJEITOS, ALBITORNO, BALDREU...), Cuveiro (ADENARIA, AFIADIRA, ATOAR...) e de maneira destacada Valladares (ABABARO, ADALA,...). A preferencia por este último autor é explicable polo propio tamaño da súa obra (da que se puido tirar un meirande rendemento), aínda que algo quizais tivese que ver a mala consideración que os outros dous dicionarios lle merecían a Murguía no ano 1880:

El bibliotecario de la Universidad de Santiago, Sr. Rodríguez, dejó a su muerte un pequeño *Vocabulario*, formado en breve tiempo, y tal vez como le conocemos, defectuoso bajo todos los conceptos. A pesar de esto lo publicó con poco acierto y menos caridad una revista de La Coruña. Le es inferior, si cabe, el *Diccionario* que hace pocos años dio a la imprenta en Barcelona el Sr. D. Juan Cuveiro (citamos por Pensado 1976: 363).

Tamén dende o principio aparecen algunha que outra vez os nomes de Payzal (ADRO, ALCABA...) e Pintos (ADOITO, AFORADO, DA...), de quen a Academia conseguira os traballos manuscritos en 1906. Só máis adiante atoparemos autorizando a Leiras Pulpeiro (dende o caderno 17), Pondal (dende o 22), Murguía (dende o 24) e Marcial de la Iglesia (unha única vez, no caderno 25), aínda que podemos sospeitar que xa se utilizara o seu material con anterioridade. ¿Por que de tódalas persoas que doaron léxico para a elaboración do DRAG (fose recollido ou non ad hoc) só estas catro se converten, discriminatoriamente, en autorizadas? Non o sabemos con certeza, pero se atendemos ó ano en que se publican os cadernos (o 17 en 1922, o 22 en 1924, o 24 en 1925 e o 25 en 1926) comprobaremos que todas elas xa están mortas. É a

¹⁸ Supoñemos que a través do seu material tamén se cita a *Relación de causas de la Inquisición de Santiago* (212.2), a Vicetto (363.1) ou ó historiador Huerta (363.2).

¹⁹ Non todo o repertorio destes autores provén do galego falado, xa que os tres acudiron a fontes escritas para ampliarlo número de entradas; sen embargo parecenos conveniente incluílos neste apartado.

única diferenza que atopamos cun Carré, cun Lugrís ou cun Tobío, que non acadan a categoría de autorizados para o léxico que recadaran.

Para rematar diremos que algunhas definicións se complementan con información lingüística ou de tipo enciclopédico proveniente de autores como Cornide (AGUAMAR, AGULLA, ANCHOA...), López Seoane (AGUADANA, CANAVES...) ou Sarmiento (AMEIXA, BILLARDA, CAMARIÑAS...).

2.3. Fontes orais: literatura de transmisión oral

Máis arriba, ó comparármolos dicionarios de autoridades da RAG e da RAE, sinalabamos como exclusividade do primeiro o aproveitamento de textos literarios populares cunha finalidade referendadora; recorriamos á impronta do romanticismo para explicalo interese que esperta este tipo de composicións en Galicia e noutros lugares, e de aí o seu aproveitamento para a extracción de material lingüístico; tamén nos referiamos a un posible déficit na literatura culta que obrigaba a botar man da produción popular. Debemos ter presente ademais os precedentes de Valladares e do P. Sobreira (que recollera coplas e refráns para xustificar nomenclatura botánica galega), a doutrina do P. Sarmiento ou o especial interese que académicos como Murguía ou Pérez Ballesteros sentían cara a esta literatura.

Producción culta e popular, aínda compartindo a mesma condición autorizadora, aparecen graficamente distinguidas nas páxinas do DRAG: no primeiro caso a palabra inicial de verso escríbese con letra minúscula e no segundo con maiúscula.

O tipo de composicións populares utilizadas é variado, destacando entre elas a copla, que chega a autorizar en 381 ocasións²⁰. Con menor frecuencia atopamos romances (16 veces), refráns (12 veces) e testemuñalmente unha muiñeira (216.1), un cantar de nadal (292.1) e unha adiviña (79.3). Baixo o epígrafe "popular" (15 casos) recóllense xogos infantís, un adaxio e algún outro tipo de composición.

Na nosa pescuda non sempre demos coas fontes bibliográficas das que se tiraron os textos²¹. Utilizouse material publicado na sección "De folk-lore" do *BRAG* dende 1910, e tamén o *Cancionero popular gallego* (1886) de Pérez Ballesteros. O resto quizais se obtivese do material inédito acumulado na Academia ou dos envíos que dende diversas partes de Galicia fixeran as persoas que recollían léxico para o DRAG; non o sabemos. En consonancia coa

²⁰ Aínda que tentamos ser coidadosos no cómputo somos conscientes de que algunhas cifras poden non ser exactas.

²¹ Dos 381 cantares só buscámo-los 25 primeiros.

finalidade divulgativa que apuntabamos arriba, tal vez interesase publicar material que se atopaba inédito.

2.4. Fontes escritas: fontes literarias

Para abordar este apartado decidimos organizalo en dous grupos, o dos autores medievais e o dos non medievais. Esta estruturación parécenos máis axeitada ca outra que distinga autores modernos e contemporáneos, que ademais de pouco rendible (só hai catro autores pertencentes á Idade Moderna), quizais se afastase da percepción que puidesen te-los académicos a primeiros do século XX.

2.4.1. Literatura medieval

Aproveitáronse textos procedentes de catro fontes poéticas e unha prosística; estamos a falar do *Cancioneiro da Vaticana*, do *Cancioneiro da Ajuda*, das *Cantigas de Santa María*, do *Cancionero de Baena* e da *Crónica Trovada*, que foron utilizados en distinta proporción.

Para o *Cancioneiro da Vaticana* seguiu-se a edición crítica que en 1878 fixera Théophile Braga, preferíndoa á paleográfica de E. Monaci (1875), seguramente por facilidade de acceso e tamén pola boa relación que o filólogo portugués mantiña coa RAG; sen embargo, segundo parece, a escolla non foi moi atinada:

sobre a edição de Monaci, movido por um compreensível entusiasmo patriótico que se reflecte no prólogo, mas sem a necessária preparação técnica e sem as indispensáveis precauções científicas, Théophile Braga, preparou e editou três anos depois, em Lisboa, a sua malograda «edição crítica» (Cintra 1973: XVIII).

Seleccionáronse do repertorio trinta e tres trovadores medievais²² atendendo coidadosamente á súa orixe. Os académicos, polo tanto, non converteron en autoridade lingüística calquera autor da escola trobadoresca galego-portuguesa, senón só os orixinarios de Galicia, ou só os que eles pensaron que cumprían este requisito. Pero, ¿como xebra-los trovadores galegos dos

²² Trinta e catro se consideramos, como Th. Braga, que Ruy Fernandis e Ruy Fernándiz, Clérigo, son persoas distintas.

portugueses? Fano seguindo a autoridade de Murguía, quen no seu traballo *Los trovadores gallegos* (1905) se ocupara da cuestión²³.

Da nómina ofrecida por Murguía, que “no se dá, ni como completa, ni por del todo exacta” (Murguía 1905: 45), aproveitáronse trinta e un autores (véxase ANEXO I), ós que se engaden os nomes de Nuno Treez e Nuno Fernández Torneol²⁴. Supoñemos que o académico que coidadosamente selecciona os textos (¿foi o propio Murguía?) non anota nun primeiro momento os autores, identificando as cantigas ben polo seu número, ben pola páxina que ocupan na edición do cancionero. Máis tarde debeuse crer conveniente que no DRAG figurasen os nomes dos trovadores medievais (en consonancia coa finalidade divulgativa que suxeríamos arriba) e outro académico encárgase do traballo; emporiso, ó facelo tal vez apresuradamente, comete abondosos erros na atribución do autor ós textos. O resultado é que, entre outras alteracións, no DRAG vai figurar erroneamente o nome de cinco trovadores desestimados pola primeira man, dos cales catro non están autorizados por Murguía²⁵.

Parécenos oportuno sinalar que non tódolos autores medievais aparecen coa mesma frecuencia no diccionario. Tres deles destacan claramente sobre os demais: Johan Ayras (autoridade o 16.5% dos casos), Pero da Ponte (o 12%) e Ayras Núñez (o 12%); en menor medida Gómez Chariño (o 8%). Aínda que nisto seguramente algo tivo que ver o número de textos dispoñibles de cada trovador (Johan Ayras e Pero da Ponte son os máis prolíficos entre os de orixe galega no *Cancioneiro da Vaticana*), máis debeu pesala consideración que se tiña deles como poetas de mérito. Johan Ayras é “tan gran poeta, que difícilmente en su tiempo se podría poner otro á su lado” (Murguía 1905: 39); Ayras Núñez e Chariño tamén son “de los primeros poetas de su tiempo” (Murguía 1976: 183).

²³ Murguía, á súa vez, segue a autoridade de A. López Ferreiro, que estudia os posibles trovadores composteláns no volume quinto (1902) da monumental *Historia de la Santa A. M. Iglesia de Santiago de Compostela*; aproveita tamén as súas propias esculcas atendendo a elementos contidos nas cantigas (topónimos, referencias a personaxes ou sucesos históricos...). Non se vale, sen embargo, das achegas que C. Michaëlis inclúe na súa edición do *Cancioneiro da Ajuda* (1904) descoñecida por Murguía en 1905 debido á súa recente publicación.

²⁴ É doado supoñerlle unha orixe galega a estes trovadores. En tódalas cantigas de Nuno Treez se menciona a ermida de San Clemente, localizable preto de Pontevedra ou tamén en Narón (Couceiro 1993: 484). Nuno Fernández Torneol tamén se presupón galego por estar na corte de Castela (“hindo de Valedolide pera Toledo”), aínda que aquí entra en xogo que Carolina Michaëlis, xa consultada polos académicos cando se buscan as autoridades, identificase este autor co anterior (Couceiro 1993: 484).

²⁵ Son López de Bayán, Airas Pérez Buiturón, Esteban da Guarda e Gonzalo Eanes.

Moito menor rendemento se tirou do *Cancioneiro da Ajuda*, na edición de C. Michaëlis de Vasconcellos, que aparece nas páxinas do DRAG testemuñalmente: usaron oito cantigas pertencentes a cinco autores distintos, dos que dous non se recolleran do *Cancioneiro da Vaticana*²⁶. Con todo, só catro das cantigas se atopan realmente neste cancionero, xa que as outras catro son do grupo que a filóloga alemana extraera do Cancioneiro Colocci-Brancuti para encher supostas lagoas. ¿Fíxose a elección destes textos de maneira consciante? Non o sabemos; en caso afirmativo, a intención sería a de dar cabida no DRAG ó terceiro cancionero galego-portugués coñecido na época, do que tal vez non tiñan a edición na Academia²⁷.

De especial interese resultan as modificacións ortográficas que premeditadamente se levaron a cabo sobre os textos das cantigas ó inserilos no DRAG. Referímonos ós cambios asistemáticos dos dígrafos <lh> por *ll* e <nh> por *ñ* (que representan, respectivamente, os fonemas lateral e nasal palatais) e tamén ó da grafía <m> por *n* cando aparece en posición implosiva ó final de palabra. Podemos ver exemplos disto en *maravillou* (324.2), *tallada* (241.1), *estomiño* (271.2), *soño* (351.1) *ben* (267.1) ou *coraçon* (73.1). ¿Por que veñen motivados estes cambios? Posiblemente para facer ve-la paternidade galega destas composicións a persoas familiarizadas no manexo de documentos antigos. Martínez Salazar (1903: 809) advertira que a presenza constante de *m* final é característica dos escritos portugueses e que dende o século XIII (non especifica a qué altura) o *ll* e o *ñ* xa só se atopan nos textos galegos.

Outra alteración ortográfica significativa que advertimos, allea neste caso á vontade dos académicos, é a eliminación do til de nasalidade, que faltaba nos tipos das imprentas Ferrer e Roel. Cando tiña valor consonántico e representaba o arquifonema nasal en posición implosiva (<nõ houverõ>, <tãbẽ> era doado corrixí-la carencia: *non houberon* (359.3), *tamben* (63.2). O problema xorde cando o til de nasalidade representa a resonancia vocálica producida trala caída do *-n-* intervocálico; neste caso recórrese ó til agudo *-húa* (285.3), *máao* (361.2)-, ó circunflexo *-mão* (305.2), *zevões* (396.1)- e preferentemente a deixa-la palabra sen ningún tipo de marca: *arçoes* (241.1), *jajuar* (151.2).

Resulta salientable tamén a ocasional castelanización a que se ven sometidos os nomes dalgúns trobadores; así, Ayras Núñez, Johan de Cangas ou Charinho convértense respectivamente en Ayras Núñez, Juan de Cangas e

²⁶ Payo Suárez de Tabeirós e Osoiro Eannes, tamén recoñecidos por Murguía como galegos.

²⁷ A única edición dispoñible a primeiros de século era a paleográfica de E. Molteni (1880), incompleta, editada como as de E. Monaci e C. Michaëlis en Halle.

Charino. Este feito ten a súa orixe na práctica de A. López Ferreiro herdada acriticamente por Murguía²⁸.

No referente ás *Cantigas de Santa María* só se aproveitou un texto (a cantiga número dez, de loor), que extraeron do traballo *Literatura Gallega* de Carré Aldao (p. 185.1 do dicionario). Este é o único caso en que un membro non galego da escola trobadoresca galego-portuguesa se emprega como autoridade no DRAG²⁹. Debemos atender, non obstante, á entrada que autoriza para comprendermos que a presenza de Afonso X no dicionario non é fortuita. En efecto, os académicos recorreron ó peso simbólico do monarca castelán para que, xunto coa *Crónica Troyana*, Sarmiento, Pastor Díaz ou Pintos, aboase a polémica forma *ao* para representa-la contracción da preposición *a* e mailo artigo masculino *o*. ¿Podemos concluír entón que, agás un caso excepcional, se desbota este rendible repertorio léxico medieval por ser, en suma, responsabilidade dun autor non galego? Non nos atrevemos a dar unha resposta afirmativa, especialmente tratándose como se trata de “tan curioso monumento de nuestra literatura medieval” (Murguía 1976: 183). E aínda que na Academia non había exemplar das *Cantigas de Santa María* cando se están a busca-las autoridades (ata o ano 1925 non mercan o exemplar da única edición dispoñible, a da RAE de 1889 -BRAG 1925: 94-) parece que tampouco houbo intención de conseguilo.

Sorpréndenos o aproveitamento que se fixo do *Cancionero de Baena* na extracción de textos autorizadores. En primeiro lugar, polo tipo de galego que neles aparece (polo seu carácter híbrido non semella o máis adecuado para coverter en modelo)³⁰; en segundo lugar, por lle dar exclusividade autorizada a Alfonso Alvarez de Villasandino (quince veces no DRAG), sendo como era de orixe burgalesa; e finalmente, por non lle concede-la condición de autoridade a Macías o Namorado (de orixe galega e mitificado no século XIX para avala-lo rexionalismo cultural) habendo numerosas ocasións para facelo; mesmo a palabra CATIVO, que pecha o último caderno publicado, é autorizada por Villasandino, cando perfectamente se podía referendar co coñecido texto de Macías “Cativo da miña trystura”.

En canto á prosa literaria medieval parece lóxico que se utilizase a edición da *Crónica Troyana* que no ano 1900 editara Martínez Salazar en dous

²⁸ Non o fai A. de la Iglesia, que co *Idioma Gallego* se converte no primeiro divulgador da lirica medieval galego-portuguesa no noso país.

²⁹ Aínda que na Academia son conscientes de que as *Cantigas* son un traballo colectivo no que interveñen galegos (Murguía 1976: 183), precisamente esta composición pode considerarse da autoría de Afonso X por estar escrita en primeira persoa.

³⁰ Os propios académicos fan correccións léxicas: *donas* (347.2) no canto de <*drñas*> e *panos* (349.2) por <*paños*>.

volumes. Por se conxugaren importantes factores (pensemos na singularidade e magnitude do texto no conxunto da prosa galega medieval e ademais en ser a súa edición obra dun home de relevo da RAG) a *Crónica Troyana* acadou con diferenza, quizais un tanto esaxeradamente, o protagonismo entre tódolos textos autorizados no DRAG: chegou a referendar palabras nun total de 834 ocasións.

2.4.2 *Literatura non medieval*

Incluíuse no DRAG unha nómina bastante ampla de literatos, que podemos agrupar baixo a etiqueta de autores non medievais: un total de sesenta e dúas persoas (véxase o ANEXO II), das que dúas son anónimas (os autores dos romances *Un labrador que foi sargento...* -de primeiros do XIX- e *Ruada* -probablemente da segunda metade do mesmo século-) e só catro pertencen Idade Moderna (J. A. Torrado, o cura de Fruíme, o P. Feijoo e o P. Sarmiento). Quizais canda unha vontade divulgativa, o elevado número de autores recollidos no DRAG responde a un fin propagandístico do movemento rexionalista promovido dende a Academia.

Debemos apuntar, emporiso, que non se tirou o mesmo rendemento de tódolos autores: mentres uns aparecen ocasionalmente, outros podémoslos atopar con maior ou menor frecuencia nas páxinas do dicionario. Este desigual tratamento, ou tamén a exclusión consciente dalgunhas persoas, vén provocado por unha serie de factores que detallamos a continuación. Advirtamos primeiro que no enxalzamento dalgún dos escritores puideron confluír varios factores distintos.

2.4.2.1. *O recoñecemento literario*

Foi este elemento o que en boa medida condicionou a meirande presenza dalgúns autores, que aparecen seguindo unha coidada organización xerárquica. Así, podemos comprobar como Rosalía de Castro se converte na figura literaria non medieval que máis veces aparece no DRAG (o 14.8% dos casos), aínda cando o seu galego, popularizante e permisivo no uso de castelanismos (Lorenzo 1985: 28), quizais se afasta do ideal de lingua propugnado na RAG³¹. Con menor frecuencia aparecen Curros (o 7.9%), Pondal (o 7.2%), e F. Añón (o 6.8%). B. Losada, que representa o 5.6% dos casos, tal vez se beneficiase dunha sobrevaloración literaria (que había perder co paso dos anos)

³¹ Algunhas ideas lingüísticas sobre o que se consideraba paradigma de galego pódense ver en Carré Aldao 1911: 91-95; aínda que Carré non representa estritamente a opinión da Academia, si pode darnos unha visión aproximada das ideas que circulaban entre os académicos en materia de lingua e literatura.

á hora de converte-lo seu galego en modelo de lingua. A presenza de Lamas Carvajal é máis modesta (4%), tal vez debido ó esquecemento social que lle chega trala súa morte (Carré Aldao 1911: 60).

Na ponderación doutros autores (o P. Sarmiento, López Ferreiro, Leiras Pulpeiro ou Pintos) deberon confluír outros factores ademais do literario.

2.4.2.2. O recoñecemento lingüístico

Como cabía esperar, a calidade e riqueza de lingua dun autor tamén son elementos decisivos na súa participación como autoridade no DRAG. O P. Sarmiento convértese coas súas coplas na segunda autoridade literaria non medieval (aparece no 13.3% dos casos), tras Rosalía de Castro. Polo mesmo motivo atopamos a un Leiras Pulpeiro o 5% das veces (tamén debeu influír, ademais da súa calidade literaria, a estreita relación que mantivo en vida cos académicos coruñeses)³² ou a un J. M. Pintos no 5.2% das ocasións³³.

¿Podemos pensar que se chegou a excluír algún autor do DRAG, por escribir nun galego deficitario ou incorrente en erros perceptibles para os primeiros homes da Academia? Non o sabemos con certeza, pero sospeitamos que non chegou a suceder, especialmente se confluían outros factores que avalasen ese autor³⁴.

2.4.2.3. A orixe

Cando tratámo-los autores medievais viamos como a orixe xeográfica era factor determinante para decidi-la súa inclusión ou non no DRAG; parece lóxico, polo tanto, que nos preguntemos se isto tamén condiciona a selección de autores non medievais. Dos que puidemos constata-lo seu lugar de nacemento³⁵ comprobamos que todos teñen orixe galega agás o controvertido caso (foino durante algún tempo) do P. Sarmiento. Fagamos constar que en 1873 M. Murguía opinaba que Sarmiento “era de orixe gallego, y como tal se tenía él mismo, porque haber nacido en el Vierzo, lo consideraba casualidad

³² El mesmo foi elixido académico de número cando nace a RAG, cargo ó que renuncia por motivos de saúde.

³³ *A gaita gallega*, que Pintos publicara en 1853, non debía figurar na biblioteca da Academia por estes anos; sen embargo, crendo necesaria unha presenza destacada deste autor nas páxinas do DRAG, fíxose un aproveitamento intensivo das súas poesías recollidas en antoloxías, preferentemente no *Albion de la Caridad*.

³⁴ Isto puido ocorrer con A. García Ferreiro que, aínda utilizando un galego un tanto estrambótico, compuxo, sen embargo, poemas épicos do gusto dos académicos (Carré Aldao 1911: 78-79).

³⁵ Quedan excluídos, obviamente, os dous autores anónimos, e tamén R. Casal, D. A. Fariña, M. Fernández Magariños (os tres no *Albion de la Caridad*) e M. Pardo Domínguez, que E. Carré inclúe na sección de autores galegos que non publicaron libro.

debida á un viaje de sus padres, vecinos de Pontevedra, donde le educaron hasta que entró en el convento de San Martín de Madrid" (citamos por López Peláez 1895: 50). O tema debeu quedar aclarado en 1895, cando A. López Peláez lle dedica un extenso capítulo na súa obra *El gran gallego* (pp. 15-56), que conclúe dicindo:

nosotros [...] adquirimos con nuestro estudio la convicción profunda de que Sarmiento nació en Villafranca; lo que no empece para que le tengamos por gallego, como él á boca llena se decía; no por que hubiera venido allí al mundo *por casualidad*, [...] sino por el origen, entre otras razones (López Peláez 1895: 50-51).

Agora cabe preguntarnos se algún autor de orixe non galega foi privado de aparecer como autoridade lingüística no DRAG. Podemos dar unha resposta afirmativa ó comprobar que non se aproveitou ningún texto da sección "Poesías de algunos escritores no gallegos que cultivan nuestro idioma" da antoloxía de Carré, sobre todo se pensamos que nela figuran persoas como F. Alvarez Nónova (un dos mellores prosistas decimonónicos), J. Leite de Vasconcellos (filólogo e erudito portugués indiscutible) ou A. Martínez Salazar (un dos homes con máis peso na RAG)³⁶. Non esquezamos que non se está a cuestionar a calidade literaria destes autores, senón a conveniencia de consideralos autoridades lingüísticas.

2.4.2.4. *A relación persoal cos membros da RAG*

Apuntabamos máis arriba que a relación persoal dalgúns literatos cos membros da Academia (especialmente Murguía) podía condiciona-la súa inclusión ou exclusión do DRAG. Sen dúbida isto foi o que aconteceu cos irmáns de la Iglesia, figuras destacadas no rexurdir literario e cultural do séc. XIX, ademais de seren os autores máis prolíficos do *Album de la Caridad*: está claro que foron vetados pola Academia. Isto podémolo verificar co testemuño de Carballo Calero (1981: 140):

O seu carácter vivo e autoritario [refírese a Murguía] indispuxo mesmo con correlixonarios sinceros que tiñan sido os seus amigos. Tal ocorreu con don Francisco María de la Iglesia.

³⁶ De tódalas maneiras, Martínez Salazar viu compensada a súa exclusión do DRAG como autor literario pola súa constante mención como editor de textos antigos.

As desavinzas deberon ser grandes entre eles cando, xa pasados máis de quince anos do falecemento do poeta, Murguía aínda lle garda resentimento.

Outro tanto debeu ocorrer con A. Brañas, ubicado ideoloxicamente nun rexionalismo de corte tradicionalista fronte ó liberal e progresista de Murguía. Parece que houbo algún desacordo entre eles (González Beramendi 1974: 49), e o resultado foi o esperable: Brañas tampouco aparece no DRAG, aínda habendo textos seus dispoñibles (na *Literatura Gallega* de Carré).

Tamén mantivo Murguía unha relación tirante con B. Vicetto³⁷, pero finalmente parece que superaron as diferencias. Este autor figura dúas veces no DRAG (159.1 e 179.2), aínda sendo cativa a súa produción literaria galega.

Cando non era Murguía o académico afectado nunha mala relación con algún escritor, non se actuou tan tallantemente; H. Pérez Placer, que autoriza cun fragmento do relato "A Lira de Bregoam" [sic] na p. 80.1, ridiculiza nese mesmo texto a E. Pondal dun modo groseiro.

Sen embargo, unha boa relación coa Academia podía resultar beneficiosa para un escritor. Isto debeu ocorrer con F. Herrera Garrido quen, aínda sendo autora novel, autoriza nunha ocasión (179.1) cunha obra publicada en 1913³⁸.

2.4.2.5. O prestixio

A relevancia (fose de tipo intelectual, político ou artístico) acadada por algúns autores fóra do ámbito galego contribuíu tamén á súa inclusión no DRAG, aínda cando a súa produción en lingua galega fose insignificante. Nisto vémo-la pretensión de proporcionar á lingua e cultura galegas un prestixio que xustificase en certa medida a súa reivindicación polo movemento rexionalista.

Este factor explica a inclusión do P. Feijoo (88.1 e 367.2), aínda correndo o risco de que o texto que se lle atribuíu non fose realmente seu (Carré Aldao 1911: 167)³⁹.

Na mesma situación atopamos a Nicomedes Pastor Díaz, do que se emprega a *Alborada* (único texto coñecido do autor naquel tempo) en sete ocasións. O galego utilizado na composición non era moi depurado e os aca-

³⁷ Pódese consultar a este respecto o capítulo que lle dedica Murguía en *Los Precursores* (pp. 229-257).

³⁸ O resto das obras literarias seleccionadas proveñen de edicións anteriores a 1912.

³⁹ Hoxe sabemos que foi o seu irmán Anselmo Feijoo (1679-1740) o responsable da composición.

démicos víronse na obriga de facer correccións léxicas (como *Repousen* no canto de <*Reposen*> -78.2- ou *seo* por <*seno*> -100.3-).

O prestixio como eruditos dun P. Sarmiento ou dun A. López Ferreiro debeu pesar hora de decidir que a súa presenza fose destacada no DRAG (o 13.3% e o 6.9% das veces, respectivamente), especialmente no caso do segundo autor⁴⁰.

2.4.2.6. O xénero cultivado

Os membros da Academia, herdeiros do rexionalismo cultural decimonónico, seguen a entende-lo movemento de recuperación da literatura galega como un fenómeno fundamentalmente poético (o que tal vez estea relacionado coas teorías políticas autonomistas que falaban dunha predisposición lírica inherente ó ser galego, proveniente do substrato racial xermánico). E aínda que o Rexurdimento literario galego foi nun inicio maioritariamente poético, o caso que dende a última década do séc. XIX se producira un intento loable por crear unha prosa galega (Carballo Calero 1981: 454). Sen embargo no DRAG semella que se refugan os textos prosísticos contemporáneos para avala-las entradas léxicas: de 1055 textos literarios non medievais 978 son poéticos, 76 prosísticos e só un teatral (da obra *Esclavitud* de Luguís Freire). Pero ademais ocorre que deses 76 textos prosísticos, 73 son da autoría de López Ferreiro, que como viamos se beneficiaba do seu prestixio de erudito para destacar como autoridade.

A clara preferencia pola produción poética provoca que algúns narradores galegos queden fóra do dicionario, como pode se-lo caso de Xan de Masma, A. Ribalta ou J. Rodríguez López; outros como H. Pérez Placer só figuran nunha única ocasión.

2.5. Fontes escritas: fontes non literarias

Neste apartado temos que nos referir, sen dúbida, ó protagonismo que a prosa notarial da Idade Media acada na autorización de entradas léxicas. A explicación disto cremos que non só se atopa na carencia dun tipo alternativo de textos, como poden se-la prosa científica, a prosa ensaística ou a tradución, senón tamén no especial interese que espertaba aquel material en académicos como Murguía, Martínez Salazar ou o propio bibliotecario da RAG e redactor do dicionario, César Vaamonde. O coñecemento dos textos antigos era fundamental para a interpretación do pasado histórico (axioma herdado

⁴⁰ López Ferreiro, ó escribir textos prosísticos, non estaba chamado a ser unha autoridade do DRAG, como veremos abaixo.

do positivismo), e de aí que tamén se mostrase atención por inscricións en sepulcros ou igrexas, ou mesmo por textos gravados en obxectos de ourivería, que sen reparo ningún se aproveitaron no DRAG para autorizar fórmulas ou expresións.

Proba do interese que este material espertaba nalgúns académicos o acopio bibliográfico efectuado para a extracción dos textos; non só se utilizaron obras que de xeito exclusivo ou maioritario editaban documentos antigos (a revista *Galicia Histórica* e a súa *Colección diplomática*, a *Colección de documentos históricos* do BRAG ou a *Historia de la S. A. M. Iglesia de Santiago de Compostela*)⁴¹, senón tamén outras onde a súa presenza era ocasional ou reducida (o estudo *Gómez Pérez das Mariñas y sus descendientes* de César Vaamonde ou o tomo de *Folk-lore gallego* da "Biblioteca de las tradiciones populares españolas").

Suxeríamos máis arriba que a ampla cabida que ten este material no DRAG tamén podía vir motivada por unha finalidade prestixiadora para o galego: ó se expresaren nesta lingua reis, bispos ou grades señores feudais, quedaba claro que o galego non sempre fora exclusivo de persoas de baixa condición social ou se usase só en situacións coloquiais.

É interesante sinalar como o límite cronolóxico fixado para os textos literarios (non se utilizaron como autoridade os posteriores a 1911 -ano en que comeza a redacción do DRAG-, coa excepción xa referida de F. Herrera Garrido) non coincide co empregado para este tipo de material, que se seguiu a recoller cando xa estaba o DRAG a piques de se concluír: utilízase a *Colección de documentos históricos* do BRAG de 1915, aínda que só parcialmente, e o tamén xa referido Gómez Pérez das Mariñas, do ano 1917.

Para rematar, e como curiosidade, diremos que en dúas ocasións se empregan textos contemporáneos non literarios; referímonos ó prólogo de *Espiñas, follas e frores* de Lamas Carvajal (295.1) e ó discurso de recepción na Academia de Amador Montenegro, lido por J. Barcia Caballero (5.1-2).

3. Conclusión

Despois da análise feita podemos concluír que a escolla das autoridades para o DRAG, en boa proporción responsabilidade de M. Murguía, non sempre se fixo respondendo a criterios lingüísticos; non foi aproveitado, ademais, de maneira exhaustiva o repertorio léxico que estas ofrecían.

⁴¹ Advertímo-la ausencia da revista *Galicia Diplomática* do santiagués B. Barreiro (primeira publicación desta índole en Galicia), seguramente por non a teren nos fondos da Academia.

Todo isto posiblemente teña que ver coa propia concepción do dicionario, que non nace pretendéndose obra rigorosamente científica. Nin a formación das persoas que traballaron nel nin o tempo e medios dos que se dispuxo nos parecen os máis axeitados para acadar este fin.

Na xénese do DRAG había a encomenda de satisfacer unha demanda histórica do galeguismo, que a cada paso se facía máis urxente. Precisábase un repertorio lexicográfico o máis completo posible, que dese unha visión detallada do material léxico dispoñible para levar a cabo a rexeneración literaria e cultural galega.

O DRAG estaba chamado a se converter nun símbolo, na obra que pechase unha etapa da nosa historia cultural; lamentablemente, o malogro do proxecto provocou que non fose así.

Tódalas deficiencias que poida presentar o dicionario, dalgún xeito quedan compensadas se atendemos tanto ó esforzo e abnegación cos que se fixo, como ás adversidades ás que tiveron que se enfrontar os seus autores.

ANEXOS

ANEXO I. Autores presentes no DRAG

1. Autores medievais

Procedentes do *Cancioneiro da Vaticana*⁴²:

*Afonso Lopes de Bayan (ou López de Bayan): 2 veces.

Airas Núñez (ou Ayras Nuñez, ou Ayras Nunes): 21 veces.

* Airas Pérez Buituron: 1 vez.

Alfonso de Cotón (ou Alfonso Eans de Cotón, ou Afonso de Cotón): 5 veces.

Álvaro Gómez: 1 vez.

Bernal de Bonaval: 5 veces.

* Esteban da Guarda: 1 vez.

Fernán Páez de Talamancos: 2 veces.

Fernando Esquíó: 4 veces.

Gómez García: 2 veces.

* Gonzalo Eanes: 1 vez.

Juan Ayras (ou Juan Airas, ou Johan Ayras): 29 veces.

Juan Baveca (ou Joham Babeca, ou Johan Baveca): 5 veces.

Juan de Cangas: 1 vez.

Juan de Guillade (ou Joan de Guillade): 3 veces.

Juan Fernández de Ardeleiro: 1 vez.

Juan Lobeira: 1 vez.

Juan López de Ulloa: 1 vez.

Juan Romeo: 1 vez.

Lopo Lias (ou Lope Lias): 12 veces.

Martín Códax: 1 vez.

Martín de Caldas: 2 veces.

Martín Moxa: 8 veces.

Men Rodríguez Tenorio (ou Rodríguez Tenorio): 2 veces.

Nuño Treez (ou Nuno Treez): 2 veces.

Pay da Cana: 1 vez.

Payo Gómez Charino (ou Gómez Charino, ou Charino): 14 veces.

* Payo Suárez: 1 vez.

Pedro Amigo (ou Pero Amigo): 7 veces.

Pedro de Armea: 1 vez.

Pero da Ponte (ou Pedro da Ponte): 21 veces.

Pero de Ambroa: 1 vez.

Pero Meogo (ou Pedro Meogo): 6 veces.

⁴² Os autores precedidos dun asterisco (*) foron incluídos no DRAG erroneamente (véxase supra p. 14).

Roy Queimado (ou Roi Queimado): 3 veces.

Rui Fernández (ou Ruy Fernández, ou Roi Fernandes): 4 veces.

Vasco Pérez Pardal: 1 vez.

Vasco Praga de Sandin: 1 vez.

Procedentes do *Cancioneiro da Ajuda*:

Fernán Paes de Tamalancos (ou Fernán Páez): 2 veces.

Gómez Charino (ou Charino): 2 veces.

Osoiro Eannes: 1 vez.

Payo Suárez de Tabeiros: 2 veces.

Roy Queimado (ou Roi Queimado): 2 veces.

2. Autores non medievais

Abente Lago, V.: 3 veces.

Amado, J. B.: 26 veces.

Anónimo 1: 1 vez⁴³.

Anónimo 2: 21 veces⁴⁴.

Añón, F.: 72 veces.

Barcia Caballero, J.: 4 veces.

Camino, A.: 14 veces.

Camino, B.: 4 veces.

Carré Aldao, E.: 4 veces.

Casal, R.: 1 vez.

Castro, A.: 2 veces.

Castro, R. de: 157 veces.

Corral, C.: 2 veces.

Corral, L.: 2 veces.

Curros Enríquez, M.: 84 veces.

Díaz, N. P.: 7 veces.

Elices, C.: 3 veces.

Fariña, D. A.: 2 veces.

Feijoo, Fr. B. J.: 2 veces.

Fernández Anciles, F.: 2 veces.

Fernández Magariños, M.: 3 veces.

Fernández Neira, J.: 1 vez.

García Ferreiro, A.: 17 veces.

García Mosquera, J.: 2 veces.

Gil, J. M.: 3 veces.

Golpe, S.: 2 veces.

Herrera Garrido, F.: 1 vez.

Lago González, M.: 1 vez.

Lamas Carvajal, V.: 43 veces.

Leiras Pulpeiro, M.: 59 veces.

López de la Vega, J.: 1 vez.

López Ferreiro, A.: 73 veces.

López Muñiz, J.: 2 veces.

Losada, B.: 60 veces.

Lugrís Freire, M.: 2 veces.

Martelo Pauman, E.: 10 veces.

Míguens Parrado, A.: 1 vez.

Murguía, M.: 1 vez.

Muruais, A.: 9 veces.

Noriega, A.: 5 veces.

Núñez González, M.: 6 veces.

Pardo de Andrade, M.: 1 vez.

Pardo Domínguez, M.: 1 vez.

⁴³ Autor de *Un labrador que foi sar-gento...*

⁴⁴ Autor de *Ruada*.

Pereira, A. J.: 5 veces.
 Pérez Ballesteros, J.: 19 veces.
 Pérez Placer, H.: 1 vez.
 Pintos, J. M.: 55 veces.
 Pondal, E.: 76 veces.
 Puente y Brañas, R.: 1 vez.
 Rey Soto, A.: 1 vez.
 Romero Blanco, F.: 1 vez.
 Saco Arce, A.: 5 veces.
 Sarmiento, FR. M.: 141 veces.

Santiago Somoza, A.: 3 veces.
 Torrado, J. A.: 6 veces.
 Turnes, V.: 7 veces.
 Vaamonde, F.: 3 veces.
 Valladares, A.: 1 vez.
 Valladares, M.: 9 veces.
 Vázquez Queipo, G.: 1 vez.
 Vicetto, B.: 2 veces.
 Zernadas y Castro, D. A.: 1 vez.

ANEXO II. *Fontes bibliográficas empregadas na obtención de autoridades para o DRAG*⁴⁵

- Abente Lago, V. (1886): "Volta pr'a terra" in *Iglesia* (1886), vol. 1, 71-73.
 Abente Lago, V. (1911a): "Lembranzas" in Carré Aldao (1911), 288.
 Abente Lago, V. (1911b): "Virxen da Guía" in Carré Aldao (1911), 278-279.
 Album (1862): *Album de la Caridad. Juegos florales de la Coruña en 1861, seguido de un mosaico poético de nuestros vates gallegos contemporáneos*. Coruña: Imprenta del Hospicio Provincial.
 Alfonso el Sabio (1911): "Cántiga" in Carré Aldao (1911), 149.
 Amado, J. B. (1868): "Saudades" in Cuveiro (1868), 43-52.
 Amado, J. B. (1886a): "A Romería" in *Iglesia* (1886), vol. 1, 31-51. O poema consta de tres partes: "Alborada" (31-36), "Camiñata" (36-42) e "Igreja, bailes, merendas, mais tipos e outros enredos" (42-51).
 Amado, J. B. (1886b): "Igreja, bailes, merendas, etc.". Véxase Amado, J. B. (1886a).
 Anónimo: *Ruada*. Manuscrito (¿na Real Academia Galega?).
 Anónimo (1886): "Un labrador que foi sargento os soldados no novo alistamento" in *Iglesia* (1886), vol. 1, 205-207.
 Añón, F. (1862a): "A Galicia" in *Album*, 2-5. Tamén se puido utilizar Carré Aldao (1911), 317-319.
 Añón, F. (1862b): "O magosto" in *Album*, 446-447. Tamén se puido utilizar *Iglesia* (1886), vol. 1, 175-176.
 Añón, F. (1889): *Poesías*. La Coruña: Andrés Martínez, Editor.

⁴⁵ No seguinte repertorio non incluímo-las fontes lexicográficas que non se citan no DRAG.

- Areal, J. E. (ed.) (1901): *Poesías inéditas del Padre Feijóo*. Tuy: Tipografía Regional.
- Barcia Caballero, J. (1891): *Rimas*. La Coruña: Andrés Martínez, Editor.
- Barcia Caballero, J. (1906): "¡Galicia!!!" in *BRAG* 6-7 (20-XI-1906), 136-137.
- Barcia Caballero, J. (1910): "Discurso-contestación" in *BRAG* 35 (20-IV-1910), 252-257.
- Barcia Caballero, J. (1911): "O arco da vella" in Carré Aldao (1911), 322-324.
- Boletín de la Comisión Provincial de Monumentos Históricos y Artísticos de Orense* 33 (xullo-agosto de 1903), 160-168; 34 (setembro-outubro de 1903), 183-184, [textos de B. Fernández Alonso]; 44 (maio-xuño de 1905), 354-356, [texto de A. Vázquez Núñez]; 52 (setembro-outubro de 1906), 76-79 [texto de B. Fernández Alonso], e 79-80 [texto de A. Vázquez Núñez].
- Boletín de la Real Academia Gallega* 18 (xaneiro 1908), 133-136; 20 (outubro 1908), 174-175, 176-177; 25 (abril 1909), 17-20 [textos editados por C. Vaamonde]; 31 (decembro 1909), 153-158 [texto editado por A. Martínez Salazar]; 36 (agosto 1910), 280; 46 (maio 1911), 244-251; 49 (agosto 1911), 12-13, 13-14; 51-52 (outubro 1911), 66-67 [textos de C. Vaamonde]; 63 (agosto 1912), 57-61; 64 (setembro 1912), 89-94; 65 (outubro 1912), 113-119 [textos editados por M. Murguía]; 68 (xaneiro 1913), 197-198; 68 (xaneiro 1913), 198-199 [textos de C. Vaamonde]; 81 (marzo 1914), 221-224; 86 (outubro 1914), 21-22 [textos editados por Fr. A. López].
- Braga, Th. (1878): *Cancioneiro Portuguez da Vaticana. Edição crítica restituída sobre o texto diplomático de Halle, acompanhada de um glossário e de uma introdução sobre os trovadores e cancioneros portugueses*. Lisboa: Imprensa Nacional.
- Camino, A.: "A rula". Texto non localizado.
- Camino, A. (1862a): "A Béldrica" in *Album*, 319-320.
- Camino, A. (1862b): "A foliada de San Joan" in *Album*, 259-261.
- Camino, A. (1862c): "Nai chorosa" in *Album*, 393-394.
- Camino, A. (1862d): "O desconsolo" in *Album*, 115-116.
- Camino, A. (1862e): "Obligado de corno" in *Album*, 305.
- Camino, D. (1862a): "O rogo do namorado" in *Album*, 280-281.
- Camino, D. (1862b): "¡Os lamentos!" in *Album*, 302-303.
- Carré Aldao, E. (1898): *Rayolas*. A Cruña: Emprenta e librería de E. Carré.
- Carré Aldao, E. (1911): *Literatura Gallega*. Barcelona: Maucci.
- Casal, R. (1862): "Noraboa" in *Album*, 236.
- Castro, A. (1862): "Noite-Boa" in *Album*, 183. Pode seguir tamén Iglesia (1886), vol. 1, 171-172 ou Carré (1911), 291-292.

- Castro de Murguía, R. [de] (1863): *Cantares gallegos*. Vigo: Imp. de D. Juan de Compañel.
- Castro de Murguía, R. [de] (1880): *Follas novas. Versos en gallego*. Habana: La Propaganda Literaria.
- Castro [de Murguía], R. de (1909): *Follas novas*. Madrid: Librería de los sucesores de Hernando, segunda edición, nas *Obras completas* de Rosalía de Castro.
- Castro [de Murguía], R. de (1910): *Follas novas*. Madrid: Librería de Pueyo, terceira edición, nas *Obras completas* de Rosalía de Castro.
- Colección (1915): *Colección de documentos históricos do Boletín de la Real Academia Gallega*. Coruña: Litografía e Imprenta Roel.
- Colección Diplomática de Galicia Histórica. Véxase López Ferreiro (1901).
- Cornide, J. (1788): *Ensayo de una historia de los peces y otras producciones marinas de la costa de Galicia, arreglado al sistema del caballero Cárlos Linneo*. Madrid: Oficina de Benito Cano.
- Corral, L. (1862): "A Belén" in *Album*, 362-363. Tamén se puido utilizar Iglesia (1886), vol. 1, 173-174.
- Corral, C. (1911): "O ben na terra" in Carré Aldao (1911), 267-268.
- Cura de Fruíme. Véxase Zernadas y Castro, D. A.
- Curros Enríquez, M.: *Cartas aos gallegos*. Véxase L[amas] Carvajal (1875a).
- Curros Enríquez, M. (1881a): *Aires d'a miña terra. Colección de poesías gallegas*. Madrid: La Ilustración Gallega y Asturiana, segunda edición.
- Curros Enríquez, M. (1881b): "A Virxe do Cristal" in Curros Enríquez (1881a), 5-43.
- Curros Enríquez, M. (1881c): "As cartas" in Curros Enríquez (1881a), 99-101.
- Curros Enríquez, M. (1881d): "Cántiga" in Curros Enríquez (1881a), 77-78.
- Curros Enríquez, M. (1911a): *O Divino Sainete*, en M. Curros Enríquez: *Obras completas*. 2ª ed. Madrid: Librería de los suc. de Hernando, vol. 1, 223-293.
- Curros Enríquez, M. (1911b): "Saúdo" in Carré Aldao (1911), 349-351.
- Cuveiro, J. (1868): *El habla gallega*. Pontevedra: Antúnez y Compañía Editores. Púidose utilizar tamén a segunda edición, impresa en Barcelona: Establecimiento tipográfico de N. Ramírez y Cª, no ano 1876.
- Cuveiro Piñol, J. (1876): *Diccionario gallego*. Barcelona: Establecimiento tipográfico de N. Ramírez y Cª.
- Díaz, N. P. (1911): "A alborada" in Carré Aldao (1911), 289-291.
- Elices, C. (1911a): "¡Aínda te quero!" in Carré Aldao (1911), 297-298.
- Elices, C. (1911b): "As follas secas" in Carré Aldao (1911), 295-297.
- Fariña, D. A. (1862): "O meu ramallete" in *Album*, 226-227.

- Feijóo, Fr. B. J. (1901a): "Llanto de la flota, por una ninfa gallega" in *Areal* (1901), 83-86.
- Feijóo, Fr. B. J. (1901b): *Poesías*. Véxase *Areal* (1901).
- F[ernández] Alonso, B. (1884): "Antiguos acuerdos del Ayuntamiento de Orense" in A. Machado y Alvarez (dir.) (1884): *Biblioteca de las tradiciones populares españolas*. Vol. 4: *Folk-lore gallego*. Madrid: Librería de Fernando Fé, 114-116.
- Fernández Anciles, F. (1862): "Para min non hay consolo" in *Album*, 196.
- Fernández Anciles, F. (1886): "A noite da San Joan" in *Iglesia* (1886), vol. 1, 149-154.
- Fernández Magariños, M. (1862a): "A Reina en Santiago" in *Album*, 186-187.
- Fernández Magariños, M. (1862b): "Un orfo" in *Album*, 456-457.
- Fernández Neira, J.: *Proezas de Galicia*. Véxase Fernández Neira (1886).
- Fernández Neira, J. (1886): "Guerra da Independencia" in *Iglesia* (1886), vol. 1, 203-204.
- Flórez, Rmo. P. M. Fr. H. (1906): *España Sagrada. Theatro geográfico-histórico de la Iglesia de España*. Madrid: Fortanet, vol. XVIII. [Non é seguro que fose esta a edición manexada].
- Galicia Histórica. Revista bimestral*. 5 (marzo- abril de 1902), 289-304 [texto editado por J. Villaamil y Castro], 340-345 [texto editado por A. López Ferreiro].
- García Ferreiro, A. (1890): *Chorinas*. La Coruña: Andrés Martínez, Editor.
- García Ferreiro, A. (1891): *Leenda de gloria*. Orense: Imprenta La Popular.
- García Ferreiro, A. (1911a): "¡Ben te vin!" in Carré Aldao (1911), 364-365.
- García Ferreiro, A. (1911b): "¡Menten!" in Carré Aldao (1911), 365-366.
- García Mosquera, J. (1862): "A Real Familia en Santiago" in *Album*, 158-161. Pode seguir tamén *Iglesia* (1886), vol. 1, 155-159.
- Gil, J. M. (1862): "A cita" in *Album*, 136-137.
- Golpe, S.: "Sopa montañesa". Texto non localizado.
- Golpe, S. (1911): "Adios a Galicia" in Carré Aldao (1911), 250-251.
- Herrera y Garrido, F. (1913): *Sorrisas e bágoas*. Madrid: Imprenta Científica y Artística de Alrededor del Mundo.
- Iglesia, A. de la (1886): *El idioma gallego. Su antigüedad y vida*. La Coruña: La-torre y Martínez, Editores, vols. 1 e 2⁴⁶.
- Iglesia, M. M. de la: Papeletas, enviadas polo autor Real Academia Galega para a elaboración do DRAG.
- Lago González, M. (1911): "Alborada" in Carré Aldao (1911), 282-283.

⁴⁶ Do vol. 2 só se aproveitaron dous textos: as inscricións sepulcrais da p. 1.1 e da p. 1.2, en *Iglesia* (1886), pp. 37 e 30.

- Lamas Carvajal, V.: *Espiñas, follas e frores*. Edición non localizada.
- L[amas] Carvajal, V. (1875a): *Dez cartas escritas pr'os gallegos*. Orense: Ramos, Editor. O texto aproveitado desta obra atribúese erroneamente a Curras Enríquez no DRAG (véxase p. 286.2).
- Lamas Carvajal, V. (1875b): *Espiñas, follas e frores*. Colección de versíños gallegos. Orense: José M. Ramos, Editor.
- L[amas] Carvajal, V. (1909a): *A musa d'as aldeas*. Orense: Imprenta de El Eco, cuarta edición.
- L[amas] Carvajal, V. (1909b): "¡Ey, boy, ey!" in L[amas] Carvajal (1909a), 5-11.
- L[amas] Carvajal, V. (1909c): "O gaiteiro" in L[amas] Carvajal (1909a), 125-29.
- Lamas Carvajal, V. (1911): "O falar das fadas" in Carré Aldao (1911), 378-379.
- Leiras Pulpeiro, M.: *Vocabulario*. Manuscrito conservado na Real Academia Galega.
- Leiras Pulpeiro, M. (1911a): *Cantares Gallegos*. Mondoñedo: Tip. H. Mancebo.
- Leiras Pulpeiro, M. (1911b): "E non soñen" in Carré Aldao (1911), 286-289.
- López de la Vega, J. (1862): "Coitadiña" in *Album*, 444.
- López Ferreiro, A. (1895a): *A tecedeira de Bonaval. Episodio da Hestorea de Compostela no século XVI*. A Cruña: Andrés Martínez, Editor.
- López Ferreiro, A. (1895b): *Fueros municipales de Santiago y de su tierra*. Santiago: Imp. y Enc. del Seminario C. Central, 2 vols.
- López Ferreiro, A. (1895c): *O castelo de Pambre*. Seguiuse a edición por entregas de *El Pensamiento Gallego*, que non demos localizado.
- López Ferreiro, A. (1896): *Galicia en el último tercio del siglo XV*. La Coruña: Andrés Martínez, Editor, segunda edic., vol. 1.
- López Ferreiro, A. (dir.) (1901): *Colección Diplomática de Galicia Histórica*. Santiago: Tipografía Galaica.
- López Ferreiro, A. (1903-1909): *Historia de la Santa A. M. Iglesia de Santiago de Compostela*. Santiago: Imp. y Enc. del Seminario Conciliar Central, vols. VI (1903), VII (1904), VIII (1905) e XI (1909).
- López Muñiz, J. (1862): "A nosa paisaniña a señora Josefa M. de E. nos seus días. Romance en fala gallega" in *Album*, 171-176.
- López Seoane, V. (1861): *Fauna mastológica de Galicia ó Historia natural de los Mamíferos de este antiguo reino, aplicada la Medicina, la Agricultura, la Industria, las Artes y al Comercio*. Santiago: Imprenta de Manuel Mirás.
- Losada, B. (1878): *Poesías*. Coruña: Imprenta de D. Domingo Puga.
- Losada, B. (1886): *Soazes d'un vello*. La Coruña: Latorre y Martínez, Editores.
- Lugrís Freire, M. (1906): *Esclavitud*. A Cruña: Librería Rexional d'Eugenio Carré.
- Lugrís Freire, M. (1911): "Noitebras" in Carré Aldao (1911), 385-386.

- Martelo Paumán, E. (1885): *Os afillados do demo*. Coruña: Establecemento tipográfico de J. Puga.
- Martelo Paumán, E. (1894): *Líricas gallegas*. La Coruña: Imp. de Viuda de Ferrer e Hijo.
- Martínez Salazar, A. (ed.) (1900): *Crónica Troyana. Códice gallego del siglo XIV de la Biblioteca Nacional de Madrid*. La Coruña: Imprenta de la Casa de Misericordia, 2 vols.
- Martínez Salazar, A. (1911): *Documentos gallegos de los siglos XIII al XVI*. La Coruña: Imp. de la Casa de Misericordia.
- Martínez Sueiro, M. (1912): *Fueros municipales de Orense*. Orense: Imprenta, Encuadernación y Papelería La Popular.
- Miguéns Parrado, A. (1911): "¡Ei...!" in Carré Aldao (1911), 216-218.
- Murguía, M.: Papeletas, doadas pola autor á RAG para a elaboración do DRAG.
- Murguía, M. (1888): *Galicia*. Col. "España. Sus monumentos y artes su naturaleza é historia". Barcelona: Establecemento Tipográfico-Editorial de Daniel Cortezo y C^a.
- Murguía, M. (1911): "En el Album de Elina Avendaño" in Carré Aldao (1911), 260.
- Muruais, A. (1886): "O bautizo" in Iglesia (1886), vol. 1, 53-57.
- Muruais, A. (1911): "Unha de paus" in Carré Aldao (1911), 299-301.
- Noriega Varela, A. (1904): Montañesas. Luarca: Impr. de Ramiro P. del Río.
- Noriega Varela, A. (1911): "[Loas que che brindo son]" in Carré Aldao (1911), 413-415.
- Núñez Gonzalez, M. (1895): *Salayos*. Madrid: Imprenta de Enrique Fernández-de-Rojas.
- Pardo de Andrade, M. (1911): "Os rogos dun gallego" in Carré Aldao (1911), 169.
- Pardo Domínguez, M. (1911): "Coitas" in Carré Aldao (1911), 264.
- Payzal, B. V.: *Vocabulario gallego-castellano*. Manuscrito conservado na Real Academia Galega.
- Pereira, A. J. (1891): *Cousas d'a aldea*. La Coruña: Andrés Martínez, Editor.
- Pérez Ballesteros, J.: *Versos en gallego*. Véxase Pérez Ballesteros (1878).
- Pérez Ballesteros, J.: *Versos gallegos*. Véxase Pérez Ballesteros (1878).
- Pérez Ballesteros, J. (1878): *Versos en dialecto gallego y correspondencia castellana de sus principales voces*. Madrid: P. Calleja y Compañía, Editores.
- Pérez Ballesteros, J. (1886): *Cancionero popular gallego y en particular de la provincia de La Coruña*. Madrid: Est. Tip. de Ricardo Fé.
- Pérez Ballesteros, J. (1888): *Foguetes*. A Cruña: Andrés Martínez, Editor.
- Pérez Placer, H. (1901): *Veira do lar*. Santiago: Jos Gali Camps.

- Pidal, P. J. (1851): *El Cancionero de Juan Alfonso de Baena (siglo XV)*. Madrid: Imprenta de La Publicidad.
- Pintos, J. M.: *Breve diccionario gallego*. Manuscrito conservado na Real Academia Galega.
- Pintos, J. M. (1862a): "A nai do achadizo" in *Album*, 398-400.
- Pintos, J. M. (1862b): "A Pontevedra" in *Album*, 461-463.
- Pintos, J. M. (1862c): "Cristus" in *Album*, 290-293.
- Pintos, J. M. (1862d): "O achadizo" in *Album*, 391-392.
- Pintos, J. M. (1862e): "O gaiteiro" in *Album*, 467-470.
- Pintos, J. M. (1862f): "Os birbirichiños e os birbiricheiros" in *Album*, 127-130.
- Pintos, J. M. (1886): "Os nenos" in *Iglesia* (1886), vol. 1, 223-226.
- Pintos, J. M. (1911): "A Galicia" in *Carré Aldao* (1911), 423-424.
- Pondal, E.: "Maruxiña". Texto non localizado.
- Pondal, E.: Papeletas, enviadas pola autor á Real Academia Galega para a elaboración do DRAG.
- Pondal, E. (1886): "[Rio Langüelle, rio Langüelle]" in *Pondal* (1886), 53-54. Aparece na p. 345.3 do DRAG.
- Pondal, E. (1886): *Queixumes d'os pinos*. La Coruña: Latorre y Martínez, Editores.
- Pondal, E. (1895): *A campana d'Anllóns*. La Coruña: Imprenta y librería de Carré.
- Pondal, E. (1906): "[Já chegarán os días]" in *BRAG* 6-7 (20-XI-1906), 135. Aparece nas pp. 299.2, 302.3 e 345.3 do DRAG.
- Puente y Brañas, R. (1862): "O gaiteiro d'a Coruña ós vencedores d'Africa" in *Album*, 168-170. Tamén se puido utilizar: *Iglesia* (1886), vol. 1, 133-138.
- Relación (1603): *Relación de causas de la Inquisición de Santiago*. [Cítase para autorizar ARCABUZO (212.2), probablemente a través do material doado por Murguía].
- Rey Soto, A. (1911): "O mosteiro de San Esteban de Ribas de Sil" in *Carré Aldao* (1911), 429-433.
- Rodríguez, F. J. (1863): *Diccionario gallego-castellano*. Coruña: Imp. del Hospicio Provincial.
- Romero Blanco, F. (1880): "Mariquiña e eu" in *Revista de Galicia* 16 (25-VIII-1880), 253-254.
- Saco Arce, J. A. (1886): "Arrepentimento" in *Iglesia* (1886), vol. 1, 111-113.
- Saco Arce, J. A. (1911): "O Miniño do Ceo" in *Carré Aldao* (1911), 439-441.
- Santiago Somoza, A. (1862a): "A memoria do inspirado autor do Desconsolo" in *Album*, 445. Pode seguir tamén *Iglesia* (1886), vol. 1, 147.

- Santiago Somoza, A. (1862b): "O amor de Minga" in *Album*, 420.
- Santiago Somoza, A. (1862c): "O vello chusqueiro" in *Album*, 192.
- Sarmiento, Fr. M.: *Colección de muchas palabras, voces y frases gallegas*. Utilizouse unha copia feita doutra conservada na Comisión Provincial de Monumentos Históricos y Artísticos de Pontevedra (¿a que hoxe se garda no Museo de Pontevedra co número de rexistro 7634?).
- Sobreira, Fr. J.: *Carta(s) a J. Comide*. Non localizámo-la fonte para os textos das pp. 91.1, 103.2, 106.1 e 283.1-2.
- Sobreira, Fr. J.: *Papeletas de un diccionario gallego*. Utilizouse unha copia das orixinais conservadas na Real Academia de la Historia.
- Sobreira, Fr. J. (1790): *Carta a C. Gómez de Ortega*. Datada en Santiago o 30-IV-1790 (299.1-2).
- Sobreira, Fr. J. (1793): *Carta a J. Comide*. Datada en Santiago o 9-I-1793 (429.2).
- Sobreira, Fr. J. (1798): *Carta a J. Comide*. Datada en Santo Estevo de Ribas de Sil o 25-VII-1798 (108.3).
- Testamento (1539): *Testamento de Aldonza de Lañas, otorgado el 22 de Enero de 1539 ante el notario de Santiago Macías Vázquez*. Texto non localizado (¿documento conservado na Real Academia Galega?).
- Torrado, J. A.: "A la memoria de Fonseca". Véxase Torrado (1886).
- Torrado, J. A.: "Fiestas Minervales a la memoria de Fonseca". Véxase Torrado (1886).
- Torrado, J. A. (1886): "Romance" in *Iglesia* (1886), 223-226.
- Turnes, V. de (1862a): "A inauguración do Liceo Artístico e Literario da Cruña" in *Album*, 366-368.
- Turnes, V. de (1862b): "Diálogo entre Silvestre Cajarabilla e Domingo Magariños, labradores e veciños nas suas respetivas parroquias" in *Album*, 265-269.
- Turnes, V. de (1862c): "Diego e Cristobo" in *Album*, 124-125. Tamén se puido utilizar *Iglesia* (1886), vol. 1, 179-181.
- Vaamonde, F. (1901): *Mágoas*. Lugo: Tip. de Juan A. Menéndez.
- Vaamonde, F. (1911): "Chuco e Cidrán" in *Carré Aldao* (1911), 446-449.
- Vaamonde Lores, C. (1909): *Ferrol y Puente deume. Escrituras referentes propiedades adquiridas por el monasterio de Sobrado en dichos partidos durante los siglos XII, XIII y XIV*. Coruña: Tipografía y papelería de García Ybarrá.
- Vaamonde Lores, C. (1917): *Gómez Pérez das Mariñas y sus descendientes*. Coruña: Litografía é Imprenta Roel.
- Valladares, A. (1911): "A pobre orfía" in *Carré Aldao* (1911), 301-303.
- Valladares, M. (1862a): "A. ***" in *Album*, 325-327.

- Valladares, M. (1862b): "A fonte do Pico Sagro" in *Album*, 272-273.
- Valladares, M. (1862c): "A miña aldea" in *Album*, 147.
- Valladares, M. (1862d): "Suidades" in *Album*, 299-300.
- Valladares, M. (1884): *Diccionario gallego-castellano*. Santiago: Imprenta del Seminario Conciliar Central.
- Vasconcellos, C. Michaëlis de (1904): *Cancioneiro da Ajuda. Edição critica e comentada*. Halle: Max Niemeyer, vol. 1 ("Texto, com resumos em alemão, notas e eschemas metricos").
- Vázquez Queipo, A. G. (1911): "A cruz" in Carré Aldao (1911), 271-272.
- Vicetto, B. (1866): *El último Roadé*. Santander: Imprenta de La Abeja Montañesa, ¿sétima edición? Púidose utilizar calquera das oito edicións publicadas entre 1857 e 1867 (a primeira de 1857).
- Villa-Amil y Castro, J. (1904): *Iglesias gallegas de la Edad Media*. Madrid: Imprenta de San Francisco de Sales.
- Zernadas y Castro, D. A. (1862): "A Excma. Sra. Marquesa de Camarasa" in *Album*, 307-309.

Bibliografía

- Alonso Montero, X. (1988): "Prehistoria da Academia Galega. A procura da norma culta de 1875 a 1905", *Grial* 99, 8-18.
- A Nosa Terra* (1916): "O Dizonario Gallego" in *A Nosa Terra* 2 (24-II-1916), 2.
- A Nosa Terra* (1924): "O Diccionario da Real Academia Gallega" in *A Nosa Terra* 205 (1-X-1924), 8.
- A Nosa Terra* (1925a): "En col da R. Academia Galega" in *A Nosa Terra* 210 (1-III-1925), 2.
- A Nosa Terra* (1925b): "O Diccionario da Real Academia Gallega" in *A Nosa Terra* 211 (1-IV-1925), 12.
- A Nosa Terra* (1926): "Diccionario Gallego Castellano" in *A Nosa Terra* 221 (1-II-1926), 12.
- BRAG (1906-1929): Real Academia Galega: "Sección oficial", *Boletín de la Real Academia Gallega* 1-18 (1906-1929).
- Carballo Calero, R. (1981): *Historia da literatura galega contemporánea*. Vigo: Galaxia, terceira edición.
- Carré Aldao, E. (1911): *Literatura gallega*. Barcelona: Maucci.
- Cintra, L. F. Lindley (1973): "Introdução" in *Cancioneiro* (1973): *Cancioneiro português da Biblioteca Vaticana*. Lisboa: Instituto de Alta Cultura, VII-XVIII.

- Couceiro, J. L. (1993): "Nuno Treez" in G. Lanciani e G. Tavani (coord.) (1993): *Dicionário da literatura medieval galega e portuguesa*. Lisboa: Caminho, 484-485.
- González Beramendi, J. (1974): "Murguía" in *Gran Enciclopedia Gallega*. Santiago-Gijón: Silverio Cañada, vol. 22, 44-49.
- Lázaro Carreter, F. (1972): *Crónica del Diccionario de Autoridades (1713-1740). Discurso leído el día 11 de junio de 1972, en el acto de su recepción, por el Excmo. Sr. Don Fernando Lázaro Carreter y contestación del Excmo. Sr. Don Rafael Lapesa Melgar*. Madrid: Real Academia Española.
- López Peláez, A. (1895): *El gran gallego* (Fr. Martín Sarmiento). La Coruña: Andrés Martínez, Editor.
- Lorenzo, R. (1986): "A lingua literaria na época de Rosalía" in *Actas do Congreso Internacional de estudos sobre Rosalía de Castro e o seu tempo*. Santiago: Universidade, tomo III, 7-41.
- Martínez Salazar, A. (1903): "Por la lengua gallega", *Galicia Histórica* 12, 808-810.
- Monteagudo, H. (1999): *Historia social da lingua galega*. Vigo: Galaxia.
- Murguía, M. (1905): *Los trovadores gallegos*. La Coruña: Imprenta y Fotografo de Ferrer.
- Murguía, M. (1976): "A D. Juan Valera" in V. Risco: *Manuel Murguía*. Vigo: Galaxia, 178-189.
- Pensado, J. L. (1976): *Contribución a la crítica de la lexicografía gallega. I. El Diccionario gallego-castellano de F. J. Rodríguez y su repercusión en la lexicografía gallega*. Salamanca: Universidad.
- Pensado, J. L. (1979): "Introducción" in Fr. Juan Sobreira: *Papeletas de un diccionario gallego*. Edición y Estudio Crítico por J. L. Pensado. Orense: Instituto de Estudios Orensanos «Padre Feijoo», pp. XI-XXXIV.
- Pensado, J. L. (1983): "Estudio preliminar" in J. L. Pensado e X. L. Axeitos (1983): *Cartas del Padre Sobreira a Gómez de Ortega y Comide*. Sada: Edición do Castro, 5-73.
- Pensado, J. L. (1985): "Realidad y fantasía en torno a nuestros primeros diccionarios" in *El gallego, Galicia y los gallegos a través de los tiempos*. (Ensayos). La Coruña: La Voz de Galicia, 11-13.
- Real Academia Gallega (1913-1928): *Diccionario gallego-castellano (A-CATIVO)*. Coruña: RAG.
- Regueira Fernández, X. L. (coord.) (1996): *Guía bibliográfica de lingüística galega*. Vigo: Xerais.
- Revista Gallega* (1906): "Academia Gallega", *Revista Gallega* 564 (6-I-1906), 1.

- Saco y Arce, J. A. (1987): "Introducción" in *Literatura popular de Galicia*. Vigo: Servicio de Publicacións da Deputación Provincial de Ourense, 33-49.
- Santamarina, A. (1974): "Diccionarios" in *Gran Enciclopedia Gallega*. Santiago-Gijón: Silverio Cañada, vol. 9, 90-92.
- Seoane Sánchez, I. (1999): "O primeiro diccionario da Real Academia Galega", *Cadernos de Lingua* 19, 65-84.

O ESTATUS DO GALEGO NA BIBLIOGRAFÍA LINGÜÍSTICA ESCRITA EN INGLÉS*

XOSÉ RAMÓN VARELA PÉREZ
Universitat Pompeu Fabra

1. *Introducción*

O obxectivo deste traballo é avaliar unha parte substancial das referencias feitas recentemente ó galego en estudos lingüísticos realizados fóra de Galicia: a historia da lingua, o seu status como lingua diferenciada e a súa situación sociolingüística actual. Dentro da enorme cantidade posible de estudos onde poderíamos atopar referencias ó galego, decidiuse restrinxir a escolla seguindo dous criterios. En primeiro lugar, tivéronse en conta principalmente obras de consulta e de carácter divulgativo (manuais, enciclopedias, altas lingüísticos, etc.), polo que se desbotaron artigos publicados en revistas e actas de congresos. En segundo lugar, a escolla reduciuse a traballos redactados en inglés, publicados maioritariamente por autores de orixe anglosaxona, debido á enorme difusión e influencia que da que dispón esta lingua nos traballos lingüísticos a nivel internacional. Con estes dous criterios pretendeuse calibrar a repercusión que ten na actualidade a nosa lingua en obras amplamente manexadas polos estudosos das linguas romances, estudantes universitarios e os lectores non especialistas. Neste sentido, o presente traballo complementa a visión de Fernández Rei (1988, 1993, 1996) sobre as posicións que unha parte da romanística, principalmente a feita no sur de Europa e en Alemaña, mantén sobre a posición do galego como lingua románica autónoma e independente do portugués.

* Unha versión previa deste traballo foi presentada no I Congreso Internacional "A lingua galega: historia e actualidade", organizado polo Instituto da Lingua Galega, que se celebrou en Santiago de Compostela en setembro de 1996.

Farase aquí, polo tanto, un percorrido cronolóxico por catro tipos de traballos: (1) enciclopedias de lingüística e dicionarios enciclopédicos de uso común; (2) manuais de lingüística comparada, que estudian a historia e evolución das linguas romances dende o latín ata os nosos días; (3) a bibliografía internacional máis recente sobre linguas minorizadas en Europa e as situacións de bilingüismo; (4) clasificacións tipolóxicas das linguas do mundo atlas lingüísticos.

A ausencia dunha caracterización axeitada do galego, que é xeral en case toda a historia da romanística, foi constatada en maior ou menor medida por autores galegos como Fernández Rei (1988, 1991, 1996), Monteagudo (1990) e Regueira Fernández (1991, 1996). En xeral, todos os romanistas apuntan a existencia dunha fase medieval galego-portuguesa de amplo cultivo literario e prestixio cultural. Pero á hora de describir a posterior evolución do galego como sistema independente, ou ben silencian esa evolución, ou ben sitúan a nosa lingua coma un dialecto máis dentro do sistema da lingua portuguesa. Algúns afirman que se trata dun dialecto do español, ou mesmo dun *patois* fortemente dialectalizado.

Como moi ben sinala Fernández Rei, a romanística practicamente ignorou a existencia do galego, "considerado na maioría dos casos un dialecto máis do portugués, aínda que falado en territorio español" (Fernández Rei 1996: 16). Nos diferentes manuais de lingüística románica e introduccións a esta disciplina é aínda habitual botar en falta unha mínima caracterización da lingua galega, o que é en parte explicable pola carencia de traballos científicos sobre o galego ata tempos ben recentes. Fronte a esta situación do pasado, dende finais da década dos sesenta e principios dos setenta, e debido ó estudio científico do galego na Universidade de Santiago de Compostela, a nosa lingua deixa de ser un *dialecto* ignorado, para ir pouco a pouco ocupando un espacio entre as demais linguas románicas modernas (Fernández Rei 1996: 17).

Cómpre sinalar, con todo, que aínda na actualidade os estudos lingüísticos que se realizan sobre o galego a nivel internacional estanlle a prestar moi pouca atención a: (1) o estudio do sistema lingüístico do galego, é dicir, a aspectos concretos da fonoloxía, fonética, sintaxe, etc., da nosa lingua; (2) a situación actual do galego entre as outras linguas romances.

No primeiro caso, hai que apuntar que as comparacións co catalán e o euskera son inevitables. A lingua catalana conta, dende os anos setenta, con gramáticas descritivas publicadas en inglés e dispoñibles para toda a comunidade de estudiosos dese idioma. As referencias a estruturas sintácticas do catalán son constantes, por poñer un

exemplo, nas publicacións internacionais encadradas no paradigma da lingüística xenerativa. O euskera, por outra banda, dispón tamén da atención que lle prestan os abondosos estudos de tipoloxía lingüística, centrados en fenómenos como ergatividade, inexistentes nas demais linguas europeas. Pola contra, no caso do galego abunda con botar unha ollada á base de datos de lingüística dispoñible en CD-ROM da *Modern Language Association (MLA)* para constatar a escasa contribución da lingüística internacional polo estudio do sistema sincrónico da nosa lingua, aínda que si se aprecia un grande interese por parte de moitos filólogos alemáns por cuestións de lingua e a literatura medievais. Sen embargo, é sintomático que a propia base de datos da MLA, utilizada como fonte bibliográfica por moitos lingüistas de todo o mundo, encadre as entradas bibliográficas que teñen a nosa lingua como obxecto de estudio como pertencentes a un "Portuguese-language; Galician-Portuguese-dialect". Este estado de cousas axuda a perpetuar, na conciencia de moitos investigadores, que o galego é un dialecto máis do portugués.

En canto ó segundo ámbito anteriormente mencionado, o descoñecemento que aínda hoxe subsiste respecto ó galego, cabería explicalo en boa medida se temos en conta que a maioría dos romanistas non galegos non fixeron traballo de campo sobre a nosa lingua. A día de hoxe moitos investigadores e divulgadores da lingüística descoñecen o traballo que se fixo nos últimos vinte anos en relación co proceso de planificación de corpus e do status do galego, así coma o seu novo marco legal en Galicia. Por outra banda, á hora de caracterizar o galego como lingua de seu ou como dialecto do portugués, moitos autores non teñen en conta o novo marco teórico que abren os traballos de Heinz Kloss e Žarko Muljačić (Muljačić 1986: 57-58), baseado principalmente en criterios socioculturais. Para estes investigadores o termo *lingua* designa unha unidade lingüística obxecto de *elaboración* sociocultural, definida por unha serie de actuacións: cultivo literario, posesión dunha forma escrita máis ou menos constante, emprego na comunicación formal, recoñecemento institucional, determinación polos falantes mesmos do carácter distintivo da súa lingua.

Como ben sinala Fernández Rei ocorre a miúdo que cando clasifican as linguas neolatinas, moitos autores semellan seguir o camiño marcado pola *auctoritas* de Wilhelm Meyer-Lübke, o romanista alemán de principios de século, e dos seus seguidores, que negaban o estatuto de lingua do catalán, e encadraban o galego nos dialectos do portugués, á altura do portugués do norte, o portugués do sur, o azorés, o madeirés e o mirandés (Fernández Rei 1991: 36). Como se

verá logo, o peso desta tradición chega ata os nosos días na obra de estudiosos da Romanía como Posner, Elcock, Harris e Vincent, etc.

Outro motivo que pode explicar esta falta de información vén dado pola inexistencia, ata hai ben pouco, de estudos de galego nas universidades europeas. Por outra banda, tamén cumpriría sinalar o feito de que os lingüistas galegos do pasado non puideron ou non souberon dar a coñecer amplamente os seus descubrimentos con respecto ó galego no ámbito internacional da lingüística e a filoloxía (Monteagudo 1990: 296).

Galicia foi de sempre unha entidade marxinada xeográfica, política e culturalmente. Isto tamén afectou á consideración da nosa lingua dentro do estado español e fóra del, onde permaneceu ignorada. Aínda hoxe, moitos dos lingüistas dedicados a estudos de xeografía lingüística, por exemplo, préstanlle sistematicamente unha maior atención ás chamadas linguas oficiais dos distintos estados (italiano, francés, portugués, etc), ou ben tratan máis polo miúdo aquelas linguas que, aínda que non oficiais ata moi recentemente, gozaban dun certo prestixio ó ser empregadas en comunidades activamente defensoras da súa lingua e cultura, cun importante peso económico e que amosan dun certo prestixio literario e cultural en Europa (pénsese singularmente no caso do catalán e o euskera).

A partir dos anos setenta, xorden unha serie de movementos de reivindicación cultural e política nas nacións sen estado. Estes movementos espertan o interese de moitos investigadores sobre as chamadas linguas minoritarias ou minorizadas (*minority languages*). Prodúcese un redescubrimento de novos espazos culturais e lingüísticos na Europa comunitaria e fóra de ela, tras a desaparición da URSS. O galego, por estas datas, pasa por unha etapa de redefinición do seu status e do seu corpus lingüístico. O noso idioma convértese en lingua oficial no territorio da nosa comunidade autónoma. O corpus estandarízase a partir de 1982 coas *Normas Ortográficas e Morfolóxicas do Idioma Galego*, propostas pola Real Academia Galega e o Instituto da Lingua Galega, e adoptadas despois como oficiais polo goberno galego, paso previo cara a unha verdadeira planificación do status. O galego ensínase xa na escola e na universidade galega, mesmo en universidades europeas e americanas. A máis disto, dende un punto de vista social e cultural, vai medrando entre os falantes, aínda que de forma moi lenta e pausada, un novo sentimento de que Galicia conta cunha cultura propia e cunha lingua de seu, cunha importante tradición literaria dende o Rexurdimento, que fai que a nosa lingua sexa apta para calquera tipo de comunicación e escrita. En resumo, conséntase o sentimento xeneralizado de que o galego é unha lingua por

elaboración e distanciamento, diferenciada do portugués (Santamarina 1995).

Poderíase pensar que co novo estado de cousas prestaríase unha meirande atención ó fenómeno do galego, mais boa parte da bibliografía consultada segue a empregar criterios exclusivamente lingüísticos á hora de clasificar as linguas romances, ou simplemente se repite o dito por outros autores anteriores. E deste xeito aínda hoxe se poden atopar en moitas publicacións as mesmas ideas recibidas, que seguen a dar as costas á realidade actual sobre a nosa lingua. Moi a miúdo na bibliografía o galego, independentemente de que sexa cualificado como lingua ou dialecto, recibe moi pouca atención, cuantificada no escaso número de páxinas e referencias que se lle dedican. Ás veces os datos que dan son confusos, como por exemplo cando se menciona o número de falantes da nosa lingua, que segundo uns e outros autores oscila entre os dous millóns e os tres millóns (¿habituais?, ¿potenciais?).

Nesta liña de case total ignorancia sobre a historia e actualidade da lingua galega, tamén se dá o fenómeno curioso de que moitos autores vacilen á hora de se referir ó nome da nosa lingua en inglés: ás veces refírense a ela co correcto "Galician", mentres outras co substantivo emprastado do español "Gallego" ou co adxectivo "Gallegan" ou "Galegan". Esta confusión no nome que se lle ha de aplicar á nosa lingua tamén se dá ás veces noutras linguas: pénsese por exemplo na alternancia en italiano entre "Gallego" e "Galiziano".

Tras esta introducción xeral ós estudos sobre a nosa lingua feitos por autores internacionais, cómpre deterse con máis atención en cada un dos tipos de traballo mencionados con anterioridade.

2. Dicionarios enciclopédicos xerais e enciclopedias de lingüística

No eido das grandes enciclopedias de lingüística e dicionarios enciclopédicos, vemos por exemplo que mentres na edición de 1933 do *Oxford English Dictionary* non se atopa ningunha entrada para o galego, nunha versión reducida deste dicionario e máis actualizada, a editada por Brown (1993), fálase dunha lingua galega, emparentada co portugués, termo o de "Galician" xa existente na época do inglés medio tardío. Por outra banda, a prestixiosa *Encyclopaedia Britannica*, editada por Robert McHenry, amosa certa inconsistencia á hora de caracterizar e clasificar o galego. Así, na parte de dicionario propiamente dito da enciclopedia fálase dun "Galician dialect" nas entradas correspondente a "Galician" e mais a "Portuguese language" (volu-

mes 5 e 9 respectivamente). O galego é clasificado como "Portuguese dialect spoken in northwest Spain, often incorrectly considered a dialect of Spanish" (McHenry 1993, vol. 5: 85). Tamén se fai unha afirmación ben discutible: "Most of the region's writers of the 20th century have written in Castilian" (McHenry 1993, vol. 5: 85). Pola contra, na parte temática da enciclopedia, no volume 28, no capítulo dedicado a España, fálase de catro linguas que teñen status oficial no estado español: castelán, catalán, euskera e galego. Novamente o autor desta parte da enciclopedia dubida entre referirse á nosa lingua como "Gallego" ou "Galician", é dicir, toma prestado do español o termo para se referir ó galego. Nun volume anterior, o volume 22, na sección que trata a distribución das linguas romances en Europa fálase das linguas oficiais con estado, que teñen "lesser political or literary significance, or both", e que son os dialectos occitano e retorrománico, o catalán, e o sardo (McHenry 1993, vol. 22: 620). Logo afirmase: "The dialect of the northwest (Galician or Gallego) is properly a Portuguese dialect...". Pódese ver que, dependendo do autor de cada unha das partes da enciclopedia, temos unha ou outra caracterización do galego.

Polo que atinxe ás enciclopedias de lingüística de carácter xeral, publicacións moi difundidas en todos os centros de estudos universitarios, atopámonos cun caso flagrante de imprecisión e inadecuada clasificación da nosa lingua en dúas obras de divulgación lingüística de David Crystal. Na súa enciclopedia de lingüística do ano 1987 pódense atopar un mapa de linguas minoritarias en Europa -que tamén se pode atopar no volume de Williams (1991: 14)- no que as fronteiras lingüísticas do galego están asombrosamente mal trazadas, e ó pé do cal atopámonos con "the Galician dialect, closely related to Portuguese..." (Crystal 1987: 37), mentres recoñece a existencia do euskera e do catalán. Cómpre sinalar, con todo, que tanto estes erros como algúns outros máis (e algunhas omisións) foron corrixidos por Crystal nunha segunda edición da súa enciclopedia (de 1997) despois das suxestións que lle fixo quen redacta estas liñas a finais de 1994. Non é sorprendente, polo tanto, que no seu *An Encyclopedic Dictionary of Language and Linguistics* (Crystal 1994) tampouco se recoñeza o galego:

Galician, spoken by c. 3 million people in north-west Spain, is a dialect of Portuguese, and there is a dialect continuum with Spanish in the border areas, with several varieties of the two languages being mutually intelligible (Crystal 1994: 308)

Na entrada que se lle dedica ás linguas romances na *International Encyclopedia of Linguistics*, Fleischman (1992: 339) encadra o galego e o portugués dentro do grupo das linguas ibero-romances do leste, aínda que máis adiante emprega o termo de "galego" para se referir tanto á lingua galega como á variedade norte de portugués "also spoken in Portugal", o que pode levar moitos lectores e lectoras á confusión. Por outra banda, ningunha información proporciona sobre o galego a enciclopedia de lingüística en dez volumes editada por Asher (1993), o que resulta sorprendente se temos en conta que esta magna publicación ofrece información moi detallada e completa sobre os máis diversos temas lingüísticos.

Unha obra xeral máis recente é o dicionario enciclopédico da linguaxe e a lingüística de Bussmann (1996), en orixe escrito en alemán pero traducido ó inglés. Neste dicionario, dun só volume, e que trata con especial énfase temas de tipoloxía lingüística e lingüística comparada, vemos novamente que non existe unha entrada específica para o galego. Só na correspondente ó portugués podemos ler o seguinte: "Historically Portuguese derives from Galician Portuguese in northern Portugal and what is now Spanish Galicia (Gallego)" (Bussmann 1996: 372).

Para rematar esta sección temos o dicionario de termos lingüísticos de Matthews (1997), que cobre as principais familias lingüísticas e linguas do mundo. Ó contrario de que acontece co dicionario de Crystal e outros aquí mencionados, atoparemos unha entrada independente para o galego, lingua que se define como "Romance, closely related to Portuguese; an official regional language in north-west Spain" (Matthews 1997: 141).

3. *Manuais de lingüística románica*

Un tipo de traballos que teñen enorme difusión nas universidades e centros de investigación de todo o mundo son os manuais de lingüística comparada, compilados por distintos especialistas na Romanía. Neste tipo de publicacións faise unha evolución dende o latín ata as actuais linguas romances e sitúase a cada lingua en relación coas outras. Os autores destes manuais trazan a evolución do latín cara ó galego-portugués na idade media, lingua que sitúan en relación coas outras linguas ibero-romances que se están a formar na Península Ibérica. Sen embargo, hai que dicir que, polo xeral, moitos destes autores son moi imprecisos á hora de facer unha descrición axeitada da evolución posterior do galego-portugués medieval. Ás veces mesturan

criterios moi distintos para xustificar algunhas das clasificacións dadas, e outras veces non se ofrece ningún criterio posible para explicar as razóns da inclusión ou non dunha ou outra variedade entre as linguas diferenciadas.

Á hora de comentar a evolución lingüística do galego tras a independencia do reino de Portugal, Elcock apunta o seguinte: "Galician, in the meantime, degenerated to a patois status; it is still widely spoken and practised as a literary cult by local enthusiasts" (Elcock 1960: 428), afirmación esta última (mais non a primeira) ata certo punto correcta na época na que foi redactado o seu manual.

No manual de Posner do ano 1966 menciónase o status do galego ó comentar a distinción existente entre o concepto de lingua fronte ó de dialecto: "Sometimes the definition of a dialect's affiliations is very difficult; the Spanish dialect Galician, for instance, is obviously more akin to Portuguese than to Castilian" (Posner 1966: 246). Non queda nada claro a qué se refire aquí Posner co termo "Spanish dialect" referido ó galego. Xa nun manual máis recente desta mesma investigadora (Posner 1996), atopámonos doutra volta cunha posición moi ambigua, pois fronte ós numerosos exemplos tomados do galego para exemplificar fenómenos como a colocación dos pronomes enclíticos, o infinitivo persoal, as perífrases verbais, etc., insístease no seguinte:

On the basis of an illustrious medieval literary tradition, Galician (Gallego), the Iberian language of choice for lyric poetry, should be counted as an additional Romance language. However, the textbook stance is that it is the same language as Portuguese –or rather Galego-Portuguese, associated with north-western pre-Romanic Celtic population and post-Romance settlement by Swabians... (Posner 1996: 191)

Dende logo Posner non aclara cáles son as motivacións que a levan a que o "textbook stance" sexa o de recoñecer unha soa lingua, o galego-portugués. Do mesmo xeito tamén é moi vaga á hora de prognosticalle ó galego un futuro incerto cando afirma:

Post-Franco liberalization of language policy has allowed the Galician regional Xunta to encourage use and diffusion of the language, but opinion is still split on how far the sway of Castilian, as the language of the Spanish state, should be challenged (Posner 1996: 215).

Con todo, Posner é unha das poucas voces na bibliografía internacional que saca á luz os tirapuxas aínda existentes na actualidade

entre os actuais responsables da política normativizadora, que defenden un sistema lingüístico galego autónomo, e a minoría dos que queren reincorporalo ou satelizalo ó portugués: "Language activists, however, were split between those who advocated standardization along the lines of Portuguese, and those who preferred to go it alone" (Posner 1996: 215).

Outros manuais posteriores ó primeiro de Posner silencian a existencia do galego; tal é o caso de Agard (1967). O estudio de Hall do ano 1974 si fala, pola contra, de dous estándares lingüísticos ben diferenciados, o galego e o portugués (Hall 1974: 22-23). A obra posterior de Pei (1976) fala do galego como dunha variante da lingua portuguesa. Así mesmo, no libro de texto de Harris e Vincent (1988) a ausencia de información sobre a nosa lingua é case total. A clasificación que se achega na táboa de contidos do libro sobre as linguas romances é a seguinte: español, portugués, catalán, francés, occitano, italiano, sardo, retorrománico, romanés e os crioulos romances. Nada se di sobre o galego. Só no espacio dedicado ó portugués existe unha breve mención ó feito de que non se lle preste máis atención ó galego nesta obra: "Galician, from which Portuguese ultimately derives, is not given a systematic treatment here: standardisation has been long in coming, and the emerging standard emphasises the divergence between Galician and Portuguese" (Harris e Vincent 1988: 131).

4. Estudos de sociolingüística

O terceiro tipo de estudos que se van tratar aquí son os que se refiren, de xeito moi xeral, a temas de sociolingüística tales como o contacto entre linguas, o status das linguas minorizadas, as situacións de bilingüismo, etc. En gran medida, as noticias sobre o galego nestas publicacións son máis abondosas, aínda que nunca se chega ó grao de información que se ofrece sobre o euskera e o catalán. Unha obra pioneira neste sentido é a de Stephen, publicada no ano 1976, e que menciona o feito evidente naquelas datas do status non oficial da nosa lingua. Recoñécelle ó galego a valía da súa literatura, mencionado, entre outros, a poetas como Rosalía e os poemas galegos de García Lorca (Stephen 1976: 665-674).

A partir dos anos oitenta e noventa, co nacemento dunha nova orde política internacional e co impulso que se lle dá en Europa ó autonomismo, xorde un novo clima de interese polas linguas minorizadas europeas, que pasan a ser consideradas elementos clave nas

aspiracións autonomistas e independentistas de moitas comunidades. Este feito vese reflectido na maior atención que se lle presta ó galego, así como nun maior grao de coñecemento da realidade. Deste xeito, temos as referencias que fai o sociolingüista Ronald Wardraugh no seu libro *Languages in Competition* (Wardraugh 1987: 126-127). Este autor emite unha serie de xuízos sobre o presente e o futuro da nosa lingua que poden semellar pesimistas, pero que amosan, xa que logo, esa sinceridade e desapaixonamento que se ten ó ollar dende fóra os problemas cos que se enfronta a nosa lingua. Así, fronte a outras comunidades lingüísticas minoritarias en Europa

(...) the Galicians are one of the most dormant linguistic minorities in Europe today. The limited autonomy of the post-Franco years may prove to be largely irrelevant to the future of the language, which is not at all a promising one, unless some drastic change of attitude occurs in the region in which it is spoken (Wardraugh 1987: 127).

Para este investigador é evidente o perigo que supón defender o bilingüismo para Galicia ó afirmar sobre o caso galego: "The real issue is how bilingualism can be maintained when there are so many competing pressures and interests" (Wardraugh 1987: 126).

Así mesmo, froito deste recente interese polas minorías lingüísticas son as breves referencias ó galego que podemos atopar en Williams (1991), Horvath e Vaughan (1991), e Hofmann (1991). Fronte ós intelectuais occidentais dos anos sesenta, que relegaran o estudio das linguas sen estado ós dominios da historia e da literatura medieval, algúns destes autores céntranse na situación actual das linguas sen estado. Hofmann (1991: 171-172), por exemplo, describe o momento actual da nosa lingua no contexto da nova situación plurlingüística do estado español e os problemas que seguen a enturbar o normal desenvolvemento das linguas das comunidades autónomas.

Máis recente é a publicación do volume 5 de *Trends in Romance Linguistics and Philology*, editado por Posner e Green. Trátase dun volume centrado en diversas situacións de diglosia, bilingüismo e conflito lingüístico nas linguas romances, no que destaca o traballo publicado en inglés de Monteagudo e Santamarina (1993), verdadeiro exemplo a seguir para dar a coñecer a nivel internacional datos sobre a nosa lingua. Neste volume, a contribución de Posner (1993) incide nalgúns puntos que retomará máis polo miúdo en Posner (1996), mentres que Green (1993) sinala que para a meirande parte de romanistas existen sete linguas estandarizadas: portugués, español, francés, italiano, romanés, catalán e occitano. Estas linguas contan

cunha serie de criterios internos e externos para ser consideradas linguas de seu: 1) estar asociadas a un territorio no que son oficiais e simbolizan unha certa unidade territorial; 2) ser accesibles á poboación como linguas maternas ou linguas segundas; 3) estar dotadas dun corpus de textos escritos cun certo valor literario e cultural; 4) amosar un certo grao de normativización gracias ó traballo dos gramáticos; 5) ser recoñecidas externamente como linguas diferenciadas. Polo que respecta ó caso do galego, aínda recoñecendo a existencia dunha importante tradición literaria medieval

But Galician (...) despite acceding to the legal status of regional language in Spain, and despite the great strides its advocates have taken in both corpus and status planning, has yet to achieve significant international recognition (Green 1993: 9)

Esta afirmación coincide basicamente coas conclusións ás que se ha chegar no presente artigo: a escasa consideración que ten o status do galego como lingua propia para gran parte da romanística. Outra cousa é, sen embargo, afirmar que o galego non é unha lingua diferenciada simplemente pola opinión dun maior ou menor número de lingüistas. Green non parece ter en conta outros factores internos, como a estimación que poidan ter os falantes de galego de estar a empregar un código lingüístico ben diferente do doutras linguas veciñas, así como a crecente toma de conciencia en moitos falantes das ideas prescristivistas que lles amosan o que é correcto en galego fronte o que non o é.

5. Publicacións de tipoloxía lingüística e atlas lingüísticos

Neste apartado farase un comentario das noticias que sobre o galego ofrecen todas aquelas publicacións que tratan da distribución xenética e tipolóxica das linguas do mundo, e que en moitos casos nos ofrecen referencias ó status político, social e cultural de cada unha das linguas, número de falantes, etc. Aínda que a partir dos anos setenta e oitenta houbo unha extraordinaria proliferación deste tipo de traballos, é evidente que a falta de investigación de campo adecuada sobre linguas individuais que amosan moitos destes traballos levou en moitos casos a aceptar sen crítica como válidos datos achegados por estudosos precedentes.

Un dos primeiros estudos de importancia é o de Voegelin (1977). Este autor recoñece as dificultades que presenta a tradicional

distinción entre lingua e dialecto, na que deben intervir tanto factores de índole lingüística como étnicas, é dicir, sociolingüísticas (Voegelin 1977: 4). Sen embargo, á hora de encadrar o galego na Romania, faino dentro das variedades do portugués. Deste xeito, para este investigador existe un portugués do norte, integrado polo galego, falado en España por uns dous millóns de persoas, e mais polo portugués das provincias do norte de Portugal de Entre-Miño-e-Douro e Trás-os-Montes (Voegelin 1977: 293). Esta clasificación repetirase case sen cambios noutros volumes, notablemente en Grimes (Grimes 1988a; 1988b). Así por exemplo, no *Ethnologue* de Grimes a variedade "Galician" aparece citada baixo dous países distintos, España e Portugal, pois este autor agrupa baixo a mesma denominación tanto a variedade falada en Galicia por, segundo os seus datos, máis de tres millóns de persoas, coma os outros dialectos de Entre-Miño-e-Douro e Trás-os-Montes. As variedades do portugués serían, polo tanto, as seguintes: Beira, galego, Madeira-Azores, estremenho e brasileiro. Como se pode ver, podería tratarse dunha lectura calcada da do texto de Voegelin (Grimes 1988a: 474, 484).

Na súa presentación dun repertorio das 56 linguas controvertidas de Europa, Kloss e Haarman concédennlle ó galego o status de lingua por elaboración: trataríase dunha lingua diferenciada pola opinión (á que denominan "folk sentiment") maioritariamente compartida polos seus falantes de estar a empregar un sistema lingüístico único (Kloss e Haarman 1984: 22).

O volume de Katzner (1986), publicado nun formato moi manexable e que conta xa con varias reimpresións, preséntase como un índice dunhas cincocentas linguas. Mais para o galego non inclúe nin unha entrada á parte nin ningún tipo de comentario sobre a nosa lingua na sección dedicada ás linguas romances. Unicamente, na entrada referida ó portugués, podemos ler sen maiores explicacións: "In northwesternmost Spain about 3 million people speak a dialect of Portuguese known as Galician" (Katzner 1986: 64).

A guía das linguas do mundo de Ruhlen (1987) inclúe arredor dunhas cinco mil linguas, seguindo unha clasificación xenética, é dicir, estrictamente sobre a base dunha orixe común das linguas en cuestión (Ruhlen 1987: vii). Inclúe ó galego dentro do grupo das linguas ibero-romances do norte e oeste, xunto co portugués. Tamén se refire á nosa lingua como un dialecto de transición (?) entre linguas contiguas, neste caso o portugués e o castelán.

O volume coordinado por Comrie (1991) proporciona información sobre o que este investigador considera as principais cincuenta linguas do mundo e as súas familias lingüísticas. Na sección dedi-

cada ás linguas romances, fálase de cinco idiomas oficiais nos seus respectivos estados, ademais doutros idiomas que o son por motivos (tan subxectivos) como a súa riqueza literaria (o caso do catalán e o occitano). Como casos "especiais" están o sardo, o siciliano e mais o galego "located in Spain but genetically and typologically closer to Portuguese" (Comrie 1991: 194). Iso si, recoñécese explicitamente que a nosa lingua é considerada na actualidade coma unha lingua de seu: "Galician is now generally referred to in Spain as a language, although elsewhere it continues to be thought of (erroneously) as a regional dialect of Spanish" (Comrie 1991: 194).

Campbell (1991), no seu compendio en dous volumes sobre as linguas do mundo, ofrece información moi detallada e individualizada sobre máis de cincocentas linguas: a súa historia lingüística, sistemas de escritura, así como aspectos de fonoloxía, morfoloxía e sintaxe. Traballa con datos tomados doutras fontes, polo que o galego non ten unha entrada neste diccionario, onde si atopan entradas o euskera e o catalán. Por outra banda, no segundo volume, na entrada correspondente ó español, insítese en considerar o galego coma unha variante do portugués que se fala fóra de Portugal (Campbell 1991: 1264). Tampouco nunha versión máis recente e concisa deste compendio (Campbell 1995 nos ofrece unha entrada específica para o galego. Na entrada correspondente á lingua portuguesa só se fai a distinción entre o "European Portuguese" e o "Brazilian Portuguese", para de seguida ofrecer unha breve descrición fonolóxica, morfolóxica e sintáctica do portugués.

No *Atlas of the World's Languages*, editado Cristopher Moseley e R. E. Asher (1994), a ambigüidade e o descoñecemento con respecto ó status do galego como lingua de seu entre as outras linguas romances é levada a un grao máximo. Cada unha das seccións deste atlas lingüístico foi redactada por un especialista na área lingüística en cuestión. O atlas, en palabras dos seus editores, pretende presentar unha visión actual da composición lingüística do planeta, incluíndo linguas minorizadas que corren o risco de desaparecer. Esta aposta pola amplitude de información e a atención ás linguas "pequenas" queda ben axiña desmentida polos feitos. Así, mentres na sección dedicada ás linguas que se falan na Península Ibérica fálase dunha lingua galega diferenciada, unhas páxinas máis adiante, no mapa lingüístico que se presenta das linguas da Península Ibérica (mapa 72), podemos ver que o galego aparece sen entidade como lingua e queda relegado ó status de variedade lingüística do castelán, xunto con outras coma o asturiano, o leonés, o aragonés, o valenciano e o andaluz. Nin sequera se trazan as fronteiras para ese "dialecto" galego, mentres

si se marcan para as outras linguas: español, portugués, euskera, catalán, inglés (Xibraltar), francés e os crioulos.

A obra de Lyovin (1997) *An Introduction to the Languages of the World* ofrece unha clasificación xenética e tipolóxica das linguas, e como novidade podemos dicir que é unha das poucas en recoñecer dende un primeiro momento que está baseada na opinión doutros autores, fundamentalmente no *Ethnologue* de Grimes e en Comrie (1991). Non é estraño, pois, atoparnos con que para Lyovin (1997: 48, 60) a composición lingüística do estado español sexa a seguinte: 28 millóns de falantes de español, 8,5 millóns de catalán e 615,000 de euskera. Con esta distribución cabería preguntarse onde encaixamos os galegofalantes (¿dentro das cifras que se ofrecen para o portugués?), pois neste volume non hai nin unha soa referencia á nosa lingua.

Efectivamente, xa dende as primeiras tentativas existentes de clasificación das variedades románicas pódese observar un intento de fundamentar a súa obxectividade científica no uso de criterios exclusivamente lingüísticos. Pero como ocorre que na práctica estes non permiten realizar por si mesmos tal clasificación, finalmente interveñen de xeito determinante uns criterios extralingüísticos que ás veces non aparecen explicitados (e polo tanto non son controlables) e noutras ocasións son manexados de xeito asistemático (e polo tanto conducen a clasificacións confusas).

Sirva como exemplo deste proceder o *Atlas of Languages. The Origin and Development of Languages Throughout the World* (Comrie, Matthews e Polinsky 1997). Neste atlas temos un esquema das linguas romances no que figuran: italiano, español, portugués, francés, provenzal (con esta denominación), romanés e retorrománico. Mais a continuación, de xeito incoherente, podemos ver na seguinte páxina un mapa das linguas de Europa no que se poden distinguir, ademais das linguas anteriormente citadas, aínda que cunha excepción notable, o galego, o catalán e o sardo; a excepción notable é o “provenzal”, que non aparece neste mapa (Comrie, Matthews e Polinsky 1997: 41). Por outra banda, contra o final do volume atopamos un mapa das linguas minoritarias en Europa no que aparece o galego, do que se afirma o seguinte: “Galician: between Spanish and Portuguese (¿xeograficamente? ¿tipoloxicamente?). Now used in broadcast media, higher education, and in literature” (Comrie, Matthews e Polinsky 1997: 410). Co galego neste mapa de linguas minorizadas tamén aparecen o occitano (xa non “provenzal”), o gascón (“a distinctive variety of Occitan”), o catalán, o friulano e o retorrománico. ¿Mais que foi do sa ‘do?

Un maior grao de coherencia podémolo atopar na moi completa *Encyclopedia of the Languages of Europe* (Mackenzie 1998). Na voz "Galician" faise unha moi completa e asisada presentación da nosa lingua: definición tipolóxica do galego; orixes e historia da lingua; ortografía; alcance xeográfico e dialectoloxía; situación da lingua na actualidade. E o que resulta máis esperanzador, visto o ton de moitas das obras aquí descritas: inclúe unha bibliografía sobre o galego na que se recollen monografías e artigos escritos por lingüistas galegos, así como referencias ós artigos sobre o galego no *Lexikon der Romanistischen Linguistik* (Holtus, Metzeltin e Schmitt 1994).

Pola contra, o diccionario das linguas de Dalby (1999), que ten como obxectivo ofrecer información sobre o contexto político, social e histórico dunhas catrocentas linguas. Na contraportada podemos ler unha descrición do alcance deste traballo: "Every language that has official status is included as well as those that have a written literature and (...) minor languages with special or anthropological interest". Mais para Dalby, mentres o portugués se converteu na lingua dun estado independente e dun imperio, cunha literatura florecente, e que se ten afastado do galego, a nosa lingua "remains of local interest only" (Dalby 1999: 211).

Para rematar, cómpre sinalar aquí a recente publicación por parte de Fischer (1999) dun manual sobre a historia da linguaxe humana, dende os homínidos, a formación de diferentes familias lingüísticas, historia da escritura, etc. Presenta un esquema das linguas indoeuropeas, e nas derivadas do latín aparece o galego, así como referencias ó feito de se tratar dunha lingua europea sen estado xunto con outras coma o catalán, occitano, e romaní (Fischer 1999: 82-83, 118).

6. Conclusión

Polo repaso que se fixo nos apartados anteriores pódese constatar que aínda hoxe, nalgúns obras recentes de divulgación lingüística, atopamos uns criterios confusos (cando non inexistentes) á hora de encadrar o galego entre as outras linguas ibero-romances, así como un enorme descoñecemento sobre a súa situación actual (social, política, xurídica), e os problemas ós que se enfronta a súa normalización en todos os seus ámbitos de uso.

Moitas clasificacións das variedades románicas seguen a pretender fundamentar a súa obxectividade científica no uso de criterios exclusivamente lingüísticos, apelando en moitos casos á autoridade

dos mestres da gramática histórica, e noutros casos simplemente repetindo clasificacións e datos sobre o galego tomados de obras anteriores, como ocorre en moitos atlas e dicionarios de linguas. Con todo, pódese observar que canto máis nos achegamos ós nosos días podemos albiscar unha tendencia nalgúns traballos a dar noticias máis contrastadas sobre a situación do galego.

Se a lingua é parte esencial da cultura e da autoimaxe dun pobo e ademais, coma no caso do galego, esa lingua é a máis falada entre os galegos, deberíamos prestixiala tanto dentro como fóra do país, como se fixo co catalán e o euskera. Prestixiala fóra é tamén dignificala dentro, e a lingüística galega ten aquí unha importante tarefa á hora de dar a coñecer a nosa lingua en todos os foros e publicacións nos que se fale de lingüística e linguas minorizadas: congresos e publicacións de lingüística románica, atlas lingüísticos, enciclopedias lingüísticas, publicacións centradas nas linguas minorizadas (*Plurilinguismes*, *Multilingua*, *Languages of the World*, etc.), e mesmo na rede Internet. Neste sentido, o traballo publicado en inglés por Monteagudo e Santamarina (1993), o feixe de artigos recollidos no *Lexikon der Romanistischen Linguistik* e as contribucións galegas ó volume 6 da revista *Plurilinguismes*, son unha mostra excelente do traballo que aínda resta por facer. Así mesmo, cómpre sinalar que a atención de lingüistas doutras nacionalidades polo sistema lingüístico do galego redundaría en beneficio dos nosos estudos de planificación, tanto do corpus coma do status.

As comunidades culturais e lingüísticas non se distinguen por ser máis ou menos enxebres ou "auténticas", senón polo estilo en que son imaxinadas, como ben sinala Fernández Salgado (1994: 389). Dende o final da Idade Media ata o Rexurdimento, Galicia e a súa lingua simplemente non existían, e moito menos en letra impresa. As nosas imprentas, como indica Fernández Salgado, non difundiron esa comunidade imaxinada e con personalidade propia, nin aquí nin en ningures. Ben saben os planificadores lingüísticos galegos que o status do galego se prestixia e se fai máis atractivo facendo que, por exemplo, estudantes e investigadores estranxeiros estudien a nosa lingua e difundan a nosa cultura. Ben podería ser que con este e outros esforzos xurda de novo esa comunidade imaxinada que aínda hoxe se está a construír.

Bibliografía

- Agard, F. B. (1967): *A Course in Romance Linguistics*. Washington D.C: Georgetown University Press.

- Asher, R. E. (ed). (1994): *The Encyclopedia of Language and Linguistics*. Oxford: Pergamon Press.
- Brown, L. (ed). (1993): *The New Shorter Oxford English Dictionary on Historical Principles*. Oxford: Clarendon Press. 5ª edición.
- Bussmann, H. (1996): *Routledge Dictionary of Language and Linguistics*. London: Routledge.
- Campbell, G. L. (1991): *Compendium of the World's Languages*. London: Routledge.
- Campbell, G. L. (1995): *Concise Compendium of the World's Languages*. London: Routledge.
- Comrie, B. (1991): *The Major Languages of Western Europe*. London: Routledge.
- Comrie, B. / S. Mathews / M. Polinsky (1997) (eds.): *The Atlas of Languages. The Origin and Development of Languages Throughout the World*. London: Bloomsbury.
- Crystal, D. (1987): *The Cambridge Encyclopaedia of Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Crystal, D. (1994): *An Encyclopedic Dictionary of Language and Linguistics*. Harmondsworth: Penguin.
- Dalby, A. (1999): *Dictionary of Languages*. London: Bloomsbury.
- Elcock, W. D. (1960): *The Romance Languages*. London: Faber and Faber.
- Fernández Rei, F. (1988): "Posición do galego entre as linguas románicas", *Verba* 15, 79-107.
- Fernández Rei, F. (1991): "A "questione della lingua" galega", *A Trabe de Ouro* 1, 29-40.
- Fernández Rei, F. (1996): "A Posición do Galego, Lingua Románica Reemerxente", in R. Lorenzo / R. Álvarez (eds.): *Homenaxe á profesora Pilar Vázquez Cuesta*. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela, 15-71.
- Fernández Salgado, B. (1994): "Sobre a semántica da estandarización", *A Trabe de Ouro* 3, 79-88.
- Fischer, S. R. (1999): *A History of Language*. London: Reaktion Books.
- Fleischman, S. (1992): "Romance Languages", in W. Bright (ed.): *International Encyclopedia of Linguistics*. Vol. 3. New York / Oxford: Oxford University Press, 337-343.
- Green, J. N. (1993): "Representations of Romance: contact, bilingualism and diglossia", in Posner, R. / J. N. Green. (eds): *Trends in Romance Linguistics and Philology*. The Hague: Mouton de Gruyter. Volume 5, 3-40.

- Grimes, B. F. (ed.) (1988a): *Ethnologue: Languages of the World*. Dallas: Summer Institute of Linguistics.
- Grimes, B. F. (1988b): *Ethnologue Index*. Dallas: Summer Institute of Linguistics. 11ª edición.
- Hall, R. A. (1974): *External History of the Romance Languages*. New York: Elsevier.
- Harris, M. / N. Vincent. (1988): *The Romance Languages*. London: Croom Helm.
- Hoffmann, Ch. (1991): *An Introduction to Bilingualism*. London and New York: Longman
- Holtus, G. / M. Metzeltin / Ch. Schmitt. (eds.) (1994): *Lexikon der Romanistischen Linguistik*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag. Volume VI, 2.
- Horvath, B. M. / P. Vaughan. (1991): *Community Languages: a Handbook*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Katzner, K. (1986): *The Languages of the World*. London: Routledge. 2ª edición.
- Kloss, H. / H. Haarmann. (1984): "The Languages of Europe and of Soviet Asia", in H. Kloss / McConnell (ed): *Linguistic Composition of the Nations of the World*. Vol. 5. *Europe and the USSR*. Québec: Les Presses de l'Université de Laval, 11-75.
- Lyovin, A. V. (1997): *An Introduction to the Languages of the World*. New York/Oxford: Oxford University Press.
- Mackenzie, D. (1998): "Galician", in G. Price (ed.): *Encyclopedia of the Languages of Europe*. Oxford: Blackwell.
- Matthews, P. H. (1997): *Oxford Concise Dictionary of Linguistics*. Oxford: Oxford University Press.
- McHenry, R. (ed). (1993): *The New Encyclopedia Britannica*. Chicago: The University of Chicago. 15ª edición.
- Monteagudo, H. (1990): "Sobre a polémica da normativa do galego", *Grial* 107, 294-315.
- Monteagudo, H. / A. Santamarina (1993): "Galician and Castilian in contact: historical, social, and linguistic aspects", in Posner, R. / J. N. Green. (eds): *Trends in Romance Linguistics and Philology*. The Hague: Mouton de Gruyter. Volume 5, 41-76.
- Moseley, C. / R. E. Asher (1993): *Atlas of the World's Languages*. London: Routledge.
- Muljačić, Z. (1986): "Le enseignement de Heinz Kloss (modifications, implications, perspectives)", *Langages* 83, 53-63.
- Parkinson, S. (1988): "Portuguese", in M. Harris / N. Vincent (eds.): *The Romance Languages*. London: Croom Helm, 131-169.
- Oxford English Dictionary*. (1933): Oxford: Clarendon Press.

- Pei, M. (1976): *The Story of Latin and the Romance Languages*. New York: Harper and Row.
- Posner, R. (1966): *The Romance Languages. A Linguistic Introduction*. New York: Anchor Books.
- Posner, R. (1993): "Language conflict in Romance: decline, death and survival", in Posner, R. / J. N. Green. (eds): *Trends in Romance Linguistics and Philology*. The Hague: Mouton de Gruyter. Volume 5, 41-76.
- Posner, R. (1996): *The Romance Languages*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Regueira Fernández, X. L. (1991): "A contribución alemana á lingüística galega", in M. Brea / F. Fernández Rei (eds.): *Homenaxe ó profesor Constantino García*. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela.
- Regueira Fernández, X. L. (1996): "Os estudos sobre lingua galega", in R. Lorenzo / R. Álvarez (eds.): *Homenaxe á profesora Pilar Vázquez Cuesta*. Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela, 47-67.
- Ruhlen, M. (1987): *A Guide to the World's Languages*. Vol 1. Stanford: Stanford University Press.
- Santamarina, A. (1995): "Norma e estándar", in H. Monteagudo (ed.): *Estudios de sociolingüística galega. Sobre a norma do galego culto*. Vigo: Galaxia, 53-98.
- Stephens, M. (1976): *Linguistic Minorities in Western Europe*. Llandysul: Gomer Press.
- Voegelin, Ch. F. (1977): *Classification and Index of the World's Languages*. New York: Elsevier.
- Wardraugh, R. (1987): *Languages in Competition*. Oxford: Basil Blackwell.
- Williams, C. H. (ed.): (1991): *Linguistic Minorities, Society and Territory*. Clevedon: Multilingual Matters.

EDICIÓN DUN TEXTO MEDIEVAL:
O TESTAMENTO DE FERNÁN BESERRA
(1423)

ANA BELÉN VÁZQUEZ PARDAL

1. Introducción

Neste capítulo introductorio describirémo-lo documento obxecto do noso traballo, tanto no seu aspecto formal coma no seu contido, e os criterios de edición seguidos. Co obxectivo de ofrece-la información da maneira máis clara posible decidimos dividir esta parte en catro puntos: 1) localización e datos históricos, 2) contido, 3) descrición, 4) normas de transcripción.

Como parte final deste traballo aparece un glosario no que ofrecémo-la información léxica de cada unha das voces documentadas, coa intención de serviren de axuda para a comprensión do texto e tamén de contribuíren ó coñecemento do léxico medieval galego.

1.1. Localización e datos históricos

O presente traballo foi realizado sobre un manuscrito que se conserva no Arquivo Histórico Diocesano de Santiago de Compostela, sito no edificio de San Martiño Pinario. A seguinte ficha contén tódolos datos necesarios para a súa localización:

Fondo: Xeral.
Serie: Curia Romana e "Varia".
Legaxo: 4.
Documento nº: (non aparece nada)

Quero agradece-las observacións, consellos e indicacións do profesor Ramón Lorenzo que axudaron a mellorar este traballo e a miña formación. Tamén o meu máis sincero agradecemento para o director deste traballo, o profesor Fernando R. Tato Plaza, que me achegou ó mundo dos documentos medievais e me guiou coas súas leccións e para a profesora Ana I. Boullón Agrelo polas súas achegas críticas. Tamén dálle-las gracias á miña familia e ós meus compañeiros.

[Faint handwritten notes on lined paper, possibly bleed-through from the reverse side.]

Como acontece normalmente coa documentación notarial, o propio testemuño ofrece as súas coordenadas espacio-temporais: o documento está datado no 8 de agosto de 1423 e foi redactado no couto de Sísamo.

Os topónimos que aparecen citados ó longo do texto proporcionan unha confirmación da localización antedita. A maioría sobreviven na actualidade e son doadamente recoñecibles. Como se ve no Índice topónimo final a presenza destes topónimos permítenos localizar de xeito exacto e preciso a área xeográfica (a cidade da Coruña e o concello de Culleredo) na que o documento é redactado e na que se inscriben os personaxes e datos históricos sen ningunha dificultade.

A datación tamén se ve apoiada polo feito de que algúns dos personaxes citados no testamento pertencen ó marco histórico en que se elaborou o testamento, como podemos comprobar noutras fontes.

No referente ós principais personaxes que aparecen nomeados no texto, parece ser que o Fernán Becerra do noso texto era, con case toda seguridade, irmán do Martín Becerra (tamén nomeado no texto un par de veces) que nos anos 1395-96 mantivo un pleito co concello da Coruña, do que temos noticia por un documento publicado por Andrés Martínez Salazar (1915, pp. 9-32); no dito pleito aparece nomeado varias veces Fernán Becerra. Alí lemos “pareſceo Fernan Bezerra de Ual de Ueyga escudeyro procurador do dco Martin Bezerra de Ual de Ueyga...” (1915, p. 22) ó final do documento aparece nomeado como unha das testemuñas. Ademais, a localización de ámbolos personaxes na freguesía de Santa Mª de Celas, “aqual fíjgresia he do couto et termino da dca villa da Crunna” (1915, p. 26) parece apoia-la posibilidade do parentesco.

O beneficiario do testamento, Xoán Becerra, fillo de Martín Becerra aparece nomeado na obra de Vasco de Aponte *Recuento de las casas antiguas del Reino de Galicia* (Díaz y Díaz, 1986). Nunha nota ó pé na mesma páxina fai referencia á máis que posible relación familiar entre o nomeado e o “Martín Bezerra de Val de Veiga, escudero, que mantuvo pleito con el Concejo de la Coruña en 1395-1396”. Sobre este personaxe non temos máis información.

Sobre o notario Nuno Peres d'Andrade temos información no texto publicado por Andrés Martínez Salazar: “feyta acarta de conprimiso ena dca vila da Crunna [...] Afonso Pedreiro Nuno Peres notarios da dca vila et outros” (1915, pp. 13-14).

1.2. Contido

Neste documento Fernán Becerra manda poñer por escrito a súa derradeira vontade, fai doazóns e establece as disposicións necesarias para levar adiante o seu enterro e posteriores oficios relixiosos. Nomea como cumpridor das súas últimas vontades o seu sobriño Xoán Becerra e

dispón que, unha vez realizados os seus mandados, sexa este o único herdeiro dos seus bens, apartando destes os demais parentes, que unicamente recibirán cinco soldos. Anula tódolos outros testamentos e disposicións deste carácter que anteriormente puidese ter feito, maldice a todos aqueles que tenten ir en contra dos seus desexos e ratifica o presente documento ante o notario público Nuno Peres de Andrade e as testemuñas convocadas para tal ocasión. No final do documento consta o lugar, data, nomes das testemuñas e a sinatura do notario certificando a autenticidade do documento.

A continuación presentámo-lo contido da folia de papel que aparece cosida, elemento que, sen dúbida, se engadiu nun momento moi posterior ó da redacción para proceder á arquivación do documento.

Sumº. nº. 2.

Coruña¹

En el año de 1423 Fernán Bezerra de Val de Veiga, morador en Cabana, coto y jurisdicción de la Coruña, hermano de Martín Bezerra, otorgó su testamento en que deja por su heredero a Juan Bezerra su sobrino, así en dicho lugar de Cabana y en las felegresías de San Silvestre de Veiga, Santa María de Celas, San Martín de Castro, y San Vizente de Elviña.

Estante: 10.

Cajón: 3.

Mazo: 1.

1.3. Descripción

É un testamento escrito en pergamiño con letra cortesá pola parte máis clara, é dicir, polo lado interno. As súas medidas son 43'5 cm. de longo×20 cm. de alto, medindo desde a parte superior polo centro ata o punto máis afastado na parte inferior. O pergamiño está cortado de forma regular na parte superior e de forma moi irregular no lateral dereito, no seu lateral esquerdo e na parte inferior.

Na parte posterior figura na marxe esquerda e en vertical escrito por unha man posterior o seguinte texto: "Numº 29 testamento de Fernán Becerra". Na parte superior dereita aparece escrito pola man do escribán: "manda de Fernán Becerra = de Balvenerra²."

¹ Encima do topónimo está escrito un t.

² Está escrito con letra e tinta diferentes ó texto anteriormente citado. Seguramente se produciu unha confusión e en lugar de Val de Veiga escribiuse o que aparece no pergamiño, que sen dúbida é incorrecto, polo menos no contexto no que está inserido.

Na marxe dereita en vertical escrito da man anterior: "manda de Fernán Beserra en *que* deyxa] por seu eredeyro a Juan Beserra".³

Un papel do tamaño 20 x 21'5 cm. cobre a parte esquerda do testamento. Está cosido ó pergamiño con fío e foron feitos tres buratos no proceso de unión. O contido desta folla é un resumo, feito posteriormente, dos principais datos que contén o testamento.

O documento xurídico, concretamente un testamento, é o que a nós nos interesa e al el dedicáremo-lo presente estudio.

As liñas 23, 24 e 25 están escritas por unha man diferente e nunha letra cun alto grao de cursividade que complica a lectura. Trátase da suscripción notarial que, como é habitual, presenta unha caligrafía menos coadada.

1.4. Normas de transcripción

O noso principal obxectivo é ser fieis ó texto e á lingua que este transmite, rexeitando por esta razón calquera tipo de intervención ou interpretación que altere a realidade lingüística que se nos ofrece. Seguimos fundamentalmente as "Normas para a edición de textos medievais galegos" de Ramón Lorenzo (1988) Só intervimos para emendar palabras mal escritas por erro do copista, por omisión ou por lagoa.

1.4.1. Na unión e separación de palabras seguímo-lo criterio de modernizar. Débese ter presente que canto maior sexa o grao de cursividade maior será o fenómeno da unión de palabras. Mantémo-la unión da preposición *en* cos artigos *o*, *a*, e *os*. Cando aparece unida con outras palabras procedemos á separación (l. 20 *en [e]la*). Tamén vai sempre xunto o alomorfo do artigo e o indefinido *todo* (l. 6 *tódoslos*) e as preposicións *per* e *por* e o artigo (l. 17 *perla*, l. 23 *porla*), independentemente de que se producise ou non a asimilación. Ademais hai que ter en conta os casos de elisións vocálicas ou contraccións; nos casos nos que a elisión non se reflicte na escrita actual marcámo-la perda da vocal mediante apóstrofo (l. 5 *d'onde*, l. 11 *d'Elvija*, l. 17 *d'Andrade*, l. 21 *d'agosto*). En tres casos aparecen as preposicións *de* e *en* que non realizan a contracción co indefinido *outro*, *outra*. En ningún caso se opta por ofrece-la solución actual na que estas formas contraen, senón que se deixan as formas plenas.

1.4.2. Seguímo-lo criterio de introducir signos de puntuación, segundo se fai hoxe, procurando respectar sempre a sintaxe medieval.

³ Está escrito coa mesma letra e tinta que o texto sinalado na nota nº 7.

1.4.3. No uso de maiúsculas e minúsculas tamén actuamos conforme ás normas actuais. Un caso especial é o do *R* maiúsculo, que se interpreta como *r* (l. 3 *remjo*, l. 5 *rector*, l. 6 *maçón*, l. 7 *masadas*, l. 10 *mayes*, l. 13 *realengo*...)

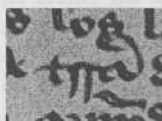
1.4.4. A acentuación realízase segundo a norma actual. O punto que aparece sobre o *y* non é un acento, senón que responde á propia morfoloxía da letra. O uso do acento gráfico con valor diacrítico incorporouse sempre que cumprise a mesma función no texto (l. 7 *á*, l. 15 *máys*), pero nun caso rexeitamos usalo porque a escrita do texto xa dispón doutros recursos: a terceira persoa do presente de indicativo do verbo *ser* aparece no texto *he*, polo que o uso do til é innecesario. Nos casos de homografía que presenta o texto é innecesario o uso do diacrítico por resulta-lo contexto abondo aclarativo: *des* (prep.)/*des* (numeral).

1.4.5. As ausencias que resultan evidentes foron restituídas, sinalando a nosa intervención en nota, e delimitámolas no texto con parénteses cadrados []. Só hai unha ausencia debida ó deterioro (l. 7), as restantes son por esquecemento (l. 19, 20). As letras sobrantas por erro ou redundancia non se manteñen no texto e indícanse no aparato.

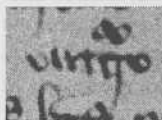
1.4.6. No aspecto gráfico procedemos de xeito que a realidade lingüística do texto quedase intacta e fose o reflexo fiel da lingua do documento. Conservámo-las grafías *u* e *v* tal e como aparecen no texto, indiferentemente de se teñen valor vocálico ou consonántico; da mesma maneira actuamos coas grafías *i*, *j*, *y*. Tampouco alterámo-las grafías *b* e *v* nin as grafías *s*, *ss*, *z*, *ç*. Nos casos en que faltaba o trazo inferior do *ç* decidimos non repoñelo. Non simplificámo-las grafías dobres. Mantivémo-las grafías latinizantes, porque son unha marca da cultura do autor e da pervivencia da tradición gráfica latina, nos grupos consonánticos con *p* (*septe*, *escriptas*) e con *c* (*dicto*). Tamén deixamos como estaban *ll* e *l*, independentemente de que estivesen por /l/ ou por /k/. Deixamos tal como aparecen as formas que son antietimolóxicas por presentar duplicación de vocal por propagación desde formas etimolóxicas (*sãao*, *são*, *cris-tãos*,...) e os diferentes usos do *h* (*han*, *hũn*, *he*,...).

1.4.7. As abreviaturas foron desenvoltas case na súa totalidade e marcadas no texto en cursiva. Hai unha excepción ó desenvolvemento das abreviaturas no caso do til: non o desenvolvemos nunca, aínda que somos conscientes de que unhas veces o til está representando unha consoante nasal e outras unha vocal nasal. No caso de *n* con trazo por enriba lemos *ñ*. Cando o til é un sinal de carácter superfluo elimínase e sinálase no aparato de notas co número 1.

Hai que ter en conta que a estas alturas os signos de abreviación e os seus valores ou correspondencias poden confundirse, polo que o uso indiferente ou intercambiado dos mesmos non resulta raro. Nestes casos actuamos tentando ser coherentes co contexto no que se sitúa a palabra e co resto do texto. Cando aparece a abreviatura *p* lemos *per* (perdón, pertescan) ou *par* (parte, departidas), segundo o contexto requira unha forma ou outra, xa que se usa o mesmo signo con dous valores diferentes. Marcámo-lo desenvolvemento desta abreviatura en cursiva. Tamén aparecen no texto do manuscrito outras abreviaturas con múltiples valores:

unhas veces equivale a *e* (terra), outras a *re* (presente, presenza, senpre, fregresía), outras a *r* (cerrar, sangue) e outras a *eir* (herdeiro, maneira, postrumeira).

unhas veces equivale a *or* (outorgo), outras a *ei* (dereito), outras a *u* (sepultura) e outras a *r* (enbargo).

unhas veces equivale a *pre* (preçioso) e outras a *pri* (primeiramente, priora).

Non marcámo-lo desenvolvemento da forma *que* por crer que non é necesario marcar que na inmensa maioría dos casos está abreviado, xa que lingüisticamente non ten importancia e a cursiva non aporta nada novo. Por idéntica razón aplicámo-lo mesmo criterio para as abreviaturas de *qua*, *qui*. No caso de *Cristo*, *cristão* e *Ihesu* tampouco se sinala en cursiva o desenvolvemento das abreviaturas. O mesmo para *dita*, *dicto*, e *e morandi*s.

2. Testamento de Fernán Beserra de Val de Veiga

Saban quantos esta carta de testamento¹ viren como¹ eu, Fernã Beserra¹ de Val de Ueyga¹, morador en Cabana¹, couto e jurdiçõn da villa da Cruña e irmão que foy de Martín¹ Beserra¹, a que Deus perdón, amén¹, estando sãao /¹ do corpo e con sãa memoria e entendemento e de mñã propia e liure vontade¹, sen premja e endusimento¹ algũu, faço¹ meu testamento¹ e esta mñã mãda e postrumeira vontade¹ como¹ despoys¹ do meu fina/-²mento fi-quen meus bẽes e cousas departidas¹ e ordenadas. Primeiramente¹

mando¹ mjña alma a Deus Padre, que a criou¹, e a Deus Fillo, que
 a rremjo por sseu preçioso sangue, e a Deus Espíritu Santo, que a
 ylumjnou que viesse a estado /³ de pinetência¹. Jtê mando que ao
 tenpo¹ que eu finir que enterren o meu corpo¹ ãna ygllleia¹ de
 Santa¹ María de Çelas e que me digan o día de meu enterramento¹
 ãna dita jgllleia¹ çinço mjsas rresadas e hũa mjsa /⁴ cantada. Jtê
 mando¹ para o lume¹ e obra da dita jgllleia¹ des morauidís de per
 meo¹. Jtê mado a Sant Siluestre da Veyga, d'onde são frijese, por
 emêda de meus désamos froados des morauidís. Jtê mando ao
 rrector da dita¹ /⁵ jgllleia¹ de San Siluestre por que me emête en
 súa oraçón des morauidís. Jtê mando a Santa Lusía da vila da
 Cruña hũu morauidí. Jtê mando a tódoslos laserados de Santa Lu-
 sía que y esteueren, así aos que an rraçón como¹ /⁶ aos que la nõ
 han, a todos des morauidís. Jtê mando á órdeẽ da Santa Treyda-
 de e da Merçee¹, a cada hũa de per meo, para ssacar catiuos cris-
 tãoos de terra de mouros¹ quatro morauidís. Jten mando que ãnos
 sette días de[s] día de /⁷ meu enterramento¹ que me digan ãno
 seteno¹ día ãna dita iglleia do fore enterrado hũa mjsa cantada¹ e
 dúas rrasadas. E leyxo por meu conpridor deste meu testamento¹
 para que o conpla¹ per meus bẽes e sen seu /⁸ dano¹ a Juã Beserra,
 meu sobriño, fillo que foy de Martín Beserra¹, meu yrmão, e que o
 conpla¹ do día de meu enterramento¹ fasta hũu ano¹ conplido¹
 logo seginte¹. E conplido¹ e pagado esta mjña mada e /⁹ testa-
 mento e feitas mjsoõs de mjña sepultura e pagadas¹ mjñas déuedas,
 faço e leyxo por meu herdeiro derreto vnjuersal en tódoslos outros
 meus bẽes, asy moules como¹ rraýses¹, que de mĩ ficarẽ /¹⁰ a
 tempo de meu finamento, assí en Cabana¹, do são morador, e en
 toda a fregresía de San Siluestre de Veyga e de Santa María de Çe-
 las e de San Martino de Castro como¹ de San Viçenço d'Elujña e
 eso mesmo /¹¹ en outros quaesquer bẽes que a mĩ pertescan¹ ou
 pertesçer deuã, así por cõpras como¹ por gaanças e en outra qual-
 quer maneira en qualquer ou qualesquer lugar ou lugares, así ãna
 jurdiçón da Cruña como¹ en outra /¹² qualquer jurdiçón e lugar, así
 rrealengo¹ como¹ abadengo¹, como¹ en outro qualquer lugar de
 señório ou de outra qualquer jurdiçón, ao dicto Juan Beserra¹,
 meu sobriño, fillo do dicto Martín Beserra¹, meu /¹³ yrmão, para
 que os aja liuremente sen outro embargo algũu. E arredo e aparto
 delles e de qualquer parte delles a tódoslos outros meus parentes e
 parentas¹, así propjncos como¹ nõ propjncos, en çinco soldos /¹⁴ a
 cada hũu. E quero e outorgo, e tal he mjña vontade, que nõ ajan
 nẽ herden máys de meus bẽes saluo esto de suso declarado¹ que
 les aquí mando por esta mjña mada e testamento. Rrouoco e
 anulo e /¹⁵ dou por rñhũns tódoslos outros testamentos¹ e mãdas
 e codiçillos e doaçõs que eu fis e aja feitos ata¹ este presente día

que quero e outorgo que nõ vallã nõ ajã ffermedũu, saluo esta mĩña manda e /¹⁶ testamento e postromeira vontade¹ que agora faço e outorgo per Nuno¹ Peres d'Andrade, notario ãno rregno¹ de Gallisa¹ por noso seõor el rrey e perlas testemoyas so escriptas, que quero e outorgo que valla para senpre /¹⁷ así como¹ mĩña mãda e testamento e postromeira vontade per aquella mellor¹ guisa que pode e deue valer de dereito. E qualquer, así da mĩña parte como da estraña, que contra esta mĩña mãda e testamento¹ ffor /¹⁸ ou passar en algũa maneira que aja a maldiçõn [de] Deus e a mĩña e peyte e page á voz del rrey e do dicto meu herdeiro por pena¹ des mĩll¹ morauidís desta moeda vsal. E a pena¹ pagada¹ ou nõ pagada esta /¹⁹ mĩña mãda e testamento valla e se conpla en todo e por todo segundo e perla guisa e maneira que se en [e]lla contẽ. O qual logo en mĩña presença e das testemoyas so escriptas o fis çerrar e seellar, as quaes de mĩ para /²⁰ ello forõ chamados¹ e rrogados¹. Ffeyto ãno couto de Sísamo, que he ãno Val de Ueiga¹, oyto djas do mes d'agosto, ano¹ do nasçemento de noso Seõor Ihesu Cristo de mĩll¹ e quatroçentos e vijnte e tres /²¹ anos¹. Testemoyas: Rruj da Pena¹, clérigo, e Juã Garçia de Çelas e Juã do Rregeyro e Gonçaluo de Castelo e outros. /²² Eu Nuno Peres d'Andrade, notario público porla priora de Belujs eno couto de /²³ Sésamo¹ e por noso seõor el rrey eno rreyno de Galysia, a esto ffoý presente e fyse escriujr e poye /²⁴ aquí meu synal en testemoyo de verdade. /²⁵ Nuno Peres, notario. /²⁶

ÍNDICE ANTROPONÍMICO:

Fernã Beserra: 1.

Gonçaluo de Castelo: 22.

Juan Beserra: 9, 13.

Juan do Regeyro: 22.

Juan Garçia de Çelas: 22.

Martín Beserra: 1, 9, 13.

Nuno Peres d'Andrade: 17, 23, 26.

Rruj da Pena: 22.

ÍNDICE TOPONÍMICO:

Belujs: 23. Lugar da cidade de Santiago coñecido polo convento de dominicas.

Cabana: 1, 11. É unha aldea da parroquia de Veiga, concello de Culleredo.

Coruña, A: 1, 6, 12. Provincia e cidade de Galicia.

Galysia: 24.

Galljsa: 17.

San Martiño de Castro: 11. Aldea da parroquia de San Vicente de Elviña, no concello da Coruña.

San Viçenço d'Elujña: 11. Parroquia da cidade da Coruña.

San Silvestre: 6. Parroquia do concello de Culleredo.

Sant Silvestre de Veiga: 5, 11. Vid. San Silvestre.

Santa Lusía: 6². Barrio da cidade da Coruña onde había unha capela e un pequeno hospital de leprosos vencellado a esta.

Santa María de Çelas: 4, 11. Parroquia do concello de Culleredo.

Sésamo: 24. Parroquia do concello de Culleredo.

Sísamo: 21. Vid. Sésamo.

Val de Ueyga: 1, 21. "Aínda que hoxe non se conserva este topónimo, sabemos que describe o val que se centra en San Silvestre da Veiga, no concello coruñés de Culleredo" (Martínez Salazar, 1915).

l.1. testamento: presenta un trazo superfluo sobre a palabra⁴; l.2. propia: presenta reduplicación *p(o)ropia*; l.3. criou: presenta reduplicación *criou*; l.7. cristãoos: aparece abreviado *xptaos* e cun trazo por riba; des: restituímo-lo s que aparecía borrado no manuscrito; l.8. leixo: aparece escrito *leito*; l.10. leixo: aparece escrito *lei to*; herdeiro: presenta reduplicación *herd(ei)ro*; l.11. finamento: a última sílaba aparece voada; Martino: aparece escrito sen trazo (é o único caso de nasal palatal que aparece sen trazo); Castro: o o aparece voado; l.13. outro: o o está voado; dicto: aparece, dúas veces, abreviado *deo* cun trazo por riba; l.14. liuremente: aparece a última sílaba voada; outro: o o aparece voado; propjncos: aparece con reduplicación *p(o)ropjncos*; l.15. que: presenta reduplicación; testamento: a última sílaba está voada; l.17. testamento: a última sílaba voada; notario: aparece abreviado *not* co o voado; escriptas: está abreviado *esptas* cun trazo por riba; l.18. aquella: presenta reduplicación *aque(e)lla*; l.19. de: restituímos; dicto: aparece abreviado *deo* cun trazo por riba; moeda: a pesar de estar escrito *mon* desenvolvemos como *moeda* porque interpretámo-la abrevitura como unha pervivencia gráfica da tradición latina; l.20. testamento: presenta a última sílaba voada; segundo: está abreviado *seg* co o voado; ela: restituímo-lo e; escriptas: aparece abreviado *esptas* cun trazo por riba; l.21. Cristo: aparece abreviado *xpo* cun trazo por riba; quatrocentos: aparece abreviado *qtçentos* co o voado; l.22. García: está abreviado *ga* co i escrito por riba; Gonçaluo: presenta a última sílaba voada; l.24. puye: lese con moita dificultade, cabe a posibilidade de que poida ser *puye*, pero non se pode asegurar con total certeza cal é a forma que aparece no texto.

3. Listado de voces

Como complemento do texto elaboramos un listado, no que constan tódalas voces que aparecen no texto, salientando tipograficamente tódalas formas gráficas e tódalas formas léxicas non documentadas anteriormente. A información contida no listado organizase como segue: lema, categoría gramatical e tódalas localizacións no texto. Só nos casos que se estimen oportunos (primeira documentación, hapax...) se achegaran datos sobre a que era a primeira documentación ata o momento e a fonte ou sobre o significado, a etimoloxía e a evolución histórica.

⁴ A palabra presenta un sinal de abreviación innecesario. Tódalas palabras que presenten trazos de carácter superfluo aparecerán sinaladas no texto co número 1 en superíndice e, polo tanto, xa non figurarán no aparato de notas.

Cando un lema presenta diversas acepcións estas aparecen separadas e numeradas.

No caso das formas verbais aparece tamén o tempo, modo e persoa para cada das formas.

Para a información particular de cada unha das palabras tomamos como base fundamental a obra máis completa e exhaustiva con que ata o momento contamos: o Glosario da edición da tradución galega da Crónica Xeral e da Crónica de Castela realizada por R. Lorenzo (1977), e tamén o glosario do *Libro de notas de Álvaro Pérez, notario da terra de Rianxo e Postmarcos (1457)* do profesor Fernando Tato. Manexamos, ademais, o DCECH de Corominas (1980-1991), o *Dicionário Etimológico da Língua Portuguesa* de Machado (1977) e a *Cronologia* de Lorenzo (1968). De maneira complementaria botamos man doutras obras: Martín Biedma (1983), Maia (1986) e, de forma indirecta a través da obra de Tato Plaza, o traballo de G. Martínez Rodríguez (1979).

A

a¹ prep.

a (l. 1, 3⁴, 4, 5², 6³, 7⁴, 9, 11, 12, 13, 15, 24)

a² art.

a (l. 11, 19²)

as (l. 20)

á (l. 7, 9)

ao (l. 4, 5, 13)

aos (l. 6, 7)

a³ pron. (l. 3³, 19)

• **abadengo** adx. (l. 13)

Ramón Lorenzo documenta *abba-tengan* en 1116. Machado *abadengo* en textos portugueses en 1311.

agora adv. t. (l. 17)

agosto s.m. (l. 21)

algūu indef.

algūu (l. 2, 14)

algūa (l. 19)

alma s.f. (l. 3)

amén int. (l. 1)

ano s.m.

ano (l. 9, 21)

anos (l. 22)

[anular] v.t.

IPr., P1 *anulo* (l. 15)

[apartar] v.t.

IPr., P1 *aparto* (l. 14)

[aque] dem.

aquella (l. 18)

aquí adv. (l. 15, 25)

[arredar] v.t.

IPr., P1 *arredo* (l. 14)

así adv.

así (l. 6, 12², 13, 14, 18²)

assí (l. 11)

asy (l. 10)

ata prep. (l. 16)

[auer] v.t.

IPr., P6 *an* (l. 6), *han* (l. 7); SPr., P1
aja feitos (l. 16), P3 *aja* (l. 14, 19), P6
ajã (l. 15, 16)

B

bêes s.m.pl. (l. 3, 8, 10, 12, 15)

C

cada indef. (l. 7, 15)

[cantar] adx.

cantada (l. 5, 8)

carta s.f. (l. 1)

[catiuo] s.m.

catiuos (l. 7)

çerrar v.t. (l. 20)

[chamar] v.t.

IPret., P6 *foron chamados* (l. 21)

çinco num. (l. 4, 14)

clérigo s.m. (l. 22)

[codiçillo] s.m.

codiçillos (l. 16)

como conx. compl. (l. 1, 2, 6, 10,
11, 12², 13, 14, 18²)

con prep. (l. 2)

conplido adx. (l. 9)

[conplir] v.t.

SPr., P3 *conpla* (l. 8, 9, 20)

[côpra] s.f.

côpras (l. 12)

conpridor s. (l. 8)

[conter] v.t. e p.

IPr., P3 *contē* (l. 20)

contra prep. (l. 18)

corpo s.m. (l. 2, 4)

[cousa] s.f.

cousas (l. 3)

couto s.m. (l. 1, 21, 23)

[criar] v.t.

IPret., P3 *criou* (l. 3)

[cristão] adx.

cristãoos (l. 7)

D

dano s.m. (l. 9)

[dar] v.t.

IPr., P1 *dou* (l. 16)

de prep.

d' (l. 11, 17, 21, 23)

da (l. 1², 4, 5², 6², 7, 12, 22)

de (l. 1⁴, 2², 4², 5³, 6, 7³, 9², 10², 11⁸,
13², 14, 15, 17, 18, 20², 21⁴, 22²,
23², 24², 25)

del (l. 19)

delles (l. 14²)

desta (l. 19)

deste (l. 8)

do (l. 2, 9, 13, 19, 21², 22)

[declarar] v.t.

Part. *declarado* (l. 15)

[departir] v.t.

Part. *departidas* (l. 3)

dereito adx. (l. 10, 18)

des¹ prep. (l. 7)

des² num. (l. 5², 6, 7, 19)

[désamo] s.m.

désamos (l. 5)

despoys adv. (l. 2)

[déueda] s.f.
déuedas (l. 10)

[deuer] v.t.
SPr., P6 *deuã* (l. 12); IPr., P3 *deue* (l. 18)

Deus s.m. (l. 3³)

día s.m.
día (l. 4, 7, 8, 9, 16)
días (l. 7)
djas (l. 21)

[dicir] v.t.
SPr., P6 *digan* (l. 4, 8); Part. *dita* (l. 4, 5², 8), *dicto* (l. 13, 19)

do adv. rel. (l. 8, 11)

[doaçon] s.f.
doaçõs (l. 16)

[dous] num.
dúas (l. 8)

E

e conx. (l. 1², 2⁶, 3⁴, 4², 5, 7, 8², 9³, 10³, 11⁴, 12, 13, 14⁴, 15⁵, 16⁶, 17⁴, 18⁴, 19⁵, 20⁷, 21², 22⁴, 24³)

el¹ art.
el (l. 17)
del (l. 19)

[el²] pron.
ela (l. 20)

ello pron. (l. 21)

emêda s.f. (l. 5)

[ementar] v.t.
SPr., P3 *emête* (l. 6)

en prep.

en (l. 1, 6, 10, 11², 12⁴, 13, 14, 19, 20³, 25)
êna (l. 4², 8, 12)
eno (l. 23, 24)
êno (l. 8, 17, 21²)
ênos (l. 7)

enbargo s.m. (l. 14)

endusimento s.m. (l. 2)

entendemento s.m. (l. 2)

[enterrar] v.t.
SPr., P6 *enterren* (l. 4)

enterramento s.m. (l. 4, 8, 9)

escruijr v.t.
Inf. *escruijr* (l. 24); Part. *escriptas* (l. 17, 20)

eso dem. (l. 11)

estado s.m. (l. 3)

[estar] v.i.
Xer. *estando* (l. 1); SFut., P6 *esteue-
ren* (l. 6)

este dem.
esta (l. 1, 2, 9, 15, 16, 18)
este (l. 16)
esto (l. 15, 24)
desta (l. 19)
deste (l. 8)

estraña adx. (l. 18)

eu pron.pers. (l. 1, 4, 16, 23)

F

fasta prep. (l. 9)

[fazer] v.t.
IPr., P1 *faço* (l. 2, 10, 17); Part. *feitas* (l. 10), *ffeyto* (l. 21), *feitos* (l. 16)

• *ffermedūu* s.f. (l. 16)

Non documentamos esta forma nas obras consultadas, onde se rexistran *fimjdue*, *fimmedüe*, etc. (Lorenzo 1968), pero non *ffemediü*.

[ficar] v.i.

Inf. conx. *ficarē* (l. 10); SP_r., P6 *fi-
quen* (l. 2)

fillo s.m. (l. 3, 9, 13)

finar v.i. e p.

SFut., P1 *finar* (l. 4)

finamento s.m. (l. 2-3, 11)

• **fregresía** s.f. (l. 11)

Documentamos *fregresía* en 1457 (Tato s.v.), polo tanto, a nosa ates-
tación é anterior.

Lorenzo (1968) documenta *freygui-
sia* en 1257, *freeguesia* en 1302, *fri-
grisia* en 1380, etc.

• **frijese** s.m. (l. 5)

Documéntanse as formas *fijgreje* en
1257, *frijeges* en 1439 e *frigres* en
1436 (Lorenzo 1968). No testa-
mento de 1423 documentamos
frijese.

• **[froado]** adx.

froados (l. 5)

Non logramos documentar esta
forma en ningunha das obras con-
sultadas. Nun testamento de 1392,
incluído entre os documentos do
mosteiro de Montederramo⁵, apa-
rece a forma *froyado*: "Et esto que
eu mando / aas ditas jgl[e]ias,
mando que seja por disemo froya-
do". Nun principio pensamos que
o significado deste termo, asociado

á palabra *désamos*, era o de 'defrau-
dado, non pagado, non satisfeito',
pero o contexto do documento de
Montederramo desbota esta posibi-
lidade. Tendo en conta que os dé-
cimos a estas alturas non se paga-
ban na súa totalidade, é dicir, non
se pagaba a décima parte, senón
que se acordaba entre as dúas par-
tes unha determinada cantidade fixa
a pagar, pensamos que pode te-lo
significado de 'estipulado, acorda-
do'. Ante a escaseza de documenta-
cións, que fan difícil establece-lo
seu significado con exactitude, non
podemos facer outra cousa que ela-
borar hipóteses provisionais ata
atoparmos outros exemplos.

G

[gaança] s.f.

gaanças (l. 12)

guisa s.f. (l. 18, 20)

H

[herdar] v.t.

SP_r., P6 *herden* (l. 15)

herdeiro s.m. (l. 10, 19)

hūu num.

hūa (l. 4, 7, 8)

hūu (l. 6, 9, 15)

I, J, Y (vocal)

y adv. (l. 6)

jglleia s.f.

iglleia (l. 8)

jglleia (l. 4, 5, 6)

yglleia (l. 4)

• **[ylumjnar]** v.t.

IPret., P3 *ylumjrou* (l. 3)

Machado documenta este verbo no
século XVI en textos portugueses.

[ir] v.i.

⁵ De próxima publicación polo
profesor Lorenzo; quero agradecerlle a
Maka Pérez a súa axuda na consulta
destes documentos.

SFut., P3 *ffor* (l. 18)

ymão s.m.

hermão (l. 1)

ymaão (l. 9, 14)

Jtē adv.

Jtē (l. 4, 5³, 6², 7)

Jten (l. 7)

I, J, Y (consoante)

jurdiçón s.f. (l. 1, 12, 13²)

L

• [*laserado*] s.m.

laserados (l. 6)

Documentase a forma *lazerados* em 1287 e *lasarados* em 1431 (Lorenzo 1968).

[*le*] pron.

les (l. 15)

[*leyxar*] v.t.

IPr., P1 *leyxo* (l. 8, 10)

liure adx. (l. 2)

liuremente adv. (l. 14)

logo adv. (l. 9, 20)

lugar s.m.

lugar (l. 12, 13²)

lugares (l. 12)

lume s.m. (l. 5)

M

máys adv. (l. 15)

maldiçón s.f. (l. 19)

mãda s.f.

mãda (l. 2, 9, 15, 18², 20)

manda (l. 16)

mãdas (l. 16)

[*mandar*] v.t.

IPr., P1 *mando* (l. 3, 4, 5², 6², 7²),
mãdo (l. 5)

maneira s.f. (l. 12, 19, 20)

me pron. (l. 4, 6, 8)

mellor adv. (l. 18)

memoria s.f. (l. 2)

meo adx. (l. 5, 7)

Merçee s.f. (l. 7)

mes s.m. (l. 21)

mesmo indef. (l. 11)

meu pos.

meu (l. 2², 4², 8³, 9³, 10, 11, 13², 19, 25)

meus (l. 3, 5, 8, 10, 14, 15)

mjña (l. 2², 3, 9, 10, 15², 16, 18², 19, 20²)

mjñas (l. 10)

mill num.

mill (l. 19)

mjll (l. 21)

mj pron. (l. 10, 12, 20)

mjsa s.f.

mjsa (l. 4, 8)

mjsas (l. 4)

[*mjson*] s.f.

mjsos (l. 10)

moeda s.f. (l. 19)

morauidí s.m.

morauidí (l. 6)

morauidís (l. 5², 6, 7², 19)

morador s. (l. 1, 11)

[*mouro*] s.m.

mouros (l. 7)

[mouille] s.m.

mouilles (l. 10)

N

nasçemento s.m. (l. 21)

nē conx. (l. 15, 16)

• [njhūn] indef.

njhūns (l. 16)

Documentantse *nengūu*, *nenguan*,
nina, *njnhū*, *njhū*, *nihūu*, etc. (Lorenz
1977).

nō adv. (l. 7, 14, 15, 16, 19)

noso pos. (l. 17, 24)

notario s.m. (l. 17, 23, 26)

O

*o*¹ art.det.

o (l. 42, 5)

a (l. 11, 19³)

as (l. 20)

ao (l. 4, 5, 13)

aos (l. 7)

á (l. 7, 19)

da (l. 1, 5³, 6², 7³, 12, 18², 22)

das (l. 20)

do (l. 22, 9, 13, 19, 21², 22)

ēna (l. 42, 8, 12)

eno (l. 23, 24)

ēno (l. 8, 17, 21²)

ēnos (l. 7)

perla (l. 20)

perlas (l. 17)

porla (l. 23)

tódoslos (l. 6, 10, 14, 16)

*o*² pron. pers.

o (l. 8, 9)

os (l. 14)

a (l. 33, 19)

la (l. 7)

obra s.f. (l. 5)

oyto num. (l. 21)

onde adv. (l. 5)

oraçón s.f. (l. 6)

ordeēn s.f. (l. 7)

[ordenar] v.t.

Part. *ordenadas* (l. 3)

ou conx. (l. 12³, 13, 19²)

[outorgar] v.t.

IPr., P1 *outorgo* (l. 15, 16, 17²)

outro indef.

outra (l. 12², 13)

outro (l. 13, 14)

outros (l. 10, 12, 14, 16, 22)

P

Padre s.m. (l. 3)

[pagar] v.t.

SPr., P3 *page* (l. 19); Part. *pagada* (l.
19), *pagadas* (l. 10), *pagado* (l. 9)

para prep. (l. 4, 7, 8, 14, 17, 20)

[parente] s.

parentas (l. 14)

parentes (l. 14)

parte s.f. (l. 14, 18)

passar v.i. (l. 19)

[peytar] v.t.

SPr., P3 *peyte* (l. 19)

pena s.f. (l. 19²)

per prep.

per (l. 5, 7, 8, 17, 18)

perla (l. 20)

perlas (l. 17)

[perdoar] v.t.
SPr., P3 *perdón* (l. 1)

pertescer v.i.
Inf. *pertescer* (l. 12); SPr., P6 *pertes-*
can (l. 12)

• *pinetência* s.f. (l. 4)
Lorenzo (1968) documenta *piniten-*
cia, *penetência*, *penitência*, *penitência*.
Non atopamos documentación da
forma *pinetência*.

[poder] v.t.
IPr., P3 *pode* (l. 18)

[poer] v.t.
IPr., P1 *poye* (l. 24)

por prep.
por (l. 3, 5, 8, 10, 12², 16, 17, 19, 20,
24)
porla (l. 23)

postromeira adx.
postromeira (l. 17, 18)
postrumeira (l. 2)

preçioso adx. (l. 3)

primeyramente adv. (l. 3)

premja s.f. (l. 2)

presença s.f. (l. 20)

presente adx. (l. 16, 24)

priora s.f. (l. 23)

[propio] adx.
propia (l. 2)

[propjnc] adx.
propincos (l. 14²)

público adx. (l. 23)

Q

qual pron. rel.
qual (l. 20)
quaes (l. 20)

qualquer indef.
qualquer (l. 12², 13³, 14, 18)
quaesquer (l. 12)
qualesquer (l. 12)

[quanto] pron. rel.
quantos (l. 1)

quatro num. (l. 7)

quatroçentos num. (l. 21)

*que*¹ pron. rel. (l. 1², 4, 6², 7, 9, 10,
12, 15, 16², 17, 18, 21)

*que*² conx.compl. (l. 3⁴, 4³, 6, 7, 8²,
9², 14, 15, 16, 17², 18, 19, 20)

[querer] v.t.
IPr., P1 *quero* (l. 15, 16, 17)

R

rraçón s.f. (l. 6)

• [rrasado] adx.
rrasadas (l. 8)
Non documentámo-la forma *rrasa-*
da en ningunha das obras consulta-
das.

[rrays] adx.
rrayses (l. 10)

rrealengo adx. (l. 13)

rector s.m. (l. 5)

regno s.m. (l. 17)

rey s.m. (l. 17, 19, 24)

reyno s.m. (l. 24)

[rremjr] v.t.

IPret., P3 *rremño* (l. 3)

• [rresado] adx. Vid. [rrasado]
rresadas (l. 4)

[rrogar] v.t.
Part. *rrogados* (l. 21)

• [rrouocar] v.t.
IPr., P1 *rrouoco* (l. 15)
Documentamos *rrevoco* en 1305 (Lorenzo 1968), pero a forma con asimilación non aparece documentada en ningunha das obras consultadas.

S

sãao adx.
sãao (l. 1)
sãa (l. 2)

[saber] v.t.
SPr., P3 *saban* (l. 1)

saluo prep. (l. 15, 16)

sangre s.m. (l. 3)

santo adx.
san (l. 6, 11³)
sant (l. 5)
santa (l. 4, 6², 7, 11)
santo (l. 3)

se pron. (l. 20²)

seellar v.t. (l. 20)

segjnte adx. (l. 9)

segundo prep. (l. 20)

sen prep. (l. 2, 8, 14)

senpre adv. (l. 17)

• *señor* s.m. (l. 17, 24)

A forma *señor* documéntase en 1431 (Martín 1983), nós documentamos en 1423.

señorío s.m. (l. 13)

sepultura s.f. (l. 10)

[ser] v.t.
1) “ser” IPr., P3 *he* (l. 15); IPret., P3 *foy* (l. 1, 9)
2) “ser, estar” IPr., P1 *são* (l. 5, 11), P3 *he* (l. 21); IPret., P1 *ffoy* (l. 24)
3) Perífrase verbal pasiva: *forõ chamados* (l. 21), *fore enterrado* (l. 8)

septe num. (l. 7)

seteno num. (l. 8)

seu pos.
seu (l. 8)
sseu (l. 3)
súa (l. 6)

synal s.m. (l. 25)

so prep. (l. 20)

sobriño s.m. (l. 9, 13)

[soldo] s.m.
soldos (l. 14)

ssacar v.t. (l. 7)

suso adv. (l. 15)

T

tal indef. (l. 15)

tenpo s.m. (l. 4, 11)

terra s.f. (l. 7)

testamento s.m.

testamento (l. 1, 2, 8, 10, 15, 17, 18², 20)

testamentos (l. 16)

[testemoya] s.f.

testemoyas (l. 17, 20, 22)

testemoyo s.m. (l. 25)

todo indef.

toda (l. 11)

todo (l. 20)

todos (l. 7)

Treydade s.f. (l. 7)

tres num. (l. 21)

U, V (vocal)

vnjuersal adx. (l. 10)

Lorenzo (1968) documenta esta forma en textos portugueses do XIV, nós en textos galegos.

vsal adx. (l. 19)

valer v.i.

Inf. valer (l. 18); SP_{Pr.}, P3 valla (l. 17, 20), P6 vallā (l. 16)

[ver] v.t.

SFut., P6 viren (l. 1)

verdade s.f. (l. 25)

vijnte num. (l. 21)

[viir] v.i.

SP_{ret.}, P3 viese (l. 13)

villa s.f.

vila (l. 6)

villa (l. 1)

vontade s.f. (l. 2², 15, 17, 18)

voz s.f. (l. 19)

Bibliografía

Álvarez Blanco, R. (1983): "O artigo en galego. Morfoloxía", *Verba* 10, 169-182.

Álvarez Blanco, R., H. Monteagudo e X. L. Regueira (1986): *Gramática galega*, Vigo: Galaxia.

Corominas, J. e José A. Pascual (1980-1991): *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*, 6 vols., Madrid: Gredos.

Díaz y Díaz, M. C. (1986): *Recuento de las casa antiguas del Reino de Galicia/Vasco Aponte*; Introducción y edición crítica con notas, Santiago de Compostela: Consellería da Presidencia, Servicio Central de Publicacións.

Fernández Rei, F. (1990): *Dialectoloxía da lingua galega*, Vigo: Xerais.

Ferreira, J. de Azevedo (1987): *Afonso X: Foro Real*, 2 vols., Edição, Estudo lingüístico e Glosário, Lisboa: Instituto Nacional de Investigação Científica.

Lorenzo, R. (1968): *Sobre cronología do vocabulário Galego-Português. (Anotações ao 'Dicionário etimológico' de José Pedro Machado*, Vigo: Galaxia.

Lorenzo, R. (1975-1977): *La traducción gallega de La Crónica General y de la Crónica de Castilla*, edición crítica anotada, con introducción, índice

- onomástico y glosario; Ourense: Instituto de Estudios Orensanos "Padre Feijoo"; vol. I: Introducción, texto anotado e índice onomástico; vol. II: Glosario.
- Lorenzo, R. (1985): *Crónica Troiana, Introducción e texto*, A Coruña: Fundación Barrié de la Maza.
- Lorenzo, R. (1988): "Normas para a edición de textos medievais galegos", en D. Kremer (ed.): *Actes du XVIII Congrès International de Linguistique et de Philologie Romanes. Université de Trèves (Trier)*, 1986, vol. VI, Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 76-85.
- Machado, J. P. (1977³): *Dicionário Etimológico da Língua Portuguesa com a mais antiga documentação escrita e conhecida de muitos dos vocábulos estudados*, 5 vols., Lisboa: Livros Horizonte.
- Maia, Clarinda de Azevedo (1986): *História do Galego-Português. Estado lingüístico da Galiza e do Noroeste de Portugal desde o século XIII ao século XVI (Com referência à situação do galego moderno)*, Coímbra: Instituto Nacional de Investigação Científica.
- Martín Biedma, R. M. (1983): *O léxico dos documentos galegos do mosteiro de San Estebo de Ribas de Sil*, Memoria de Licenciatura inédita, Univ. de Santiago.
- Martínez Rodríguez, G. (1979): *Documentos en gallego del monasterio de Montederramo. S. XIII. Edición anotada y estudio lexicográfico*, Tese de Doutoramento, Universidad de Valladolid.
- Martínez Salazar, A. (1915): "Colección de documentos históricos" en B.R.A.G., Tomo 1, 9-29.
- Millares Carlo, A. (1983): *Tratado de paleografía española*, con la colaboración de José M. Ruiz Asencio, 3 vols., Madrid: Espasa-Calpe.
- Monteagudo Romero, H. e X. García Cancela (coords.) (1988): *Dicionario normativo Galego-Castelán*, Vigo: Galaxia.
- Real Academia e Instituto da Lingua Galega (1995): *Nommas ortográficas e morfolóxicas do idioma galego*, Vigo.
- Tato Plaza, F. R. (1999): *Libro de notas de Álvaro Pérez, notario da terra de Rianxo e Postmarcos (1457)*, Santiago de Compostela: Consello da Cultura Galega.

PRESENTACIÓN DO *ATLAS LINGÜÍSTICO GALEGO*, VOL.
III: *FONÉTICA**

(A Coruña, 18 febreiro de 2000)

MICHEL CONTINI
Université Stendhal. Grenoble III

Excelentísimo Sr. Conselleiro de Educación e Ordenación Universitaria da Xunta de Galicia,
Excelentísimo Señor Vicepresidente da Fundación "Pedro Barrié de la Maza",
Ilustrísimos señores, queridos amigos,

Quero en primeiro lugar agradecer esta invitación que me permitiu emprender-la miña quinta peregrinaxe a Galicia, a onde acudo, cada vez, coa mesma emoción e co mesmo pracer. Quero agradecer tamén a honra que me fan ó me convidaren á presentación oficial do terceiro volume do *Atlas Lingüístico Galego*.

Para un dialectólogo, a aparición dun Atlas é sempre un acontecemento de enorme magnitude, a coroación de anos de traballo perseverante, salferidos de momentos de exaltación coma os que se producen cando un ten a sorte de descubrir elementos aínda descoñecidos, ou banzos perdidos que nos permiten reconstruír unha evolución lingüística ou confirmar unha orixe que se consideraba ata daquela hipotética. Pero tamén, por veces, con momentos de abatemento, fronte á amplitude da tarefa a realizar. Os mapas dun Atlas, sabémolo ben, contan unha longa historia feita de xuntanzas de traballo, ó redor dunha mesa, para a escolla dos cuestionarios e das localidades da rede; unha longa historia de enquisas sobre o terreo, de encontros coas xentes das vilas e das aldeas, de descubrimento dun universo cultural moi a miúdo esquecido; unha historia, tamén, de longas semanas ou de meses pasados a transcribi-las grava-

* Palabras pronunciadas polo profesor Michel Contini, director do *Atlas Linguistique Roman*, no acto de presentación do terceiro volume do *Atlas Lingüístico Galego*, que tivo lugar na sede da Fundación "Pedro Barrié de la Maza", Conde de Fenosa, na cidade da Coruña, o día 18 de febreiro de 2000.

Una parte da exposición foi feita en galego e outra en italiano. Agradecemos a Ruth Vázquez González a traducción ó galego da parte exposta en italiano.

cións, a sintetizar e intrepreta-los datos na súa repartición xeográfica e a analiza-la súa importancia desde o punto de vista diacrónico. A obra que nós temos hoxe diante dos nosos ollos coñeceu tamén unha historia semellante, unha historia que tamén eu vivín hai algún tempo. Por iso, hoxe, eu comparto a felicidade e a satisfacción dos meus colegas e amigos galegos, de Manolo González González e de tódolos colaboradores que participaron na realización deste traballo, cando ven acabado outro anaco importante da súa "obra mestra".

Por outra parte, como romanista comprometido na vasta empresa internacional do *Atlas Linguistique Roman* -e estou seguro de expresar aquí o parecer de tódolos meus colegas que participan neste mesmo proxecto europeo-, non podo senón alegrarme deste novo florón da dialectoloxía galega que constitúe un innegable logro científico. Despois dos dous excelentes volumes que o precederon, dedicados á morfoloxía verbal e á morfoloxía non verbal, este que se presenta hoxe proporciona unha contribución decisiva para o coñecemento do fonetismo do voso dominio lingüístico. Cos que van seguir, dedicados ó léxico -e que esperamos xa con impaciencia- poderemos dispoñer, en non moi longo prazo, dunha visión completa, profunda, de tódolos aspectos do galego e de toda a riqueza da súa variabilidade dialectal. Isto ten unha importancia capital non só para os especialistas deste dominio lingüístico, senón tamén para o conxunto dos romanistas que contan cunha nova tesela que vén completa-lo mosaico das variedades do espacio románico.

Que o voso exemplo sexa seguido polos colegas que traballan actualmente na realización de Atlas do mesmo tipo noutras áreas lingüísticas.

Permitídemme que faga algunhas reflexións sobre o Atlas de Manolo e dos seus colaboradores. Como especialista en fonética, quero dicir que a publicación dun volume completo do *ALGa* dedicado á fonética me alegra de maneira moi especial. É un feito ben singular que merece ser destacado. A pesar da rareza destes traballos, non podemos esquecer, sen embargo, nun momento coma este, que o primeiro atlas lingüístico, que pode considerarse coma o punto de partida da xeolingüística moderna, foi o *Petit Atlas Phonétique du Valais Roman*, publicado por Jules Gilliéron no 1882, hai xa 118 anos. O autor sabía ben que a variabilidade dialectal aparece máis claramente na estrutura fonética ca noutros compoñentes da lingua como a morfosintaxe ou o léxico.

Aínda así, a xigantesca obra que o propio Gilliéron publicou vinte anos máis tarde centrouse especialmente no léxico, e así o faría tamén a gran maioría dos atlas lingüísticos nacionais e rexionais que -segundo as ensinanzas do *Atlas Linguistique de la France*- se publicaron en tódolos países da área románica e doutras áreas non románicas.

Podemos tomar como exemplo Francia, coa xigantesca empresa do *Atlas Linguistique de la France par Régions*, promovido polo CNRS. Os 25

proxectos rexionais produciron ata hoxe cerca de 70 volumes. Entre estes proxectos xeolingüísticos –case todos xa rematadas– coa edición de 3 a 6 volumes cada un, non hai ningún que dedicase un volume ós trazos fonéticos. É mais, hai que dicir que a maior parte deles non dedicou á fonética nin un só mapa. Sen embargo, hai dúas excepcións que merecen ser destacadas. A primeira é a do *Atlas Linguistique de la Gascogne* de Jean Séguy, que destina 204 mapas do VI volume ó estudio do fonetismo extraordinariamente importante do gascón (dos que 6 se ocupan do sistema fonolóxico, cousa aínda máis rara). A segunda excepción é a do recente *Nouvel Atlas Linguistique et Ethnographique de la Corse* de Marie José Dalbéra Stefanaggi que, no primeiro volume, lle dedica á fonética e á fonoloxía das falas corsas 67 mapas con símbolos, coma este volume do Atlas Lingüístico Galego.

Noutros moitos atlas, os autores non fan verdadeiros mapas fonéticos, senón que se limitan a facer unha escolla dos mapas léxicos que, gracias á transcripción fonética das designacións, permiten deducirlos resultados actuais da evolución do vocalismo e do consonantismo latino en cada lugar da rede de puntos que se considera. É certamente este obxectivo o que se pretendía coa publicación dos 70 mapas do *Atlas Lingüístico de la Península Ibérica (ALPI)* de Navarro Tomás, obra que, desgraciadamente, quedou interrompida. O mesmo obxectivo atopámolo na escolla dos mapas fonéticos que M. Alvar presenta en tódolos atlas rexionais da área española (173 no *Atlas ALEA* andaluz, que contén tamén 35 mapas fonolóxicos con símbolos que poden ser considerados coma un prototipo para o iberorromance; 199 no *Atlas Lingüístico y Etnográfico de las Islas Canarias*; 153 no *Atlas Lingüístico y Etnográfico de Aragón, Navarra y La Rioja*, e 126 no *Atlas Lingüístico y Etnográfico de Cantabria*). A mesma preocupación encontrámola nos 100 mapas de interese fonético seleccionados por L. Remacle para o primeiro volume do *Atlas Linguistique de La Wallonie* ou mesmo, na *Romania Nova*, nos 120 mapas “fonéticos” que constitúen o primeiro volume do *Atlas Lingüístico de México*, de Lope Blanch.

Aínda así –os dialectólogos sábeno ben–, á falta dunha elaboración directa levada a cabo polos autores, sempre é posible apañarse sós, facendo, con moita paciencia e perseveranza, a recolleita dos datos fonéticos contidos nos mapas léxicos que poden, nalgúns casos, chegar a ser moitos milleiros e mesmo millóns.

É, polo visto, innecesario subliñar-la importancia dun atlas coma o da área galega. Os seus mapas (423) obtidos das respostas a 148 preguntas específicas de fonética e do exame do fonetismo das respostas léxicas, nunha rede de 167 lugares, supoñen un longo traballo de recolleita e de análise de dúcias de milleiros de datos para poder propoñer-lo traballo de síntese que estes representan. Estes mapas permitenlle a tódolos especialistas da área lingüística galega e mesmo a tódolos romanistas atopar in-

mediatamente "la pappa fatta" (=todo feito), recorrendo a unha expresión italiana ben coñecida.

En efecto, os mapas preséntannos un cadro preciso do sistema fonético galego, poñendo en evidencia tanto as características diferenciadoras coma os trazos fonéticos unitarios, comúns a toda a área que o atlas cobre.

En resumo, temos diante dos ollos un cadro preciso dunha situación lingüística, daquela que R. Jakobson chamaba "la charpente phonique" (estructura fónica), para o conxunto das falas ou das variedades da área galega. Isto non quere dicir que antes da publicación deste atlas e dos volumes que o precederon non se soubese nada ou moi pouco da estrutura fonética do galego. Evítolle-las molestas citas bibliográficas. Para o que concerne á fonética limitareime a recordalos nomes dun gran número de especialistas que dedicaron a este aspecto importantes contribucións: desde Dámaso Alonso a Zamora Vicente, desde Manuel Alvar a Constantino García e desde min mesmo a Manolo González González e Francisco Fernández Rei, Antón Santamarina, Ramón Lorenzo, José Luis Pensado, Carmen Pensado Ruiz... e tantos outros. Pero, por riba das numerosas contribucións coñecidas ou menos coñecidas, dedicadas frecuentemente a un ou outro aspecto do sistema fonético, este volume do Atlas Lingüístico Galego ofrécenos unha visión global de tódolos resultados actuais da evolución fonética e do reparto xeográfico de cada un dos fenómenos. Temos, diante dos ollos, claramente definidas as tres grandes áreas -occidental, central e oriental-, pero tamén as subáreas e as de pequenísima extensión. Penso, sobre todo, na área occidental na que se descobre unha gran variedade de realizacións sibilantes da zona alveolar e dental, caso bastante excepcional na área románica, e que recorda a situación das áreas andaluzas tal e como o revelan, entre outros, os mapas do *ALPI*.

Do mesmo xeito, tamén hai que subliñar-la perfecta lexibilidade dos mapas -¡cousa non sempre lograda en moitos atlas!-, gracias á claridade e á lóxica na escolla das formas e das cores dos símbolos. Cómpre aínda salienta-la utilidade das notas que achegan valiosos complementos de información: sobre as fontes das que son deducidos os trazos estudados, sobre a presenza de variantes nun mesmo lugar e, sobre todo, de variacións interxeracionais, que descubren as tendencias evolutivas en curso. Tamén é de extremada utilidade a presenza dun índice ó final da obra cos trazos estudados e coa correspondente referencia ó mapa ou mapas nos que poden ser observados.

En resumo, unha obra de alto nivel científico que, sen dúbida, despertará un novo interese pola lingua galega no ámbito local e internacional e espero que novas vocacións.

Tamén como responsable do *Atlas Linguistique Roman* quixera expresar toda a miña satisfacción pola publicación deste volume e dos dous

que o precederon. O Atlas Románico, de feito, ten prevista a realización dun volume sobre a fonética histórica (con cerca de 300 mapas) e un volume sobre morfoloxía (cuns cincuenta mapas). Agora, a contribución dos compañeiros galegos está xa lista. Se tódolos convidados das distintas áreas lingüísticas románicas fixesen un bo traballo coma o voso, os dous volumes do *ALiR* poderían ve-la luz dentro de pouco tempo.

Sen embargo, non en tódolos sitios se traballa con tanto ardor, con tanta perseveranza e con tanto espírito científico coma aquí onda vós. E, o ve-lo gran traballo que se está facendo aquí, en Galicia, pola defensa, a conservación e o renacemento da lingua galega, prodúceme unha profunda admiración. Eu pertenzo a outra minoría lingüística que é a sarda e preocúpame moito, coma a vós, a supervivencia e o desenvolvemento desta lingua. Sen embargo, teño que constatar que, excepto unha minoría de apaixonados defensores, falta onda nós unha vontade política forte de tutela da lingua, falta tamén un verdadeiro empeño na maior parte dos universitarios, falta un proxecto científico de revalorización a través de obras coma o voso atlas ou coma a realización dun dicionario. Falta unha Academia para coordinar e oficializar tódalas accións dirixidas á revalorización da lingua.

Entre nós -e isto vale tamén para máis aló da miña illa-, cando se fai unha descuberta arqueolóxica (unha tumba, os restos dun asentamento prehistórico durante a construción dun edificio ou dunha estrada) tódolos traballos se interrompen, a miúdo durante meses e meses. Mobilízase a opinión pública para defende-la descuberta arqueolóxica, que é considerada coma unha parte do patrimonio cultural. E é xusto que así sexa. ¿Pero, a lingua que falamos, que falan os nosos pais, os pais dos nosos pais, non será tamén un patrimonio para preservar? Ela constitúe a herdanza de milenios da nosa cultura, o vehículo que permite transmitir ás xeracións futuras. ¿Como se pode imaxinar unha Galicia sen galego ou unha Sardeña sen sardo?

A defensa da lingua debería se-lo primeiro obxectivo para defende-lo noso patrimonio cultural. Aquí, en Galicia, decatástesvos disto hai tempo, tal e coma o demostran as brillantes execucións coma o atlas que se presenta hoxe.

Espero que o exemplo que nos dades, queridos compañeiros e amigos, poida provoca-la emulación noutras áreas de lingua minoritaria... comezando pola miña illa natal. Gracias.

Fernández Rei, Francisco e Antón Santamarina Fernández (eds.), (1999): *Estudios de sociolingüística románica. Linguas e variedades minorizadas*, Santiago de Compostela, Servicio de Publicacións da Universidade de Santiago de Compostela, 510 pp.

Desde hai unhas tres décadas, a sociolingüística e a estandaroloxía constitúen outras tantas pólas emerxentes da lingüística románica actual, tanto na súa dimensión histórica coma, sobre todo, na sincrónica, vertente na cal se enfoca fundamentalmente ás linguas minoritarias e / ou minorizadas. Esta emerxencia, propiciada por un cambio sociocultural no noso contorno tendente a protexer-lo pluralismo, explícase non só por tratarse de campos de estudio máis inexplorados, senón tamén pola urxencia coa que determinadas linguas románicas reclaman unha atención neses eidos, por atopárense en serio perigo de disolución ou de extinción. De tal maneira que a lingüística románica volve contribuír de forma importante nos nosos días ó avance da disciplina lingüística xeral, ó tempo que presta un servizo inestimable a prol da conservación da diversidade de pobos e culturas a través da conservación das súas linguas. Por iso o volume *Estudios de sociolingüística románica. Linguas e variedades minorizadas* é actual, oportuno e conveniente, e debemos manifesta-lo noso agradecemento ós seus editores, os romanistas composteláns Francisco Fernández Rei e Antón Santamarina Fernández, por facer posible que nos achegemos así á realidade complexa desas linguas en situación máis ou menos "delicada". Sen dúbida, a súa sensibilidade como investigadores dunha desas linguas foi decisiva á hora de prepara-lo volume, que ten como obxectivo contribuír á plena normalización do uso do galego como lingua científica e esperta-lo interese por esoutras situacións "tan próximas física ou tipoloxicamente, pero tan afastadas polo xeral descoñecemento da súa existencia" (p. 8).

Tres tipos de situación son as que se contemplan nesta obra. Por unha banda, a das linguas minorizadas (que non necesariamente minoritarias) dentro das súas propias fronteiras administrativas, polo xeral correspondentes a pobos sen estado (salvo o romanche). Cada lingua representa aquí un caso particular, con coordenadas e perspectivas de futuro diferentes: así, a carón de linguas cun importante asentamento social e boas expectativas (o que implica xeralmente un alto número de falantes), como o catalán, hai outras, como o aragonés, en situación moi difícil. Un caso certamente peculiar é o do occitano que, a pesar de contar con varios millóns de falantes e cunha brillante literatura medieval, está practicamente en disolución. Tampouco é moi boa a situación do romanche, a pesar do seu status de lingua oficial, debido precisamente ó seu carácter minoritario. En xeral, todas elas se atopan some-

tidas á presión doutras linguas con máis prestixio social, de xeito que predominan os panoramas preocupantes. En segundo lugar, trátase o caso de linguas (non estatais) que se falan fóra do seu territorio administrativo actual, abafadas pola habitual ausencia de apoio institucional (galego dos concellos orientais de Asturias, León e Zamora, así como do Val do Ellas en Cáceres; catalán de Aragón, Francia e Alguer; occitano do Piemonte). A excepción é aquí o aranés, variedade gascona que, con menos de catro mil falantes, é obxecto de protección legal. Por último, tamén se contemplan linguas estatais en fase de minorización fóra das súas fronteiras políticas; de aí a presenza dunha lingua como o romanés que inclúe variedades en franco retroceso fóra das fronteiras da actual Romanía.

Case tódalas linguas e variedades románicas nalgunha destas situacións están representadas con cadanseu estudio, segundo unha coidada ordenación que nos parece moi axeitada. En efecto, abre o volume un traballo en certa medida introductorio e propedéutico, de carácter globalizador posto que abrangue tódalas linguas románicas (Žarko Muljačić), e tras el distribúense, de oeste a leste, os traballos sobre as diferentes linguas e modalidades: o galego, tanto na propia Galicia coma no occidente de Asturias, León e Zamora (Francisco Fernández Rei), e no Val do Río Ellas (Xosé Henrique Costas), o asturiano (Ana María Cano González), o mirandés (Manuela Barros Ferreira), o aragonés (Francho Nagore), o catalán, non só en Cataluña, na Comunidade Valenciana e nas Illas Baleares (Emili Boix Fuster), senón tamén en Aragón (José Enrique Gargallo Gil), o occitano dentro (Jacme Taupiac / M. Carmen Alén Garabato) e fóra de Occitania (Arturo Genre para o Piemonte e José Enrique Gargallo para o aranés), o retorrománico (Antonio Vañó Cerdá), o corso (Jacques Fusina), o sardo (Marinella Lőrinczi / Diego Corraíne) e o romanés (Christian Ionescu). O libro, polo demais ben impreso, remata cun apéndice cartográfico de Suso Otero, coas linguas da Península Ibérica, Francia e Bélxica, Suíza e Italia e S.E. de Europa, moi útil cando se trata deste tipo de traballos, no que están implicadas variedades lingüísticas non sempre ben coñecidas.

A calidade das colaboracións vén avalada de antemán polo prestixio dos seus redactores, profundos coñecedores de cada unha das variedades lingüísticas obxecto de estudio. Dos dezaseis artigos, catro están dedicados ó occitano e dous ó galego (que, unidos, suman máis páxinas cós catro do occitano), ó catalán e ó sardo. Cabe destaca-los extensísimos traballos de Francho Nagore sobre o aragonés e de Christian Ionescu sobre o romanés, que superan amplamente as cincuenta páxinas (poucas máis teñen algúns libros), así como o de Francisco Fernández Rei sobre o galego, de parecidas dimensións.

Polo que atinxe ó contido xeral dos traballos, malia o que afirman os editores na presentación, non só versa sobre a vitalidade, o marco institucional ou o grao de elaboración das diferentes variedades. Podemos atopar neles moito máis, desde unha auténtica historia externa das linguas en cuestión, ata unha caracterización interna máis ou menos extensa e profunda (caso do galego de Ellas, do aragonés, etc.), de maneira que se excede o ámbito do puramente sociolingüístico e estandarolóxico. En canto á súa procedencia, é moi

diversa: hainos procedentes de encontros, cursos e xornadas organizados na Universidade de Santiago, na Universidade da Coruña, na UIMP, na Universidade de Xirona, no Consello da Cultura Galega, etc., ó lado dos especialmente redactados para a ocasión. En conxunto, cobren un arco temporal moi extenso, xa que a elaboración dos mesmos oscila entre o ano 1987, do máis antigo, e o 1997 do máis recente. Precisamente o tempo transcorrido nalgúns casos entre a data inicial da redacción e a data final da publicación, pode provocar ás veces algún pequeno problema de perspectiva ou dar lugar a certas disfuncións nos textos, por máis que estes fosen actualizados. Así ocorre, por exemplo, no artigo de Muljačić, onde se citan como “no prelo” traballos de 1991. Posto que no momento da edición xa se dispoñía das referencias actualizadas, quizais resultaría menos chocante para o lector incorporalas ó texto (en lugar de “no prelo b”, simplemente “1991”, *v. p. 13*), máxime cando xa aparecen así na bibliografía e cando incluso se citan publicacións de 1998.

Cremos que o alcance dos traballos integrantes do volume merece que deamos conta das características de cada un deles, aínda que sexa brevemente.

Inicia o volume unha colaboración seria e rigorosa dese grande especialista en estandaroloxía que é Žarko Muljačić, o cal propugna un modelo de lingüística relativista baseada na estandaroloxía comparativa alemana (H. Kloss, H. Haarmann, U. Ammon), a dialectoloxía “tridimensional” de J. J. Montes Giraldo coa súa “conexión romanesa” (A. Graur) e a doutrina sobre macrodiglosia de J. Trumper e A. Mioni. Como se indica no título, trátase dunha proposta de clasificación tipolóxica das linguas “baixo presión”, plasmada nun diagrama arbóreo (provisional) moi útil no que se sintetiza e visualiza o grao de estandarización de corenta linguas románicas nesa situación, entre elas o galego. Semellante empresa non é, desde logo, nada doada. Como corresponde a todo investigador da súa categoría, Muljačić, consciente das carencias e posibles omisións do diagrama, pretende suscitar un debate que axude a constituír unha teoría xeral da estandarización, tanto sincrónica coma diacrónica, e mais a desenvolve-la sociolingüística histórica. Neste sentido, formula preguntas da maior importancia que a comunidade científica debe responder no futuro. Para determinalo seu elenco de linguas, segue o criterio de que a comunidade de falantes se recoñeza como diferente dunha comunidade veciña e non acepte as formas escritas das linguas coas que está estreitamente relacionada.

Un traballo completo, cheo de datos e sen fisuras é o que nos presenta Francisco Fernández Rei, que traza unha historia externa do galego e examina a súa situación e problemática actuais tanto en Galicia coma nos territorios limítrofes. Ó procederen do mellor especialista no que el mesmo denomina “galego exterior”, son especialmente interesantes os apartados dedicados á situación (legal e real) en tódolos ámbitos do galego en Asturias, León e Zamora. Analiza o que se fai desde dentro desas comunidades e desde a propia Galicia en defensa do galego na zona, sempre desde a súa perspectiva xa coñecida (e diverxente da dos asturianistas), de que se trata da mesma lingua ás dúas bandas das fronteiras administrativas, todo ó longo da franxa.

O artigo sobre o galego do Val do Río Ellas corre a cargo do profesor da Universidade de Vigo, Xosé Henrique Costas González. Costas vénse ocupando desde hai anos desta variedade do antigo galego-(portugués) falada nun pequeno recanto de Estremadura, e conta xa cun número considerable de traballos sobre o tema. Neste caso fai un completo percorrido polo emprazamento xeográfico dos lugares onde se fala, a súa consideración nos estudos lingüísticos, a súa descrición interna... e en suma por toda a súa historia externa, tomando partido de forma tallante pola galeguidade desas falas, fronte á tradicional consideración como variedades do portugués. A mala situación pola que atravesan vese agravada polo feito de que a súa existencia nin sequera está contemplada no Estatuto de Autonomía de Estremadura. Especialmente afortunada paréceno-la proposta de denominación para o conxunto destas falas que fai o profesor Costas: "valego".

Ana María Cano González, da Universidade de Oviedo e a Academia de la Llingua Asturiana é recoñecida como unha das mellores asturianistas. No seu traballo analiza a situación do asturiano tanto na etapa medieval coma na actualidade e remata cunha bibliografía bastante exhaustiva para quen desexe iniciarse ou profundar no seu estudio. Parécenos moi interesante a súa observación sobre a coincidencia cronolóxica na aparición da primeira gramática asturiana (1869), de Junquera Huergo, e a das primeiras gramáticas galegas (Mirás, 1864; Saco y Arce, 1868), ó que habería que engadir unha coincidencia semellante no ámbito da lexicografía (Junquera Huergo foi tamén autor dun dicionario, e lembremos que o dicionario de Rodríguez é do 1863). Pero é que ademais todos eles coinciden tamén coa aparición dos primeiros dicionarios do aragonés (o *Ensayo de un diccionario aragonés-castellano*, de Mariano Peralta, foi publicado no 1836 e, sobre todo, o *Diccionario de voces aragonesas*, de Jerónimo Borao, viu a luz no 1859, como indica Franchó Nagore no traballo deste mesmo volume). Tal vez habería que deterse un pouco máis nestas coincidencias que poderían proceder parcialmente dun marco sociocultural común.

A dialectóloga portuguesa Manuela Barros Ferreira, do Centro de Lingüística da Universidade de Lisboa, ademais de facer unha introducción teórica a esa fala tan pouco coñecida para a maioría da xente (e mesmo para moitos lingüistas) que é o mirandés, reproduce a chamada "lección de mirandés", isto é, a enquisa que se fixo no 1978 con vistas ó Atlas Lingüístico-Etnográfico de Portugal e de Galicia, especial polas relacións que se crearon entre os participantes na conversa (entre elas, a autora do traballo) e pola información, gramatical e sociolingüística, que se tirou dela. O mirandés atópase no grupo E do *Euromosaico*, como variedade lingüística moi ameazada de extinción. Conta cunha convención ortográfica e o Parlamento portugués recoñeceu como lingua oficial no 1998.

O conciso título do traballo de Franchó Nagore Laín ("O aragonés"), da Universidade de Zaragoza e o Consello d'a Fabla Aragonesa, deixa entrever, sen embargo, a súa lonxitude, pois nel teñen cabida tódolos aspectos relacionados con esa lingua, que se conserva en "situación de grave deterioro e profundo decaemento" (p. 155). A dificultade mesma para sinala-lo seu ámbi-

to xeográfico, de carácter discontinuo, leva algúns lingüistas a nega-la súa conservación; conservación que Nagore, un dos maiores estudiosos do aragonés, sen embargo, defende. O aragonés constitúe un punto crucial dentro da Romania, con trazos conservadores e innovadores, solucións a medio camiño entre as linguas iberorrománicas e as galorrománicas e outras solucións bastante particulares (como o emprego das mesmas formas pronominais para o suxeito e o termo de preposición). É interesante, como indica o autor, que o *f-* se manteña precisamente nunha rexión con substrato vasco, que é o que normalmente se alega para explica-la perda dese fonema en castelán e gascón. Só nos queda mencionar, en canto á redacción do traballo, que o feito de indicar nas referencias bibliográficas o número das edicións en superíndice leva ás veces a certa confusión coas notas.

O traballo de Emili Boix Fuster, da Universidade de Barcelona, céntrase máis propiamente nas cuestións sociolingüísticas referidas ó catalán, na súa opinión as menos tratadas no relativo a esta lingua. Segundo o autor, máis cá supervivencia xeral do catalán, estaría aquí en xogo a posible redución do seu ámbito xeográfico (o que, a longo prazo, coidamos que podería incidir igualmente na supervivencia). A conclusión do traballo, en palabras de Boix, sería a seguinte: o catalán ocupa un lugar privilexiado no podio da segunda división; é cabeza de rato e aspira a ser rabo de león. A recuperación lingüística debe consistir "máis en facilitar do que en esixir ou forzar o uso do catalán" (p. 227) e ha de ter moi en conta as novas xeracións de cataláns compostas por fillos de andaluces, extremeños, galegos e aragoneses. Insiste en desfacerlos malentendidos que, ó seu parecer, se pretenden espallar sobre a situación lingüística en Cataluña, dando a impresión dunha división social interna que, en realidade, non existe. Remata cunha útil "bibliografía básica comentada" distribuída en diferentes apartados, que sempre se agradece, e incorpora un ilustrativo anexo sobre interferencias entre catalán e español.

Pola súa parte, José Enrique Gargallo, tamén da Universidade de Barcelona, fai un completo estudio do catalán de Aragón, da súa propia delimitación e a do seu territorio, da denominación e o marco legal, das accións reivindicativas, a situación no ensino, a produción escrita, os ámbitos de uso e diversas cuestións sociolingüísticas. A visión que se teña da lingua e do territorio dependerá de se se observa desde un ou outro lado da fronteira (Franja de Ponent / Franja Oriental), pero, en todo caso, parece que a vitalidade do catalán nesta zona é moi apreciable, aínda que eminentemente oral e familiar. Neste sentido, Gargallo mantén unha postura, por así dicilo, "neutral" e intermedia entre os filólogos "catalanistas" e os "aragonesistas". Por último, presenta unha ampla e documentada bibliografía final e un anexo de mapas, así como a reprodución da "Declaración de Mequinensa" (declaración reivindicativa do catalán de Aragón asinada por dezasete representantes municipais no 1984).

Jacme Taupiac, do Institut Catolic de Tolosa, M. Carmen Alén, da Universidade de Santiago de Compostela, Arturo Genre, da de Turín e o mesmo José Enrique Gargallo, encárganse de darnos unha visión completa da situación do occitano dentro e fóra das fronteiras administrativas de Occita-

nia. Para o primeiro, o occitano está a desaparecer polo procedemento de substitución lingüística, como consecuencia dun longo proceso de asimilación que comezou na segunda metade do século XVI. Considera que a supervivencia dunha lingua vén marcada pola existencia ou non dunha literatura e pola vontade colectiva e política, e insiste en que o que occitano necesita hoxe en día coa máxima urxencia é dispoñer dun estándar, máis cós estudos de dialectoloxía e sociolingüística (en realidade, este tipo de estudos son precisos para chegar a elaborar un estándar unificado). Remata con vinte mapas en anexo, algúns datos complementarios e unha bibliografía elemental.

M. Carmen Alén cre ver un cambio incipiente na mala situación do occitano, lingua que na súa práctica oral xa non se transmite desde hai unha ou dúas xeracións: observa un aprecio crecente dos falantes pola propia lingua (de aí o título: “do ‘patois’ ó ‘occitano’”) e unha presenza importante en Internet, todo isto propiciado pola incorporación do occitano ó ensino público, o proceso de descentralización iniciado no 1982 e a creación de diversos grupos e institucións dedicadas a valorizala lingua. Analiza igualmente o impacto de medidas recentes, como o “Rapport Poignant” (1998) e a sinatura por parte de Francia da “Carte Européenne des Langues Moins Répandues”.

Moi interesante, non só polas propias características do traballo, senón tamén pola variedade lingüística que aborda, é o artigo sobre o aranés de J.E. Gargallo. O autor tenos afeitos a uns traballos moi documentados, e este artigo non representa, desde logo, unha excepción; de maneira que, entre outras cousas, inclúe unha ampla bibliografía e un anexo de mapas. A perspectiva adoptada é sempre a de considera-lo aranés como variante gascona, e o gascón como variante occitana (consideración esta última non compartida, como é sabido, por tódolos lingüistas). O Val de Arán é unha encrucillada lingüística, orográfica e administrativa e constitúe o único territorio oficialmente trilingüe do Estado español. Con a penas catro mil falantes activos, o aranés goza dun status e dunha vitalidade descoñecidos nas outras falas occitanas e vehicula un forte sentimento colectivo de cohesión. A súa situación, cunhas normas oficializadas pola Generalitat no 1983 e un *Estatut Especial d'Aran* (1990), é bastante privilexiada no conxunto das falas que estamos a tratar.

Moi distinto é o caso do occitano no Piemonte, falado por unhas corenta mil persoas, que sofre unha profunda crise, motivada, segundo Arturo Genre, pola precaria economía montana que favorece un fluxo emigratorio crecente, así como polo desentendemento do poder público, a italianización feita desde a escola e a igrexa, a influencia das linguas do contorno (piemontés, francés, italiano, incluso inglés) e, problema non menor, a falta de conciencia dos propios falantes.

Privilexiada tamén, cando menos desde o punto de vista legal, é a situación do romanche, que, como indica Antonio Vafió Cerdá, da Universidade das Illas Baleares, a pesar de ser falado por tan só un 0,6% da poboación total de Suíza (unhas corenta mil persoas), ten o status de lingua nacional e é fortemente subvencionado polo Goberno federal. Con todo, hoxe atópase en perigo de desaparición polo seu estado de abandono, desprestixio e división

interna, debido a motivos histórico-xeográficos, entre outros, que favoreceron secularmente a xermanización do territorio. Presta Vañó unha atención especial á *Lia Rumantscha* / *Ligia Romantscha*, encargada de fomenta-la lingua e a cultura romanches, e ó *rumantsch grischun*, lingua artificial escrita, constituída democraticamente no 1982 sobre a base dos tres dialectos máis importantes (sursilvano, surmirano e engadino baixo). Dado o escaso coñecemento que se ten do retorrománico, sería bo dispoñer aquí dunha bibliografía final orientativa.

Un completo estudio do corso é o que nos presenta Jacques Fusina, do Centru Corsu de Ricerca (Universidade de Córsega), desde a súa consideración como lingua do grupo italo-románico. Para Fusina, o corso non sería un italiano importado, senón o resultado dunha evolución propia a partir dun estado de lingua latinizado sobre un substrato prelatino tirrénico, común a Córsega, Sicilia, Sardeña e ó sur da península italiana. A influencia toscana foi capital desde o século IX e durante a dominación xenovesa (séculos XIII-XVIII), de maneira que o italiano pasou a considerarse como expresión escrita do corso, e este como un dialecto daquela área lingüística. O estudio vai máis alá das cuestións sociolingüísticas e inclúe unha caracterización lingüística do corso, a análise da situación diglósica corso-francesa, os intentos de escritura ata o consenso acadado polo sistema de D. Geronimi e P. Marchetti (proposto en *Intricate e cambiarine* (1971)), a introducción no ensino, da que Fusina foi precisamente artífice, a historia da escrita literaria, tendo sempre en conta a súa especificidade, a descentralización de competencias a escala nacional, etc.

O panorama sobre o sardo corre a cargo de Marinella Lőrinczi, da Universidade de Cagliari, e Diego Corraíne, director da Editorial Papiros (Nùgoro). A primeira é autora dun denso artigo, que remata con case sete páxinas de bibliografía, no que ilumina e rebate moitas cuestións consideradas indiscutibles sobre o sardo. A situación diglósica do sardo é secular; a partir da Idade Media as funcións máis altas foron atribuídas a linguas esóxenas, como o catalán, o español, o italiano e o latín, e mesmo o grego bizantino. A isto hai que engadi-la complexidade lingüística actual, con variedades diatráticas e diatópicas tanto do sardo coma do italiano, e a existencia doutras variedades lingüísticas na illa (sasares, galurés, algherés-catalán e tabarquino-líur). As grandes posibilidades que Sardeña tiña de edifica-la propia identidade nacional quedaron truncadas polas dominacións. En opinión de Lőrinczi, hoxe en día estase a producir unha desintegración estrutural do sardo baixo a forma dunha italianización léxico-morfolóxica que, paradoxalmente, lle garante aínda unha boa vitalidade pero que pode levalo a desaparecer, a pesar do seu millón de falantes, se non cambian as condicións administrativas e culturais (por certo, cando trata os sardismos no italiano da illa, menciona un uso de *e allora* que parece próximo ó do galego *je logo?*). Aborda Lőrinczi a cuestión da penetración do italiano, así como o proceso e a cronoloxía da división dialectal do sardo. Especialmente interesante é o estudio da tradición escrita en vulgar, moi rica, como é sabido, en Sardeña a partir do século XI, o que converte o sardo nunha lingua románica peculiar.

Fronte ós que consideran que a solidez no uso do vulgar se debeu ó escaso coñecemento do latín na illa e ós que cren determinante a influencia do grego, Lőrinczi coida que pode vincularse á tradición europea oriental que, a través de igrexas autocéfalas, favoreceu precoces emerxencias dos vulgares locais. Rebate a idea que se tiña ata hai pouco do uso escrito do sardo cun desenvolvemento en dúas fases; pola contra, defende un emprego ininterrompido na escrita polo menos ata finais do XVIII. Para rematar, achega unha visión persoal da dialectoloxía sarda, ó afirmar que o arborense debería ser considerado como unha terceira zona, entre logudorés e campidanés.

Pola súa banda, Corraine insiste sobre todo en cuestións sociolingüísticas e no proceso de normativización e estandarización do sardo, lingua minorizada desde o século XIII, no que perdeu a condición oficial e quedou restrinxida a un uso popular e informal. Como adoita ocorrer nestes casos, iso provocou unha tendencia á fragmentación da lingua oral e a imposibilidade de expansión léxica en moitos ámbitos, así como unha erosión por parte das linguas dominantes. Corraine coincide con Lőrinczi en que existe o perigo de desaparición do sardo, aínda que non sexa inminente, debido á ausencia dun desenvolvemento importante na literatura, á inexistencia dunha lingua escrita de referencia e á súa escasa presenza pública. Propugna unha cooficialidade co italiano e defende a "etnodiversidade" "coma dimensión que garante a supervivencia da humanidade e o equilibrio das culturas" (p. 428). Fronte ós que defenden o dereito tanto do logudorés coma do campidanés a ter cadanseu estándar, por seren inconciliables (Massimo Pittau e Eduardo Blasco Ferrer, por exemplo), ou ós que propoñen a utilización dunha variedade local de referencia, como a de Nùgoro, por ser máis arcaica e representativa (Michele Contini), Corraine considera necesario un traballo de individuación das formas constantes e intermedias no interior do conxunto sardo, para chegar a unha única lingua de referencia. Boa parte do seu artigo está dedicada á explicación desta proposta normativa. Non debería ignorarse a súa idea de crear unha coordinadora das entidades que en diferentes lugares se dedican a normalizar e normativizar linguas minorizadas.

O último artigo, en fin, consiste nun completísimo estudio sobre o romanés a cargo de Christian Ionescu, da Universidade de Santiago, que ten o mérito engadido de ser el mesmo autor da versión galega do texto. Sen dúbida ningunha, o traballo pode constituír unha base consistente para a publicación dun libro sobre a historia do romanés. Esta lingua presenta unha problemática complexa e particular en múltiples aspectos (lugar e data de formación, proceso e cronoloxía da distribución dialectal, orixe do romanés balcánico, interferencias lingüísticas, etc.). Quizais por iso é, no seu conxunto, mal coñecida en Occidente, incluso dentro da romanística, e dificilmente abordable para quen non é romanés e está ben empapado da historia de Romanía e da rexión carpato-danubiana e mesmo balcánica en xeral. Non hai que esquecer tampouco que estamos diante dun territorio especialmente complexo desde o punto de vista político, e onde, por iso mesmo, a cuestión lingüística ten unha dimensión política particularmente importante. De aí que agradezamos especialmente este traballo, que pasará a ser unha referencia obrigada

no estudio do romanés, pois nel se abordan tódolos aspectos, desde a cuestión da denominación ata o panorama sociolingüístico, pasando pola caracterización interna, a posición no conxunto románico, a situación da lingua nacional a tódolos niveis e, en especial, a situación histórica e actual de cada un dos dialectos, incluso dos subdialectos. O profundo coñecemento do tema que amosa o profesor Ionescu permítelle non só facer prolixas descrições e achegar numerosos datos, senón tamén iluminar problemas, encher baleiros e ofrece-la súa opinión en temas ben espiñentos (así, en contra da teoría inmigracionista, polemiza con Tagliavini sobre o lugar de formación do romanés; aposta pola unidade primitiva do idioma, analiza e puntualiza a situación actual das minorías étnicas en Romanía, a cuestión da "lingua moldava", a orixe do arromanés, a liña Jireček ou límite meridional do territorio primitivo do protorromanés, etc.), sen escatima-las críticas cando as considera necesarias. Ionescu reivindica o interese do coñecemento do romanés para os países románicos occidentais, pero dun coñecemento cabal e real, lonxe das visións parciais ou manipuladas que se adoitan ofrecer nestas latitudes. É claro que non podemos permitírno-lo luxo de renunciar a este importante patrimonio da Romania. A situación actual é que, fronte ó bloque compacto do dacorromanés, políticas de aculturación e desnacionalización forzosa levaron as outras variedades lingüísticas meridionais a un estado de decadencia e mesmo de disolución (sobre todo do istrorromanés, con non máis de 1500 falantes). Tan só cumpriría tal vez matizar que o paralelismo que Ionescu establece entre a influencia eslava e a xermánica sobre a lingua, a toponimia e a antroponimia do romanés e da Romania occidental respectivamente (p. 467), non debe interpretarse de xeito cuantitativo, pois cremos que a influencia xermánica na Romania occidental foi menor en liñas xerais (loxicamente habería que facer certas precisións no caso dalgunhas linguas, como o francés).

Da confrontación de todas estas situacións, podería deducirse que o galego se atopa nunha especie de "vía intermedia", entre a situación dramática dalgunhas variantes e as boas perspectivas doutras. Neste sentido concordamos co que afirman os editores nas páxinas iniciais. Só é preciso insistir en que, incluso cando estas linguas son utilizadas para funcións elevadas, falta na maioría o esencial: a transmisión interxeracional e os avances nas relacións intersociais.

En resumo, estamos diante dunha obra que, nas súas cincocentas páxinas, ten certamente moito que ler, e moito bo. Agardamos máis traballos nesta dirección, pois que a sorte destas linguas e variedades hai que seguila de preto. Só nos queda desexar que no futuro esta iniciativa poida incluso ampliarse a outras linguas non tratadas aquí, como, por exemplo, o francoprovenzal, o catalán de Alguer ou esa encrucillada do mundo románico, xermánico e eslavo que é o friulano. Podería ampliarse incluso, como apunta Muljačić no seu artigo, a linguas plenamente estandarizadas usadas en condicións de minorización fóra das fronteiras dos seus respectivos estados, como o francés canadense ou o español de Porto Rico, aínda que a problemática sexa nestes casos diferente (e distinta, á súa vez, do caso romanés). Tomamos, xa que logo, como unha promesa as palabras dos editores neste sentido: "Agar-

damos no futuro analizar outras situacións de contacto lingüístico aquí non contempladas, e actualizarmos algunhas das presentadas, co desexo de continuar dando a coñecer desde Galicia -e desde a lingua galega- situacións sociolingüísticas que sirvan de interese para a análise da nosa propia realidade" (p. 8). A cuestión ten tanto máis interese canto que, como é sabido, non hai moito que se redactou a Carta Europea das Linguas Menos Difundidas, que debe servir para protexer todas estas variedades en perigo, desde o convencemento de que a diversidade é riqueza.

MARÍA DOLORES SÁNCHEZ PALOMINO
Universidade da Coruña

Luís Daviña Facal (2000): *Diccionario das Ciencias da Natureza e da Saúde*. A Coruña. Deputación Provincial da Coruña. Tomos I (A-B) e II (C) (1243 pp.).

Dentro da estandarización do léxico e dada a necesidade de dispormos de terminoloxías sobre temas especializados, un campo importantísimo e moi pouco traballado é o científico. A vontade de contribuír a este labor moveu o profesor Daviña Facal primeiro a distintas colaboracións xornalísticas, unha parte das cales se recolleron posteriormente no libro *Problemas do Léxico Científico* (1993) e agora a unha obra ambiciosa como é o *Diccionario das Ciencias da Natureza e da Saúde*.

Nos dicionarios de lingua son relativamente poucas as palabras científicas recollidas, pois ó incluí-lo léxico xeral, só se atoparán aquelas que se foron introducindo na lingua habitual. Ademais, os dicionarios de lingua non están dirixidos a especialistas en ningunha materia, senón ó público en xeral, e isto afecta tanto ás entradas que aparecen como ás definicións que se dean das mesmas, que non pretenderán ser exhaustivas nin proporcionarlle ó lector tódolos datos, senón simplemente os imprescindibles. Ademais, moitas definicións correspondentes a termos científicos incluídas nos dicionarios galegos presentaban erros, algúns certamente curiosos. Na obra citada anteriormente, *Problemas do Léxico Científico*, recóllese toda unha antoloxía de incorreccións atopadas nos dicionarios publicados con anterioridade.

Se os dicionarios de lingua non podían satisfacer as necesidades dun especialista nin polo número de entradas pertencentes ó ámbito científico nin polo tratamento das mesmas, tampouco contabamos con obras específicas de maior profundidade, pois só se foron publicando vocabularios moi reducidos que non alcanzaban nin o léxico utilizado no ensino secundario, e que só proporcionaban a tradución dos termos a partir do castelán e á inversa.

Segundo declara o autor na introducción, o seu propósito inicial era facer unha obra moito máis reducida, unha especie de vocabulario ou dicionario pensado para solucionar as necesidades de estudantes e profesores de secundaria, pero para redactar unhas definicións necesitaba utilizar palabras que nun principio non se ían incluír. Isto supón con frecuencia un grave problema nos dicionarios de lingua que tratan de ser pechados e que para non botar man nas definicións de palabras que non aparezan como entradas, poden acabar caendo en inexactitudes, ou en falta de precisión.

E así, fóronselle engadindo máis e máis entradas ó proxecto ata configurar unha obra de amplitude considerable, que só publicada ata a letra C ocupa dous tomos de máis de 600 páxinas cada un e que pretende solucionar os princi-

país problemas existentes: por unha banda fixa-lo léxico científico e pola outra explicar correctamente os termos.

O primeiro tomo comeza cunha introducción do autor na que fala dos seus obxectivos, das informacións que fornece a obra, das directrices que seguiu á hora de adapta-los cultismos ó galego, e inclúe así mesmo unha extensa bibliografía na que se baseou, composta tanto por obras xerais de consulta, como polas específicas de cada campo e entre as que se atopan as que se publicaron en galego dunhas e doutras. Remata a introducción coa relación das abreviaturas empregadas.

As entradas refírense basicamente ós campos da bioloxía, a xeoloxía, a medicina, a farmacia e a veterinaria, aínda que tamén se inclúen doutros dominios se teñen relación con estes, con especial atención á realidade galega, xa que figuran principalmente especies existentes na nosa comunidade, e aparecen tamén como entradas, ó lado dos termos cultos, os nomes vulgares (*abrótega*, *arneirón*, *bácoro*, *caruncho*), con tódalas formas e variantes que se coñecen en cada caso (*aguaneta-becacina*, *aguia-aiga-aigue*, *amores-bardán-bardana*). Tamén podemos atopar entre as entradas prefixos, abreviaturas e símbolos químicos.

Aínda que na introducción non se di nada a este respecto, vemos que os homónimos de orixe distinta aparecen en entradas sinaladas con subíndices, como ASA¹ (do lat. *ansa*) e ASA² (do lat. *asa*), AURÍCULA¹ (do lat. *auricula* [*cor-dis*]) e AURÍCULA² (do lat. *auris*, orella, BERRO¹ (do lat. *verres*) e BERRO² (do célt. *beruron*), ou CALA¹ (de *calar*), CALA² (do ár. *kalla*) e CALA³ (de *calla*).

Non se dan cifras, como é habitual nos dicionarios, nin das entradas que figuran nos tomos publicados nin das que se pensan incluír en total, pero facendo un cálculo aproximado, nestes dous volumes haberá unhas dezaoito mil, que poderían supoñer case a terceira parte do total da obra.

A selección non era neste caso o problema principal, senón a fixación do léxico, que na maioría dos casos non se recollera con anterioridade en ningunha obra léxica galega. O autor expón na introducción os criterios que seguiu para a adaptación dos latinismos, para o que tivo en conta o que poderían aclarar a este respecto as *Normas Ortográficas e Morfolóxicas do Idioma Galego* e os dicionarios e vocabularios normativos, as solucións das demais linguas románicas e o criterio de universalidade da linguaxe científica, primando este último sobre os demais, polo que se introducen formas que non coinciden coas escollas normativas (*gluten*, *himen*, *liquen*, *plancton* ou *leucócito*). Recolle casos de vacilacións e de contradicións entre unhas publicacións e outras e crítica as incoherencias que, a xuízo do autor, se producen nalgúns casos.

Polo que respecta á microestrutura, a continuación da entrada aparecen en primeiro lugar entre corchetes a transcripción fonética, pero só das grañas que presentan problemas, como a pronuncia do <x> e das vocais abertas e pechadas. Esta información resulta moi útil, e non só para os neofalantes, como se sinala na introducción, senón para os falantes en xeral, xa que son vocábulos pouco habituais e nos que con frecuencia dubidamos na pronuncia, por exem-

plo en casos como AXERMIA [š] e [è] ou AXEROFTOL [ks] e [ò], por poñer algún exemplo.

De seguido dáse información sobre a lingua de orixe do termo e sobre algúns aspectos da súa historia: ABEI (Do taíno *abey*, a trav. do cast.), ABELMOSCO (Do ár. *habb al-musk*, gran de almiscre, a trav. do lat. cient. *abelmoschus*); ARENQUE (Do fr. *hareng* ou do prov. *arenc*, e estes do fránico *bâring*) ou BISMUTO (Do lat. dos alquimistas *bisemutum*, e este do al. *Wismut* [do top. *Wisen*, localidade de Bohemia, hoxe Rep. Checa, e *muten*, solicitar unha concesión mineira (?)]. Como se observa no último exemplo citado, se existen dúbidas sobre a proposta etimolóxica, sinálase cun interrogante.

Inclúese seguidamente a categoría da palabra, precisando incluso, no caso dos verbos, se son transitivos, intransitivos ou pronominais, dato este que algúns dicionarios, non xa científicos senón de lingua, evitan porque non sempre é doado precisalo. Desde o punto de vista do usuario resulta moi útil á hora de utiliza-la palabra correctamente na lingua. Dentro de cada entrada as acepcións con distinta categoría sepáranse cunha dobre barra (/ /), e os usos de substantivos como adxectivos (CARMÍN), de adxectivos como substantivos (ANAEROBIO), de verbos transitivos como pronominais (CARIAR), etc., indícanse con abreviaturas a continuación da definición.

As acepcións van indicadas por números e antes da definición, nas palabras científicas, que son a inmensa maioría, especificase abreviado o campo ou campos da ciencia ó(s) que pertencen. Nas palabras non científicas poden aparecer indicacións sobre o nivel de lingua ou os usos figurados, como vemos en CAPAR (*Pop.*), CARALLO (*Vulg.*) ou CAGAR (*Fig. e Fam.*).

Na introducción o autor considera as definicións que se dan como "semienciclopédicas", a medio camiño entre o dicionario de lingua e o enciclopédico. Nós diríamos que entre as definicións que aparecen no *Diccionario* habería que distinguir unhas que son propias dos dicionarios de lingua, só cos datos imprescindibles para aclaralo concepto, e outras moitas que son enciclopédicas, xa que superan amplamente este obxectivo aínda que, dentro deste tipo, poden considerarse breves. Cando a entrada é unha variante doutra, remítese á principal en cada caso sen repetila definición.

A inclusión de exemplos non é sistemática, nin se explica en qué casos se decidiu incluílos, pero aparecen a continuación dalgunhas definicións, tanto da entrada en si como das expresións recollidas.

De existiren sinónimos, antónimos e variantes, aparecen tódolos recollidos, tanto das palabras científicas como das populares: ALECITO Var. ALECÍTICO. Sinón. OLIGOLECÍTICO, OLIGOLECITO, CAPÍTULO 1 Sinón. CALÁTIDE, CALATIDIO, CÁLATO, BIDUEIRO 1 Var. ABIDUEIRA, ABIDUEIRO, ABEDUEIRA, BÍDALO, BIDO, BIDUEIRA, BIDUO. Sinón. BIDUEIRO COMÚN, BIDUEIRO PUBESCENTE; CERVINA Sinón. CERVOA, CERVÚA, HERBA CERVÚA, HERBA DOS ESCALDADOS, HERBA DOURADA, LINGUA CERVOA, LINGUA CERVINA, LINGUA DE BOI, LINGUA DE CERVO, PÉ CERVÚN. Se a sinonimia non é total, especificase a qué acepción en concreto se refire o sinónimo: BERRAR 1 Sinón. BRADAR, 1ª acep.; BERRAR 3 Sinón. BRADAR, 2ª acep., BRAMAR, 1ª acep.

Nas observacións atopamos información moi variada, que pode tratar sobre as escollos normativas (ABADEXO), as posibilidades que ofrece a normativa (CONDUCTOR), a proposta dun termo que parece o máis axeitado (CONNARÁCEAS), diverxencias entre as obras de consulta (ACEDÍA), recomendación de evitar un estranxeirismo (BORDERLINE), sobre a grafía (ABELÁ), a pronuncia (AËTOSAURUS), malentendidos ós que pode conduci-lo nome científico (CALLICTIS), extensión das variantes ou sinónimos no uso (AMENEIRO), especificación dun termo fronte a outro(s) (ANALIZANTE), confusión entre termos (CALORÍA), formas patrimoniais e cultismos (AMOFAR), eufemismos (CASTRÓN), substantivos que se usan normalmente en plural (ABEACAS), aclaracións sobre o xénero (ALUVIÓN), formación do plural (CARÁCTER), etc., etc. É dicir, aquí cabe todo o que o autor considera oportuno comentar sobre unha palabra, ben sexa sobre a morfoloxía, a semántica, a etimoloxía, as variantes dialectais ou calquera outro aspecto.

A continuación das definicións poden aparecer expresións fixas. Tal e como se comenta na introducción, as que aparecen son frases nominais, e reciben o mesmo tratamento cás entradas.

En calquera obra, e máis nas que son pioneiras e lles corresponde comezar a abri-lo camiño, hai sempre aspectos mellorables, e nesta tamén se poden atopar algúns, ós que nos referiremos seguidamente.

Comezando pola introducción, a exposición podería ser máis ordenada seguindo unha orde paralela á información que aparece no dicionario, e reunindo no mesmo epígrafe todo o referido á fixación do léxico.

Mencionabamos anteriormente a profusa recollida de variantes e sinónimos, e que no primeiro caso só se definía a considerada principal, remitindo á mesma desde as demais, pero aparecen algunhas como AMENEIRO/AMIEIRO nos que a escolla da variante principal non concorda co *Diccionario da Real Academia Galega* (no que *ameneiro* remite a *amieiro*) sen explicalo porque da diverxencia, menos comprensible aínda cando nunha observación se di "A variante *amieiro* é moi usada".

Con relación á redacción das definicións, a técnica lexicográfica non é demasiada afinada, aínda que isto non é especialmente grave por tratarse dun dicionario de carácter enciclopédico; atópanse con facilidade definicións non substituíbles, sobre todo nos adxectivos, que en moitos casos seguen un modelo hoxe desbotado nas obras lexicográficas, como é o de "Dise de ...".

Tamén algunhas definicións correspondentes a substantivos son insubstituíbles. Podemos ver un exemplo disto na entrada ANQUILOMERISMO "*Denominación xeral para designar unha adherencia anormal de calquera órgano ou parte do corpo*". A cursiva é nosa e indica o que cumpriría eliminar. Outro caso pode se-la segunda acepción de ASFALTO "*Fig. Aludindo ao seu uso na pavimentación de rúas e estradas, úsase como sinónimo de cidade, esp. as grandes (xungla de asfalto), ou de estrada (víctimas do asfalto)*". Unha vez que xa queda marcado o significado como figurado, poderíase elimina-la explicación que se dá e deixar simplemente "Cidade, especialmente se é grande, ou estrada".

Mencionabamos máis arriba a inclusión de exemplos nalgunhas entradas, pero son poucos os que atopamos que recollan simplemente o uso da entrada nun contexto, devolvendo a palabra ó uso normal da lingua, xa que normalmente son extensións das definicións. Vexamos simplemente dous. ANISOMETRÍA: *Existen tres casos posibles de anisometría: un ollo emétrope e o outro amétrope; ambos os ollos amétropes, pero en distinto grao, e un ollo miope e outro hipermétrope.* CONDILARTOS: *Os condilartos son os mamíferos placentarios que amosan por primeira vez características típicas dos ungulados, polo que quizais foron os antecesores de todas as ordes extinguidas e viventes destes mamíferos.* Nestes casos sería mellor considerar todo como definición enciclopédica, que realmente é do que se trata, e non separala segunda parte á maneira dun exemplo.

Dicía Casares que o camiño da lexicografía é humilde (1969: 23) e non se pode aspirar a facer unha obra definitiva, e xa o autor se declara modestamente un afeccionado que na maioría dos casos o que fai é propoñer unha solución, agardando a que as autoridades lingüísticas se pronuncien ó respecto. Pero o labor, documentado e rigoroso, non é obra dun afeccionado e os obxectivos (combina-las distintas materias, fixa-lo léxico, afina-las definicións, atender ás variantes e sinónimos recollidos, etc.) certamente admirables, e tratar de atenderlos todos un labor inxente.

Felicítamos e animamos ó autor e aproveitamos para pedi-la distribución polo menos dos tomos realizados, dado que se trata dunha obra de grande utilidade da que moitos poderíamos tirar proveito.

Referencias bibliográficas

- Julio Casares (1969): *Introducción a la Lexicografía Moderna*. Madrid: Anejo LII da *Revista de Filología Española*.
Luís Daviña Facal (1993): *Problemas do Léxico Científico*. Santiago de Compostela: Xunta de Galicia.
Real Academia Galega (1997): *Diccionario da Real Academia Galega*. Vigo: Edicións Xerais/Editorial Galaxia.
Real Academia Galega/Instituto da Lingua Galega (1995): *Normas Ortográficas e morfolóxicas do Idioma Galego*. Vigo, 12ª edición revisada.

Mª CARME PAZOS BALADO

Benigno F. Salgado: *Diccionario Elemental Inglés-Galego, Galego-Inglés*, Edicións Xerais de Galicia, Vigo, 1999, XLI e 386 pp.

Dende a aparición do que se pode considera-lo primeiro dicionario de galego, que data de 1863 e é da autoría de Francisco Javier Rodríguez, a nosa tradición lexicográfica sufriu progresivas transformacións ó longo do tempo. Nos momentos iniciais da lexicografía galega, os dicionarios publicados caracterizábanse pola súa falta de autonomía respecto da que Muljačić denomina "lingua teito"¹: a metodoloxía baseábase na utilización do castelán (teito) para defini-lo léxico galego (idioma cuberto). Este sistema de dependencia lingüística é froito dunha situación de diglosia. Como exemplo disto, no valiosísimo *Diccionario enciclopédico gallego-castellano* de Eladio Rodríguez González² atéstanse artigos como o seguinte:

EIDO s. m. Predio, heredad, tierra labrantía que está próxima a la casa en que se vive. || Terreno que uno labra y cultiva, ya sea propio o en arriendo.

Seguindo con esta perspectiva diacrónica, recoñecemos unha segunda etapa na que, malia seguir presente o peso do castelán, observamos unha mellora metodolóxica. A partir dos anos 80, coa declaración da cooficialidade do galego e a súa incorporación a novos ámbitos de uso (ó ensino, á administración, ós medios de comunicación, etc.), agroma a necesidade de dicionarios normativos que procuraban deixar atrás a antiga dependencia do castelán para este tipo de publicacións. Trátase dunha tentativa de normaliza-la situación da lingua, que se materializa na diversificación do material lexicográfico. Deste xeito, nas últimas décadas saíu do prelo un amplo abano de dicionarios: bilingües galego-casteláns e viceversa, monolingües e plurilingües, de sinónimos, de dúbidas, escolares, léxicos e vocabularios terminolóxicos, etc.

É relativamente recente a incorporación de linguas diferentes do castelán a publicacións lexicográficas galegas, xa bilingües xa plurilingües. Sirvan como exemplos desta nova andaina o *Vocabulario temático ilustrado galego, francés, español, inglés*³, o *Diccionario latín-galego*⁴, ou a actual elaboración dun Diccionario italiano-galego.

¹ Ž. Muljačić (1995): "A estandarización do galego á luz de procesos análogos noutras linguas 'minorizadas' europeas", en Henrique Monteagudo (ed.): *Estudios de sociolingüística galega. Sobre a norma do galego culto*. Vigo: Editorial Galaxia, pp. 19-51.

² E. Rodríguez González (1958-1961): *Diccionario enciclopédico gallego-castellano*. 3 volumes, Vigo: Editorial Galaxia.

³ E. López Varela et alii (1992): *Vocabulario temático ilustrado galego, francés*,

Nesta liña sitúase o dicionario que agora presentamos. Precisamente este é -segundo palabras do propio autor- "o primeiro dicionario bilingüe que pon en comunicación o galego e o inglés nos dous sentidos posibles: do galego para o inglés e do inglés para o galego" (p. IX). Esta obra contribúe dun xeito importante ó proceso de normalización do galego, pois elimina a lingua ponte (castelán) na aprendizaxe dunha lingua estranxeira. Hoxe en día o coñecemento do inglés é fundamental para acceder a tódalas posibilidades que ofrecen as novas tecnoloxías, tanto no eido das comunicacións coma no das ciencias. Sen embargo a incorporación desta terminoloxía á nosa lingua está condicionada polo filtro castelán. Dende este punto de vista o dicionario de Benigno F. Salgado inicia unha nova vía cara á propia autonomía do galego.

Estamos diante dun **dicionario elemental**; isto implica un arduo labor de selección de entradas. Conta cun total de 12.000, que se reparten equitativamente entre a sección de inglés-galego e a de galego-inglés. Xa que logo, consta de 6.000 entradas (3.000 primarias e 3.000 secundarias) en cada parte. O problema de facer un dicionario pequeno é decidir qué referencias van constituí-lo seu corpus. Neste sentido, o autor recoñece que utilizou como fontes outras obras lexicográficas monolingües de semellantes dimensións en inglés e en galego:

- Sue Lambert e Fiona McIntosh (1987): *Longman Elementary Dictionary*. Harlow, Essex: Longman.
- Evelyn e Patrick Goldsmith (1989): *My First Dictionary*. London: Sainsbury's - Collins.
- Archie Bennett (1989): *The New Colour-Picture Dictionary For Children*. New York: Consolidated Book Publishers - New Webster's.
- Rosalind Fergusson (1989): *Dean First Picture Dictionary*. London: Dean.
- Evelyn Goldsmith (1997): *My First Oxford Dictionary*. Oxford: Oxford University Press.
- Instituto da Lingua Galega (1986⁴): *Diccionario Básico da Lingua Galega*. Vigo: Edicións Xerais de Galicia.

Macroestrutura

A súa estrutura xeral é a seguinte:

1. Introducción (pp. IX-XXX).

Nesta parte chama a atención o ton utilizado polo autor: coloquial e atuándonos. Tanto o dicionario como a introducción están dirixidos a un

español, english. Vigo: Editorial Galaxia.

⁴ J. Carracedo Fraga (1999): *Diccionario latín-galego*. Vigo: Editorial Galaxia.

hipotético alumno de primaria ou de secundaria, co gallo de axudarlle a aprender inglés a un nivel elemental. O autor deixa claro que, a pesar de ter dous sentidos, o dicionario pretende ser útil principalmente para un público galego. Servíndose dunha serie de preguntas que o lector se podería facer, Benigno Fernández Salgado vai achegando unha precisa e completa información verbo da elaboración e da organización da obra. Con todo, cómpre salientar que ás veces subministra datos dificilmente accesibles para ese hipotético "estudiante de segundo de secundaria a quen lle gusta a música pop e rock e surfear por internet" (p. X).

2. Guías para a consulta (pp. XXXI-XXXIII para a parte de inglés-galego e pp. 205-207 para a parte de galego-inglés).

Proporcionan unha información desligada de cada unha das compoñentes da microestrutura para facilitalo correcto manexo do dicionario. Á beira de cada explicación aparece un exemplo ilustrativo.

3. Listaxe de abreviaturas usadas (pp. XXXIV-XXXV).

4. Táboas de valores fonéticos (pp. XXXVI-XLI).

Rexístranse ata cinco táboas (de vocais, de consoantes, de ditongos, de tritongos e de símbolos especiais), que contan habitualmente con idénticos campos: símbolo, palabra chave, definición e outros exemplos e grafías. O campo da definición resulta moi interesante para un público con coñecementos básicos ou nulos de inglés; porque, ademais de ofrecer unha sinxela descrición articulatória, procura buscar equivalentes para os sons ingleses na nosa realización fonética ou na doutras linguas románicas. Para axudarnos a recoñecerlos sons nas palabras inglesas é de grande utilidade o campo denominado "outros exemplos e grafías", xa que completa a información que dá a palabra chave.

5. Os dicionarios:

Inglés-galego (pp. 3-161)

Galego-inglés (pp. 209-386)

6. Os apéndices (pp. 165-202).

Aparecen na parte central do libro e co bordo exterior das páxinas sombreado. Achegan información heteroxénea e moi práctica nas dúas linguas:

- Información gramatical: numerais, preposicións, verbos irregulares, etc.

- Información antroponímica e toponímica.

- Unha interesante listaxe de abreviaturas e de siglas -anglosaxonas e internacionais- co significado en inglés e en galego.

- Información léxica repartida en diferentes campos semánticos: árbores, corpo, cociña, restaurante, etc.

Estes apéndices teñen grandes posibilidades de aplicación didáctica na aula.

Microestrutura

1. Lema.

Para facilitala consulta, inclúense como entradas as formas irregulares dos verbos (*woke*, pasado de *wake*), formas contraídas ou abreviadas (*hadn't*: *had* + *not*), e plurais difíciles de localizar (*wives*, plural de *wife*). Con todo, non é moi rigoroso ó proporcionarnos esta información: por exemplo, omítese a entrada *wolves* (plural de *wolf*), que é un plural tan "irregular" coma *wives*.

Cómpre advertir que na parte de galego-inglés procurou terse en conta só aquelas entradas que seguen os criterios da normativa oficial. Malia isto, conviría reconsiderar formas como *pau* ou *bóta*, que non están aceptadas pola normativa vixente.

2. Índice de homonimia.

Tanto en inglés coma en galego, as voces homógrafas marcáronse nos artigos por medio dun superíndice despois da entrada. En xeral, a consideración que se fixo destas voces é moi atinada. Non obstante, rexistramos algún caso de incoherencia, no que nin o criterio etimolóxico nin o semántico explican diferentes índices de homonimia. Sirva de exemplo:

fío¹ *s.m.* thread; (*elect.*) wire; line (*do teléfono*).

fío² *s.m.* edge, cutting edge (*corte, gume*).

Conviría xunta-los dous artigos nun só, tal e como se reflicte no *Diccionario da Real Academia Galega*⁵:

fío *s.m.* 1. Fibra dunha planta. *Cos fíos do cânabo fanse cordas.* (...) 8. Parte afiada dun instrumento cortante. *O fío do coitelo.* (...)

3. Transcrición fonética.

O sistema de transcrición que se emprega é o Alfabeto Fonético Internacional (IPA). Esta transcrición só aparece nas entradas do inglés. O autor xustifica a carencia de transcrición fonética nas entradas galegas porque a nosa ortografía reproduce relativamente a pronuncia. Sen embargo non tivo en conta que, principalmente para un estranxeiro que queira achegarse ó galego, sería moi útil que se marcasen polo menos as vocais medias abertas e pechadas, as diferentes pronuncias do "x" ([j] ou [ks]) segundo as palabras, ou o [ŋ].

⁵ C. García e M. González González (dirs.) (1997): *Diccionario da Real Academia Galega*. A Coruña / Vigo: Real Academia Galega / Editorial Galaxia / Edicións Xerais de Galicia.

4. Flexión.

No inglés rexístranse os plurais irregulares ou difíciles dos substantivos, os comparativos e superlativos de adxectivos, e as diferentes formas dos verbos irregulares ou de flexión complicada. Sen embargo, para o galego indícanse plurais irregulares ou de palabras rematadas en *-n*, *-l* ou *-s* e as contraccións das preposicións. Parécenos un pouco incoherente que se marquen os plurais das palabras acabadas en *-n* que son totalmente regulares e non o feminino de por exemplo as mesmas palabras con final en *-n*. ¿Se cadra o hipotético usuario ignora que o plural de *san* é *sans* e sabe que o feminino da mesma palabra é *sa*? É posible que, nestes casos, a flexión do feminino fose máis útil cá do plural. Ademais, o autor ofrece máis información flexional cá que especifica na introducción: plurais de substantivos como *bois* ou *cruces* e flexións adxectivas completas como *cru*, *crus*, *crúa*, *crúas*.

Á hora de traducir e/ou redactar textos, estes datos resultan de moita utilidade para os posibles usuarios do dicionario.

5. Categoría gramatical.

A categoría gramatical vén a completa-la información morfolóxica. Tivéronse en conta as clases de palabras que considera a gramática tradicional.

6. Etiqueta de campo semántico.

Achéganos datos sobre diversos campos nocionais. Isto permite situar moitas palabras nos contextos semánticos máis próximos. Presenta ata 32 campos diferentes que lle outorgan gran riqueza ó dicionario.

7. Equivalente(s) léxico(s).

Trátase de formas sinónimas que traducen o contido do lema. O equivalente máis común aparece en primeiro lugar e séguenlle palabras afíns. Á beira destes equivalentes batemos, en ocasións, con etiquetas que atinxen a indicacións diatráticas (*col.*, *fam.*, *vulg.*, etc.), diatópicas (*dial.*, *USA*) ou formais (*var.*).

8. Categoría gramatical do equivalente léxico.

Aparece unicamente cando é diferente da do lema.

9. Indicador semántico.

Só se rexistra no dicionario galego-inglés. Estas especificacións semánticas son de gran funcionalidade á hora de concreta-lo significado dunha palabra nunha segunda lingua. Sería preferible que se inclúsen estes apuntamentos semánticos nas dúas partes.

10. Entrada secundaria.

Esta etiqueta engloba ata 6.000 entradas que poden ser: locucións, expresións idiomáticas, construcións sintácticas e exemplos de uso. Cando se trata dunha locución vai acompañada de categoría gramatical.

11. Traducción da entrada secundaria.

Este aspecto está tratado con moito coidado e rigorosidade no que se refire tanto ás locucións como ás expresións idiomáticas, que son normalmente as que ofrecen máis problemas para a súa traducción.

Esta visión da microestructura permítenos recoñecer unha organización coherente e meditada na presentación dos artigos. E que, ademais, proporciona datos sincrónicos, diacrónicos, diasistémicos, gramaticais, semánticos e sintagmáticos.

Por tratarse dun diccionario elemental tampouco podemos buscar nel máis posibilidades das que lle corresponden polas súas dimensións. A pesar disto impresiona o cúmulo de información que se recolle nas súas a penas 386 páxinas.

Aínda que o diccionario está dirixido principalmente a público galego podemos atoparlle unha aplicación inmediata -dende a perspectiva anglosaxona- nos cursos de galego para estranxeiros que organiza a Dirección Xeral de Política Lingüística, a Real Academia Galega e o Instituto da Lingua Galega da Universidade de Santiago de Compostela. Deste xeito pode encher un enorme baleiro didáctico neste eido.

Este diccionario parécenos unha contribución cara á consolidación do estudio das linguas estranxeiras para os galegofalantes. O camiño comezouno o *Diccionario básico ilustrado español-inglés-galego*⁶ en 1983 -para público infantil- e continuouno o xa citado *Vocabulario temático ilustrado galego, francés, español, inglés*⁷ en 1992. A obra de Benigno Fernández Salgado supón un terceiro banzo que demostra acadalos obxectivos cos que semella estar concibido. Agardamos que haxa no futuro máis entregas que fagan doado o estudio das linguas estranxeiras sen que sexa necesario botar man de material non galego. Por todo o dito e dende esta perspectiva, esta é unha obra de indiscutible referencia.

Finalmente, queremos felicitar a Benigno F. Salgado e a Edicións Xerais de Galicia pola súa aposta por este novo e útil camiño lexicográfico e animalos a que continúen a súa colaboración en obras posteriores.

M^a DOS ANXOS SOBRINO PÉREZ
BEGOÑA VARELA VÁZQUEZ

⁶ X. M. Lema e I. Ruibal (1983): *Diccionario básico ilustrado español-inglés-galego*. A Coruña: Ediciones NOS.

⁷ Op. cit.

Ramón Anxo Martínez Seixo (dir.) (2000). *Diccionario fraseolóxico galego*. Vigo: A Nosa Terra. 207 pp.

Nas últimas décadas do século que aínda andamos o interese pola fraseoloxía acrecentouse considerablemente, de xeito que se multiplicaron os traballos centrados na análise deste campo de intersección entre o léxico e a sintaxe. En poucos anos os contados estudos fraseolóxicos existentes deron paso a unha infinidade de traballos elaborados desde as máis diversas perspectivas teóricas e metodolóxicas (gramática xenerativa, funcionalismo, lingüística cognitiva...) e dentro dunha ampla gama de ramas, disciplinas e subdisciplinas lingüísticas (lexicografía, psicolingüística, traducción, ensino e aprendizaxe de linguas...). É indubidable que este traballo investigador se apoia e debe apoiarse nun corpus extenso e variado de expresións e, por esta razón, os que nos dedicamos á investigación fraseolóxica agradecemos moi especialmente a saída á luz de obras coma a que aquí comentamos. Pero é obvio tamén, de por parte, que un diccionario de fraseoloxía galega non é útil exclusivamente para o lingüista, senón que o é, ou pode selo, para todo aquel que fala, escoita ou le galego.

Os falantes, oíntes ou lectores de galego contaban ata o de agora, como é sabido, con outras obras para acceder directamente ó corpus fraseolóxico galego: por unha banda podíase recorrer ós dicionarios xerais (non fraseolóxicos), e moi en especial ó *Diccionario Enciclopédico gallego-castellano* de D. Eladio Rodríguez González, fonte fundamental (e sobre todo canto á fraseoloxía) para outros dicionarios posteriores (os refráns recollidos polo polígrafo galego foron reordenados por X. Ferro Ruibal no *Refraneiro galego básico*); por outra banda existían a disposición dos usuarios unhas cantas recompilacións parciais (dialectais ou temáticas) e por último, contábase tamén co diccionario fraseolóxico *Así falan os galegos. Fraseoloxía da lingua galega* publicado en 1995 e elaborado por C. López Taboada e M. R. Soto Arias.

¿Que achega nesta situación o *Diccionario fraseolóxico galego* dirixido, ordenado e introducido polo profesor Ramón Anxo Martínez Seixo? Para descubri-lo cómpre presentar brevemente as características máis salientables da obra.

O *Diccionario fraseolóxico galego* dá entrada a 1263 expresións recollidas polos 68 membros do Colectivo Leiras Pulpeiro de Vigo en 101 concellos das catro provincias galegas (amais de no concello asturiano de Tapia de Casariego). Trátase dun repertorio de expresións vivas de extensión dialectal moi variable, dado que ó pé de unidades de carácter local podemos encontrar outras comúns a practicamente toda Galicia.

A obra está introducida por unha nota preliminar onde se dá conta da xénese do diccionario, do seu obxectivo, do tipo de expresións que recolle

e na que así mesmo se presentan as sempre necesarias indicacións de uso. A seguir dáse paso ó corpo central do libro (o dicionario en si mesmo) e a unha serie de apéndice onde se informa do nome das persoas que recolleron as expresións, da procedencia destas, das súas variantes e, en contados casos, de aspectos relativos ó significado literal da expresión. Finalmente facilítase un índice alfabético das 1263 expresións organizadas polo primeiro constituínte, índice no que un número remite ó lugar do dicionario onde a expresión foi tratada.

O dicionario, como se sinala na nota preliminar, recolle locucións (nominais, adxectivas, adverbiais, verbais, clausais e, excepcionalmente, locucións prepositivas e conxuntivas) e enunciados fraseolóxicos (enunciados de valor específico, fórmulas rutineiras e excepcionalmente refráns). Tamén de xeito excepcional, como se indica en nota, poden atoparse algúns usos “especiais” de verbos (de unidades monoverbais, non fraseolóxicas), así como termos compostos. Recóllense tamén no dicionario “complexos fraseolóxicos con casas baleiras” do tipo de máis + ADX. + ca dicilo.

Seguindo a disposición dos lemas no *Diccionario fraseológico del español moderno* de Varela e Kubarth, obra na que se inspira o *Diccionario fraseológico galego*, segundo se indica en nota, as expresións ordénanse combinando os criterios categorial e alfabético. Escóllese como palabra chave (isto é, como palabra baixo a cal se debe busca-la expresión) o primeiro substantivo da unidade. Se esta non conta entre os seus constituíntes con substantivos, a palabra chave é, por esta orde, o primeiro verbo, adxectivo, participio, adverbio e indefinido. De súa vez, as palabras chave ordénanse alfabeticamente, e baixo cada palabra chave as expresións tamén se ordenan alfabeticamente tendo en conta o primeiro constituínte.

Cada expresión vai introducida por un número que remite á información presentada nos apéndice finais. Tralo número encontrámo-lo lema da unidade en letra grosa. No caso das locucións verbais e das chamadas locucións clausais (aquelas nas que o Suxeito está fixado, como **parirlle a cocha cadelos** [a alguén]), no lema inclúese o contorno, aínda que diferenciado do resto da expresión ó aparecer en letra redonda e entre corchetes, como se observa no exemplo anterior. En tales casos, o Suxeito de persoa represéntase coas letras [u.p.] e o de cousa coas letras [u.c.], mentres que os Obxectos Directos de persoa se representan mediante a palabra [alguén] e os de cousa mediante a palabra [algo], precedidas da preposición [a] no caso dos Obxectos Indirectos (amais de co correspondente clítico *lle* en redonda). Noutros complementos aparecen as mesmas palabras precedidas das preposicións que corresponden:

tirarlle [u.p.] pola lingua [a alguén]
estar [u.c.] no papo
írenselle os ollos [a alguén] detrás [de algo/alguén]

En locucións doutro tipo, entre corchetes, pero desta vez en letra grosa, tamén se recollen aqueles elementos, adoito verbos, que non forman parte propiamente do fraseoloxismo (si do seu contorno) pero que, dadas as

restriccións impostas pola expresión fraseolóxica, son os que máis frecuentemente a acompañan no discurso: [chover] a mares.

A barra (/) informa das distintas escollas posibles ([andar/ir u.p.] coma o gato polas brasas) ou das posibilidades de variación gramatical existentes, sexa canto á morfoloxía verbal (en unidades con restriccións modais ou número-persoais, tes/ten... un coiro...), á nominal (coller [u.p.] descalzo/a [alguén]), ou á de pronomes e clíticos (fíxoche/lle... a boca un cura). Os puntos suspensivos dan conta da posibilidade de empregar as outras formas do paradigma (se a primeira forma que aparece é a de segunda persoa, exclúese a posibilidade de empregar a de primeira).

A continuación do lema encontramos, en redonda, a definición, onde o contorno tamén aparece destacado do resto mediante o emprego de corchetes. Desta volta, e no conxunto das locucións verbais, o Suxeito só aparece representado naqueles casos nos que concreta a extensión do contorno xenérico presentado no lema. Canto ós complementos (nas locucións verbais e clausais), encontrámo-la mesma representación do lema ou ben elementos concretizadores. Así, por exemplo:

non facerlle [u.c.] papo [a alguén]

Non apetecer [a alguén], non satisfacer [a alguén unha comida, un agasallo...]

Na definición de unidades fraseolóxicas distintas ás locucións verbais e clausais tamén encontramos información sobre o contorno:

de a rente á parede / de contra a parede.

1. [Viño] moi bo, especial. 2. [u.c de comer] moi bo/boa, especial.

A mesma presentación é a empregada para dar conta de información extralingüística relativa ó contexto situacional, ó contexto de uso. Así por exemplo:

o Pedro chosco

O sono [Sobre todo falando cos nenos pequenos]

Nos enunciados fraseolóxicos infórmase do contexto de uso, da situación pragmática na que se empregan, isto é, do significado referencial, de xeito que toda a explicación se recolle entre corchetes:

¡chámalle parvo/a!

[Dise de alguén que demostrou con algún feito ou dito ser persoa aguda]

Por último encontrámo-los exemplos (seguidos dun número que remite ó nome da persoa que os redactou). Son exemplos elaborados *ad hoc*, que pretenden informar do xeito como se utiliza a expresión.

Unha vez examinadas as características da obra, retomámo-la pregunta formulada máis arriba. ¿Qué supón o *Diccionario fraseolóxico galego* no panorama da fraseoloxía galega? Na nosa opinión, supón un paso fundamen-

tal nos traballos de organización de material, sen precedentes canto ó rigor na presentación da información. Interésanos destaca-los seguintes aspectos:

- Ó dar entrada exclusivamente a expresións recollidas da fala viva non se perpetúan algunhas das unidades fraseolóxicas presentes en obras anteriores, transmitidas de dicionario en dicionario, pero non de xeración en xeración.

- Aínda que non é este o lugar para xustificalo, coidamos que o modelo de organización das expresións (combinando o criterio categorial e alfabético) é o sistema de presentación máis axeitado (para un dicionario como o que estamos a tratar), ó permiti-lo acceso doado e directo ás expresións e o agrupamento de unidades relacionadas semanticamente (**parece que che/lle... pisaron o rabo; pisarlle [u.p.] o rabo [a alguén]**). Ademais, o índice final organizado polo primeiro constituínte das expresións facilita a busca do usuario descoñecedor da palabra chave.

- A presentación dos lemas, distinguindo o contorno da expresión, non só é acertada desde un punto de vista teórico, senón que é fundamental, desde a práctica, para saber cómo se constrúe a expresión.

- A presentación do contorno na definición, de súa vez, permite saber con qué unidades se combina a expresión. Así, por exemplo, lendo a definición da unidade fraseolóxica de **rabo de rola** ([muller] brava), sabemos que unha combinación como *home de rabo de rola non é posible. É evidente que unha información deste tipo é imprescindible para utilizar correctamente a expresión.

- A indicación das posibilidades de variación morfolóxica de verbos, substantivos, adxectivos, pronomes e clíticos é fundamental para o correcto uso dun fraseoloxismo. Unha presentación como **¡quen me dera!**, que se pode atopar noutros dicionarios (no canto de **quen me/che... dera!**), probablemente levará a pensar ó usuario descoñecedor da expresión que esta só se pode empregar cun pronome de primeira persoa.

- É fundamental, por outra parte, a indicación do contexto extralingüístico de uso. A información sobre a situación na que se adoita empregar a locución nominal **o Pedro chosco** resulta imprescindible para comprender e usar con corrección a expresión.

- Da mesma maneira, o tratamento dos enunciados fraseolóxicos supeira, con moito, o que se pode encontrar en dicionarios anteriores, nos que é frecuente atopar fórmulas rutineiras ou enunciados de valor específico (frases proverbiais) definidas como se se tratasen de locucións verbais. Cada tipo de expresión ten o seu propio tipo de significado e cada tipo de significado require unha presentación distinta no dicionario.

- Finalmente, a inclusión de exemplos facilita a comprensión do significado da unidade e, sobre todo, permite saber cómo se utiliza. O exemplo é a plasmación práctica da información presentada no lema (modo de construción) e na definición/explicación (contexto lingüístico e/ou extralingüístico). Malia opinións contrarias á elaboración de exemplos *ad hoc*, coidamos que, se estes están ben construídos (como adoita se-lo caso no dicionario que nos ocupa), cumpren perfectamente a súa función, e son máis útiles, en boa

parte dos casos, cós exemplos extraídos de discursos reais, os cales, en ocasións, ilustran ben pouco canto ós problemas de uso e comprensión que lle poidan xurdir ó usuario do dicionario. O certo é que en dicionarios anteriores, sen información sobre o contorno e o contexto de uso, botábase de menos en moitas ocasións un exemplo que nos informase sobre o modo de construción e de uso da expresión.

As evidentes calidades da obra que estamos a comentar non obstan para encontrar nela algúns aspectos que, na nosa opinión, poden ser mellorables. En primeiro lugar, e canto ó tipo de unidades lematizadas, cremos que nun dicionario *fraseolóxico* non ten sentido (e por moito que se presente como excepcional) a introducción de lemas como **chapodar + UN IDIOMA**, **sachar [u.p] en [alguén]** ou **mirar [u.p] por [alguén/algo]**, pois estamos en realidade ante acepcións figuradas de verbos e non ante unidades fraseolóxicas, pluriverbais. O lugar destes verbos son os dicionarios xerais, non os fraseolóxicos. A mesma afirmación é válida para os termos compostos. Por outra banda, non encontramos xustificación para o feito de dar entrada a certos refráns e locucións conectivas, excluindo outros (sinálase na nota preliminar que non se inclúen salvo excepcións), pois non atopamos características peculiares e distintivas nos refráns e locucións conectivas introducidos que os diferencien dos máis.

Por outro lado, en certos casos coidamos que son tratadas como locucións verbais locucións adxectivas ou mesmo adxectivos. Así, na nosa opinión, lemas como **andar coa mosca tras a (sic) orella** ou **estar nas verzas** están constituídos por un verbo do discurso libre e unha locución adxectiva, mentres que en **estar verde** encontramos un verbo do discurso libre e un adxectivo. A proba disto atopámola no feito de que eses verbos poden ser substituídos por outros coa variación conseguinte de significado: *segue coa mosca trala orella, viña nas verzas, chegou moi verde*, sen que haxa nas posibilidades de variación máis restricións cás impostas polas características sintácticas e semánticas das locucións adxectivas ou do adxectivo. Deste xeito, fronte ós lemas rexistrados no dicionario, coidamos que deberíamos encontrar *coa mosca trala orella e nas verzas* (o adxectivo *verde* non tería cabida nun dicionario fraseolóxico). Probablemente, de acordo co modelo de presentación do dicionario, a formulación das devanditas locucións adxectivas debería ser **[andar/estar] coa mosca trala orella**, ou **[andar/estar] nas verzas**, pois case con toda seguridade estes son os verbos que máis frecuentemente acompañan as citadas locucións. Con todo, coidamos que unha presentación deste tipo non é a máis axeitada porque rompe a sistematicidade no tratamento do contorno nos lemas (cremos que nestes cómpre presentar só aqueles elementos do contorno que nos permiten saber cómo se constrúe a expresión). A información restante, como sucede noutra clase de locucións, debería presentarse exclusivamente no contorno da definición. Así, cremos que a esta presentación, que é a que atopamos no dicionario:

de rabo de rola
[Muller] brava

lle correspondería esta:

a ceo aberto

[nevar] con intensidade, en cantidade

e non estoutra, que é a que encontramos no *Diccionario fraseolóxico galego*:

[nevar] a ceo aberto

[Nevar] con intensidade, en cantidade

Finalmente, e cara a ampliacións ou cara a próximos traballos do mesmo colectivo (e esperamos contar pronto con eles) suxerímo-la posibilidade de acompañalo dictionario dun índice temático que permita ó usuario acceder ás expresións desde o significado (¿que unidades hai en galego para indicar, por exemplo, que alguén é pobre?), incorporando así ó dictionario o tipo de organización que se encontra no xa mencionado *Así falan os galegos. Fraseoloxía da lingua galega* e incrementando a utilidade codificadora da obra. Tamén sería conveniente, na nosa opinión, incorporar marcas de rexistro e marcas pragmáticas de xeito sistemático (en ocasións encontramos indicacións como "humorístico" ou "despectivo"), para lograr así unha caracterización cada vez máis completa das expresións. E poríase o ramo á obra se a carón de cada unidade aparecese un rótulo categorial que identificase cada expresión como locución verbal, adverbial ou como fórmula rutineira, da mesma maneira que nos dictionarios xerais os verbos, os adxectivos ou as interxeccións son identificados como tales. E se un tratamento deste tipo puidese ser aplicado a un número maior de fraseoloxismos có que recolle actualmente o *Diccionario fraseolóxico galego*, estamos certos de que esta obra se convertería nunha referencia imprescindible para todo aquel que tivese interese pola nosa fraseoloxía, dado que, cun corpus reducido de 1263 expresións, xa é, na nosa opinión, unha obra de obrigada consulta pola seriedade, a sistematicidade e o rigor cos que está construída.

Referencias bibliográficas

- Ferro Ruibal, X. (1987): *Refraneiro galego básico*. Vigo: Galaxia.
López Taboada, C. / Soto Arias, M. R. (1995): *Así falan os galegos. Fraseoloxía da lingua galega. Aplicación didáctica*. A Coruña: Galinova.
Rodríguez González, E. (1958-1961): *Diccionario Enciclopédico gallego-castellano*. Vigo: Galaxia.
Varela, F. / Kubarth, H. (1994): *Diccionario fraseológico del español moderno*. Madrid: Gredos.

MARÍA ÁLVAREZ DE LA GRANJA

Normas para a presentación de colaboracións

1. Os *Cadernos de Lingua* están dedicados á publicación de traballos de investigación sobre calquera aspecto da lingua galega, así coma á difusión de notas e informacións lingüísticas relevantes para o coñecemento e a promoción da lingua na sociedade. Tamén se publican recensións de obras de interese para eses mesmos fins.

2. Os traballos, notas ou recensións recibidos serán revisados por especialistas do Consello de Redacción ou do Comité Científico. En calquera caso a decisión final sobre a publicación correspóndelle ó Consello de Redacción.

3. A lingua de publicación é o galego, aínda que excepcionalmente poderán aparecer traballos escritos en portugués ou noutras linguas.

4. Os editores poderán efectuar correccións ortográficas, de puntuación ou de estilo sempre que sexan de pouca entidade e non afecten ó contido. Doutro xeito solicitarase a autorización do autor.

5. Sempre que sexa posible, o autor entregará dúas copias en papel e unha copia electrónica, compatible cos procesadores de textos máis usuais para PC. Os gráficos, de os haber, estarán inseridos no lugar correspondente do texto.

6. Nos artigos e notas aparecerá en primeiro lugar o título, seguido do nome do autor e do centro ou institución no que desenvolve o seu traballo. As recensións deben estar encabezadas pola referencia bibliográfica completa da obra comentada; o nome do autor incluírase ó final.

7. Recoméndase que o texto teña, como máximo, tres niveis de encabezamentos, numerados correlativamente 1., 2... 1.1., 1.2... 1.1.1., 1.1.2., etc., segundo o seu nivel na xerarquía.

8. As notas a pé de páxina deben evitarse na medida do posible. As citas inclúiranse no texto indicando entre parénteses o apelido ou apelidos do autor, o ano de publicación da obra e, cando sexa conveniente, as páxinas; p.e., "... (Lorenzo 1996)" ou "... Kabatek (1996: 108)..." . De seren necesarias, as notas ó pé deben aparecer indicadas cun número superescrito.

9. Ó final dos artigos e das notas deben aparecer recollidas todas as referencias bibliográficas, co seguinte formato:

Referencias bibliográficas

Kabatek, Johannes (1996): *Die Sprecher als Linguisten. Interferenz- und Sprachwandelphänomene dargestellt am Galicischen der Gegenwart*. Tübingen: Max Niemeyer.

Lorenzo, Ramón (1996): "Breve historia da lingua galega", in Jacyra Mota / Vera Rollemberg (eds.): *Atas do I Congreso Internacional da Associação Brasileira de Linguística (Universidade Federal da Bahia, 1994)*. Salvador: ABRALIN / FINEP / UFBA, 33-48.

Asaka, Takekazu (1994): "O emprego do futuro do pretérito de indicativo en galego", *Studia Romanica* 27, 47-51.

10. Os orixinais para publicación enviaranse a:

XOSÉ LUÍS REGUEIRA
Hórreo 31, 2º
15702 Santiago de Compostela

R E A L
ACADEMIA
GALEGA

CONTIDO

- 5 X. GONZÁLEZ MILLÁN,
O século XIX no
Diccionario Enciclopédico
de Eladio Rodríguez.
- 25 M^a. X. BUGARÍN LÓPEZ
B. GONZÁLEZ REI,
O Diccionario gallego-castellano
de Porto Rey.
- 67 D. SUÁREZ VÁZQUEZ,
As autoridades no
Diccionario gallego-castellano (1913-1928)
da Real Academia Galega.
- 103 X. R. VARELA PÉREZ,
O estatus do galego na
bibliografía lingüística
escrita en inglés.
- 123 A. B. VÁZQUEZ PARDAL,
Edición dun texto medieval:
o testamento de Fernán Beserra (1423).
- 145 M. CONTINI,
Presentación do *Atlas Lingüístico Galego*,
vol. III: *Fonética*.

CADE RNOS DE LINGUA